

Philos. 0.

3518.

1.

53

BÖLCSELETI KÖZLEMÉNYEK

1.

KIADJA

AZ

AQUINÓI SZENT TAMÁS TÁRSASÁG

1935

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

Philos. 0.85

BÖLCSELETI KÖZLEMÉNYEK

1.

KIADJA

AZ

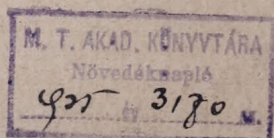
AQUINÓI SZENT TAMÁS TÁRSASÁG

1935

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

301015

A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

KISS JÁNOS.

Midőn az Aquinói Szent Tamás Társaság, hogy tagjai irodalmi munkássága számára teret biztosítson, e kötetet közreadja, kötelességének érzi, hogy annak első lapjain kegyeletét lerója alapító elnöke emléke iránt. Már régebben tervezett, de a körülmények miatt a megjelenésben mindeddig akadályozott kiadványunkat alapító elnökünkéről való megemlékezéssel kezdve, arról is bizonyosságot akarunk tenni, hogy Kiss János több, mint 40 esztendővel ezelőtt megkezdett alkotásának fenntartását és továbbfejlesztését oly hivatásnak tartjuk, amelyre a magyar keresztény bölcsélet géniusza becsületben kötelez. A mai, világszerte uralkodó bizonytalanságban, az ellentétes szellemi erők és törekvések küzdelmében, az értékek és elvek gyakran tapasztalható homályos látása mellett, különösen nagy szüksége van szellemi életünknek a «philosophia perennis» világgosságára, melynek fáklyáját Kiss János lobogtatta fel a magyar bölcséleti gondolkodás szürkületi homályában. Alakja nem tűnhet el a feledés ködébe, szellemének továbbra is vezetnie kell bennünket.

Tevékeny élete felejthetetlen példája marad a keresztény gondolat hűséges és áldozatos szolgálatának. A budapesti egyetem IV. éves hittudomány hallgatója volt, midőn 1879-ben XIII. Leó új korszakot jelző enciklikája, az «Aeterni Patris» megjelent. A pozitívizmus és a materializmus sivár gondolatvilágának a korában a Szent Tamás bölcséletének felújítására és továbbfejlesztésére hívó pápai szózat a felszentelése előtt álló papnövendék számára életprogramot jelentett. A lekipasztorkodásban töltött rövid idő után, a temesvári hittudományi főiskolán mint a dogmatika és a bölcsélet tanára, folytathatta kedvelt tanulmányait és szövögette merész terveit, melyekre a külföldi példák láttára bátorodott fel.

Az «Aeterni Patris» nyomán világszerte megindult a keresztény bölcsélet megújulásának erőteljes mozgalma. Kimélyítették a bölcséleti oktatást a katolikus egyetemeken és a hittudományi főiskolákon, tudományos társaságok alakultak, folyóiratokat indítottak. Nálunk kezdetben kevés érdeklődés és megértés mutatkozott a reformeszmék iránt. A skolasztikus bölcséletnek néhány sikerült fordítástól

eltekinthetve, alig volt irodalma s a hittudományi főiskolákon sem képezett önálló tantárgyat. A 80-as évek elején a magyar bölcseleti élet általában kevés élénkséget mutatott s később, a század végén, a metafizikát tagadó, egyoldalú természettudományos hatás alatt álló pozitivizmus lett az uralkodó irány. A keresztény világszemlélettel szemben közömbös, sőt ellenséges indulatú közszellem korában bátor elszántsággal állott be az úttörés nehéz és hálátlan munkájába Kiss János, a fiatal teológiai tanár. Ő már akkor a külföldet járta, levelezésben állott a vezető egyéniségekkel, résztvett és előadásokat tartott a katolikus tudósok nemzetközi kongresszusain, melyek állandó bizottsága 1888-ban tagjává választotta. Négy ilyen kongresszuson a helyettes elnök tisztségével is kitüntették.

Külföldön szerzett tapasztalatait idehaza iparkodott értékesíteni. 1886-ban a keresztény bölcselet művelésére és terjesztésére megindította a *Bölcseleti Folyóiratot*. Mikor pedig mint a Szent István Társulat igazgatója s a budapesti egyetem hittudományi karán a bölcselet magántanára Pestre került, még intenzívebben folytatta munkásságát. Egy megfelelő teológiai folyóiratnak is hiányát érezve, 1890-ben megindítja a *Hittudományi Folyóiratot*. A külföldi példák után, 1893-ban, több fiatal tanár- és paptársával megalapítja az Aquinói Szent Tamás Társaságot. Folyóiratai mellett főképp ez a társaság volt annak az úttörő és terjesztő munkának a központja, mely nemcsak egyházi, de világi körökben is érdeklődést ébresztett a keresztény bölcselet iránt. Az általa megindított reformmunkának jelentős eredménye és elismerése lett, hogy az egyetem hittudományi karán szervezett bölcseleti tanszéket 1898-ban, mint rendkívüli tanár, elnyerte. 1904-ben lett rendes tanár s katedráját 1928-ban, nyugalomba vonulásával hagyta el. Egyházi részről érdemei a pápai kamarási, majd később az apáti és a prelátusi címmel való kitüntetésben jutottak elismeréshez. Egyetemi működése során, mely alatt többízben volt a hittudományi kar dékánja, 1912—13-ban pedig az egyetem rektora, a bölcseleti oktatás iránt oly nagy megbecsülést és megértést sikerült elérnie, hogy 1913-ban a hittudományi karon egy második bölcseleti tanszéket állítottak fel s ezzel a hittudományi kar a bölcseleti oktatás ellátása tekintetében számos külföldi egyetemet megelőzött.

E keretek között minden irányban teljes odaadással végezte a munkát. Mint tanár, nemcsak ismeretek közlésére, hanem hallgatóiban a bölcselet éroszának a felébresztésére is törekedett. Világos, élénk előadással iparkodott a bölcseleti kérdések iránt érdeklődésüket felkelteni s a problémáknak nemcsak elméleti, hanem világnézeti jelentőségét is velük megértetni. A tárgyalás alá vett kérdéseket széles látókörben világította meg, a pozitív bizonyítás mellett az ellenkező

véleményt is mindig feltárta. A vitában különben is elemét találta. Hogy az elfogultság vádja ne érhesse, olvasta az ellenfél iratait is, sőt ha alkalom adódott, előadásaikra is ellátogatott. Erősen intellektualisztikus szellemi beállítottsága mellett a skolasztika dialektikus probléma-feltevessel kibontakozó módszerét biztonsággal alkalmazta.

Tudományos munkássága célját az újskolasztika programjához következetesen Szent Tamás bölcseletének korszerű továbbfejlesztésében látta. A Szent Tamás-magyarázat terén kialakult irányok közül egyik mellett sem szögezte le magát. Egyetemi tanulmányainál nem irányította egy bizonyos iskola hagyománya s később is, bizonyos szabad mozgást engedő távlatból szemlélte a tomizmus, a suarezianizmus, a skotizmus állásfoglalásait. Érintkezésben állott a fribourgi egyetem dominikánus tanáraival, a klasszikus Tamás-magyarázat mestereivel, de époly érdeklődéssel tanulmányozta a louvaini iskola Szent Tamást szabadabban magyarázó irányát is. A kérdéseket a korfilozófia problematikájának a kereteiben szemlélte s a skolasztika klasszikus tudásanyagának a birtokában lehetőleg önálló megoldásukra törekedett. Az volt a meggyőződése, hogy ott is, ahol eltér a hagyományos értelmezéstől, Szent Tamás szelleméhez következetes marad.

Gondolkodásának önálló vonásai különösen azokban a latinnyelvű értekezésekben tűnnek elő, melyeket a katolikus tudósok nemzetközi értekezletein tartott. Ezek egyikében sok eredetiséggel cáfolja a tényleges végtelen mennyiség lehetőségét s éles megvilágításba helyezi a kérdésnek az istenbizonyítással kapcsolatos vonatkozásait. Egy másik értekezésben a történelem folyamán kialakult kategória-táblázatok kritikája során az aristotelesi kategória-rendszernek a reális metafizikai szempontot következetesen érvényesítő módosítását javasolja. Különösen feltűnést keltett a skolasztikus ismeretelméletben nagyjelentőségű elvonás-elméletről szóló tanulmánya, mely szerint az elvonás lényege nem az egyedi mozzanatok elhagyásában, hanem az érzéki képben foglalt tartalom alapjára és eredetére való értelmi következtetésben áll. Az általános fogalom az elvonás által szerzett tárgy tulajdonságainak a megismerése, azaz további ítéletfunkcióval alakul ki. Minthogy ily értelmezés mellett az egyetemesség nem tekinthető az értelem szükségkép elsődleges tárgyának, a metafizikai következtetés levonása elől sem hátrál meg s az egyedesítés elve szükségképeniségének az elvetésével az összetett lények úgy anyagi, mint formai létmozzanatát egyedinek itéli. A fogalomalkotás műveletének az a bonyolult folyamata, amelyre a magasabb lelki tevékenységek vizsgálata során a kutatás rámutatott, kétségtelenül igazolja Kiss János elméleti kiindulásának helyességét, ha a

részleteket és a következtetéseket illetőleg megoldása nem is tekinthető minden vitán felül állónak.

A skolasztikus bölcelet hazai irodalmának nagy szegénysége, a tátongó hiányok láttára a 80-as és 90-es évek írói elsősorban az aristotelesi-tomista bölcelet alapvető tételeinek az ismertetésére s más bölceleti irányokhoz való viszonyának a megvilágítására törekedtek. Ezt a tájékoztató célt szolgálta Kiss János irodalmi munkássága is jelentékeny részében. Írásait az utókor csak a hazai újskolasztika kialakulási állapotának a figyelembevételével fogja tudni történeti tárgyilagossággal méltányolni. Értekezett a bölcelet fogalmáról, a skolasztikus bölcelet jellegéről, a bölcelet művelésének helyes módjáról, a lény fogalmáról s az abból származó metafizikai elvekről, valamint az ismeret bizonyosságát biztosító elvekről. Terjedelmes tanulmányban, illetőleg önálló munkában foglalkozott a szerves testek metafizikájával, az okság elvével, az istenbizonyítás érveivel. E nagyjelentőségű és sokat vitatott kérdésekkel foglalkozó munkáiban a különböző bölceleti nézetek és szaktudományi megállapítások szem előtt tartásával, az aristotelesi-tomista bölcelet elvei alapján foglal állást és gyakorol kritikát.

A korkérdések iránt Kiss János finom érzékkel rendelkezett. Nemcsak az újskolasztikus mozgalmat s az e téren kívánatos teendőket tartotta állandóan nyilván folyóirataiban, hanem az ellentétes világnézeti áramlatokat is figyelemmel követte s hivatásának tartotta az állásfoglalást velük szemben. A századvégi liberalizmusnak a gondolatszabadság cégére alatt űzött propagandája indította a Giordano Brúnóról szóló tanulmány megírására, az Európában is jelentkező buddhista törekvések láttára írja meg a Keletről várható világosságot és a kereszténység nyugati kultúrát teremtő világosságát szembeállító terjedelmes tanulmányát. A kommunizmust követő időkben a társadalmi rend keresztény alapokra helyezkedése szükségességének a tudata sugallta az államhatalom feladatairól, a marxizmus elveiről írt tanulmányait. A magyar szakirodalomban tapasztalt hiányok sürgős pótlására fordított le magyarra több jeles külföldi munkát. Legterjedelmesebb ezek közül Katschthaler hatkötetes Dogmatikája s gyakorlatilag legjelentékenyebb Biederlack műve a társadalmi kérdésről. Kiss János szellemének sokoldalúságára, buzgó papi lelkületére vallanak aszketikus tárgyú iratai, imakönyve s a papi lelki élet művelését célzó fordításai.

Kiss János bölceleti írásait világos stílus és szigorú logikai következetesség jellemzi. A gondolkodás fegyelmezettségét tartotta az eredményes bölcelkedés legfontosabb előfeltételének. S ennek a követelménynek önmagára alkalmazásánál, írói munkásságában, hajlandó

volt az érzelem- és akaratkeltés előnyeiről is lemondani. Az érzelmi színezésben a gondolat világosságának és az érvelés tárgyi bizonyosságának a veszedelmét látta. A mai bölceletben az intuitív és a fogalmi irány közt tapasztalható feszültségben határozottan a fogalmi bölcelet oldalára állott. Ezért nem kedvelte az újabb skolasztikában is feltűnedező intuiciós hajlamokat sem.

Az értelmileg világosan kidolgozott és megragadott fogalmat világosan törekedett kifejezni. Meggyőződve a plasztikus nyelvi kifejezés erejének gondolkodást serkentő hatásáról, a hazai bölcelet fontos érdekének tartotta a magyar bölceleti műnyelv kifejlesztését. A fogalom nyelvi átvilágításával, a kifejezésben elérhető könnyedség bemutatásával is biznyságot akart szolgáltatni amellet, hogy a magyar fajtól nem idegen az elvont gondolkodás s mint a művelődés egyéb területein, a bölceletben is képes a művelt Nyugatot utólni. A nyelvújítókra emlékeztető lelkesedéssel iparkodott a magyar bölceleti nyelvhasználatból az idegen szavakat kiküszöbölni. Mint tanár hallgatóitól megkívánta a latin terminusnak megfelelő magyar név ismeretét s mint szerkesztő a közlés feltételeként kötötte ki a nélkülözhető idegen szavak magyaros átírását. Folyóiratában állandó rovatot nyitott a magyar bölceleti nyelv kérdésének s éveken keresztül pontos jelentéstani és történelmi elemzés alapján iparkodott a különböző bölceleti tudományágak magyaros szókincsét összeállítani. Szegednek, az alföldi metropolisnak a szülőtte lévén, kiváló nyelvérzéssel rendelkezett s írásaiban az erőltetésnélküli, magyaros szóalkotásnak sikerült példáit bőségesen ontja. Az ő bölceleti nyelve sokkal könnyedebb és természetesebb, mint a kevéssel előtte működő hegelianus Erdélyi Jánosé. Nyelvtisztító buzgólkodásában Kiss Jánosnak józan mérséklettel sikerült az erőltetett túlzásokat elkerülni. Arra ő sem gondolt, hogy minden idegen szót kiirtson. Ha az idegen név csak körülményes körülírással volt magyarul kifejezhető, megtarthatónak ítélte az idegen kifejezést.

Úttörő munkásságának tág teret folyóiratai és az Aquinói Szent Tamás Társaság nyújtottak. Folyóiratairól jogosan elmondhatta, hogy azok lapjain növekedett fel és izmosodott meg a hazai újskolasztikus bölcelet és az újabb teológiai irodalom. Akik egyik vagy másik téren kiténtek, Kiss János megértő, szeretetteljes támogatásával valósíthatták meg tudományos terveiket s fejleszthették ki tehetségüket. Folyóiratainak békebeli terjedelme évfolyamonként meghaladta a 700—800 oldalt. Értékes eredeti tanulmányok mellett hozzászólások, viták, gazdag ismertetési rovat tették őket változatossá. A tudományos munkásság ösztönzésére és a színvonal emelésére pályadíjakat tűzött ki, egyes munkákat külön is kiadott. Nem az ő ügybuzgóságán és

szerkesztői hivatottságán múlt, hanem a mostoha körülmények kényszerítették arra, hogy 1907-ben a Bölceleti Folyóiratot a Hittudományi Folyóiratba olvassza be. A kétféle tartalom elhelyezése azonban nemcsak a közlési lehetőségeket szorította meg, hanem a bölceletet is háttérbe szorította. 1913-ban a még 1841-ben alapított teológiai folyóiratnak, a Religió-nak a szerkesztését vette át, egyidejűleg a Hittudományi Folyóiratot beszüntette és a Religiót hittudományi és bölceleti tartalommal szerkesztette egész 1930-ban bekövetkezett haláláig.

Folyóiratai mellett legkedvesebb alkotása az Aquinói Szent Tamás Társaság volt. A Társaság kettős célját Kiss János és alapítótársai a következőképp állapították meg: «a) ismertetni, bebizonyítani, továbbfejleszteni és terjeszteni a keresztény bölcelettudományt, kiválóan Aquinói Szent Tamás szellemében; b) megcáfolni a téves bölceleti rendszereket és tételeket». Ügybuzgóságának volt köszönhető, hogy ez az alapítása a kezdet nehézségei, majd a háború után bekövetkezett válság dacára, mind a mai napig, az eredeti célkitűzés szellemében működik. 37 esztendőn át viselte az ügyvezető alelnök tisztségét. A Társaság vezetésénél úgy a szigorúan tudományos munkának, mint a szélesebbkörű ismeretterjesztésnek iparkodott teret biztosítani. A folyóirataiban közölt előadások változatosság és tudományos színvonal tekintetében a hazai újszolasztika örvendetes fejlődéséről adnak bizonyosságot. A vezetése ideje alatt tartott több mint 300 előadás közül 30-nál többnek ő volt az előadója. Időközben egyes aktuális kérdésekről előadásorozatot is rendezett. Különös súlyt helyezett a keresztény világszemléletet közvetlen érintő bölceleti tanok megtárgyalására. Az előadásokat követő hozzászólásoknak szinte állandó résztvevője s a legtöbbször azok megindítója volt. A vita által iparkodott a kérdéseket élénkebb megvilágításba helyezni s a résztvevő közönség érdeklődését és aktív bekapcsolódását előmozdítani.

A katedrán, az irodalomban és a társulati élet terén végzett munka mellett csökkenő fizikai erővel is kitartott. Törhetetlen munkakészségére jellemző, hogy 60-ik évét túlhaladva, egyéb elfoglaltsága mellett, az újonnan alapított Collegium Medicum igazgatói tisztségét is elvállalta. Utolsó éveiben egyik lábának benuultsága megnehezítette számára a mozgást, azonban a szellem erős akaratával legyőzte a test ellenkezését. Elérvén 70-ik évét, voltaképp csak a tanári tevékenységgel hagyott fel. Kollégiumának ügyeit továbbra is fáradhatatlanul irányította a Religiót és az Aquinói Szent Tamás Társaságot. Utolsó nagy élménye aranymiséje volt, melyet 1930 júliusában tartott. Röviddel ezután egy belga üdülőhelyre utazott pihenés végett. Ott érte a szélhűdés,

mely többnapos szenvedés után, 1930 augusztus 13-án véget vetett áldásos földi életének. Kisérétében levő rokonai gondoskodtak földi maradványai hazaszállításáról. Temetése Budapesten, a Kerepesi-úti temetőben, augusztus 22-én volt. Ravatalánál a Szent István Akadémia és az Aquinói Szent Tamás Társaság nevében Schütz Antal mondott meleghangú búcsúbeszédet. A Szent István Akadémián Trikál József tartott működéséről és egyéniségéről találóan jellemző megemlékezést. A sírja fölé emelt emléket, melyen márvány háttérből kiemelkedő művészi mellszobor örökíti meg alakját, mult év októberében avattuk fel kegyeletes ünnepség keretében.

1930 márciusában, a Szent Tamás Társaságban tartott utolsó alelnöki beszámolóját Kiss János az Írás szavaival kezdte: «Amit a hatalmas Úristentől Izaiás próféta igehirdetésének kezdetén, 27 évszázaddal ezelőtt hallott: „Meg ne szűnjél kiáltani, mint harsona emeld fel szavadat” (Iz. 58, 1), ugyanazt hallottam én, mikor több, mint 50 esztendővel ezelőtt, XIII. Leó pápa «Aeterni Patris» körlevelének hatása alatt eljegyzésemet tartottam a Bölcsesség úrnőjével, majd mikor két évvel utóbb vele örök frigyet kötöttem, elfoglalva a bölcsélet-tudományi tanári széket. Azóta hűségesen szolgálni igyekszem a Bölcsesség úrnőt, udvarlására — többekkel együtt — megalapítottam az Aquinói Szent Tamás Társaságot s ennek gyűlésein, kivált a közgyűléseken, hangosan hívogatom embertársaimat, hogy menjenek a Bölcsesség úrnó várába s az ő kenyeréből egyenek s az ő borából töltszenek».

E vallomásszerű kijelentéssel Kiss János élete munkájáról önmaga adta a legtökéletesebb jellemzést. A nagy ébresztő volt ő, aki egy sivár és kereszténytelen korban hirdetni merte a Rómából hangzó szöveget s az igazságba vetett hittel ment előre a töretlen úton. Egész életén keresztül a Bölcsesség úrnőnek, az igazságnak volt hűséges szolgálója. Ez a szolgálat számára kötelességet, erkölcsi élettartalmat jelentett. Tudatában volt annak, hogy az igazság önzetlen odaadást kíván szolgáitól. Ezért a közöny és a megértés hiánya miatt, mellyel gyakran találkozott, sohasem kedvetlenedett el. Hősies kitartással vállalta az eléje gördülő nehézségeket s nemes optimizmussal bízott az igazság végső győzelmében. S ha siker kísérte vállalkozásait, nem tartott igényt az elismerésre. A névtelenség dicsőségét kereső középkori tudósok szerénységével iparkodott ilyenkor a háttérbe vonulni s a dicsőséget és a dicséretet másoknak átengedni. A nagy eszmével, melyet odaadóan szolgált, összeegyeztethetlennel talált minden önző és kicsinyes szempontot. Az irigységet és a rosszindulatot nem ismerte, őszintén tudott örülni mindenki sikerének, aki az igazság ügyét győzelemhez segítette.

Azóta az ötven esztendő óta, hogy Kiss János az úttörés kemény

munkájába beállott, az újskolasztikus mozgalom világszerte nagy haladást tett. Az útjában álló akadályok gyengének bizonyultak a marandó ellenállásra. A materializmus mint bölceleti rendszer ma már hitelét veszítette s a pozitívizmus sekélyes gondolatvilágát is elűzte a lét mélyebb értelmére törekvő, elutasíthatatlan metafizikai igény. Ma már a bölcelet ismét visszahódította a szellemi életben jogosan megillető helyét, honnan a mult század naturalisztikus iránya száműzni törekedett. Ma már nem elégszik meg a természet titkainak a fürkészésével a gondolkodó elme, hanem a szellem kultúrát teremtő, történetet alakító, értékek megvalósítására törekvő fensőbbes világába is elmerül. A materializmus és a pozitívizmus lidércnyomásától felszabaduló s a nagyot fejlődött szaktudományok jótékony hatása következtében a korábbi idealizmusnál nagyobb valóságérzéssel rendelkező mai bölcelet egyre fokozódó megértést tanúsít az újskolasztikának a szélsőségeket bölcs mérséklettel kiegyenlítő rendszere iránt, melynek történeti értékelését is kedvezően megváltoztatta az utolsó félszázad óta nagy lendülettel folyó szakkutatás. A lekicsinylés szava ma már elhalkult s jogosan tekinthető a szellemtörténeti műveltség hiányának, ha valaki a kereszténységnek a bölceleti gondolkodásra gyakorolt fejlesztő hatását kétségbe vonja. Bölceleti elmélyedésre törekvő korunk egyre több kapcsolatot talál a történeti folytonosság gazdag szellemi letében a fejlődés komoly biztosítékait hordozó multhoz, melynek legmaradandóbb értékeit, bő termést ígérő eszmecsíráit közvetíti az organikus törvényszerűséggel kifejlődött keresztény bölcelet.

A keresztény bölcelet világszerte emelkedő értékelése hazai bölceleti életünkön is erőteljesen megnyilvánul. Az utóbbi években a korábbi pozitívizmust szellemibb tartalmú irányok váltották fel, melyek közül nem egy nyíltan megvallja a keresztény bölcelettel fennálló rokonságot. A teisztikus metafizika, a tárgyak önálló realitását fenntartó ismeretelmélet, a relativizmuson felülemelkedő érték-elmélet a mai magyar bölceletben előkelő helyet igényel magának. A keresztény bölcelet hívei nem felejtetik, hogy ennek a fordulatnak a kialakulásában Kiss Jánosnak is nagy része van. Nem felejtjük el, hogy az ő keresztényi hittel, nemes önzetlenséggel, fáradhatatlan ügybuzgósággal végzett munkája árán szökken virágzásba magyar földön az újskolasztika bölcelete, mely hatását egyéb rendszerekre is kisugározta. A Szent Tamás Társaság, mely iránt állandóan oly nagy szeretetet tanúsított, kegyelettel őrzi emlékét s az általa megkezdett munka folytatásával akar ahhoz méltó maradni.

Kecskés Pál.

Az isteni gondviselés tana a természetes ész világánál.

Az értelmes lények tulajdonságairól kétféleképpen nyerhetünk ismeretet : vagy létrehozott műveikből következtetünk lényegük belső tartalmára, vagy velük személyes vonatkozásba lépve az ismeret közvetlen kijelentésük útján szerezzük meg. Az előbbi ismeretmódnál a lény a megismerő alany szempontjából passzíve viselkedik. Belőle csak annyi válik ismeretessé, amennyit lényegének kifelé ható működése a kutató előtt feltár. Az ilyennemű ismeret ennél fogva a lényegen és annak külsőleg megnyilatkozó tulajdonságain túl nem terjedhet, s éppen ezért gyakran csak részleges és hiányos. Az utóbbi ismeretmód feltételezi a közlési szándékot, amelynek következtében azáltal, hogy a lény belső léte és személyes vonatkozásai is feltáruznak, az ismeret tejjessé válik.¹

Bár Isten belső tulajdonságainak, valamint személyes vonatkozásainak ismeretéhez az ő részéről hozzátartozik a közlés (isteni kinyilatkoztatás), s mint természetfeletti valóságnak megismeréséhez elengedhetetlen feltétel a természetfeletti hit által felemelt emberi értelemnek, mint megismerőképességnek az ismerettárgyhoz szabottsága, emellett nincs kizárva, hogy Isten lényegének kifelé ható működésre irányuló tulajdonságai a természetes ész kutatási tárgyát ne képezzék, s hogy azokról ily módon legalább részleges fogalom szerezhető ne legyen. Emez ismerethez nem szükséges Istennel való személyes vontakozásba-lépés, hanem elégséges műveinek ismerete, amelyekből levonható a következtetés a lényeggel szorosan összefüggő tulajdonságok létére és belső tartalmára.

Mínthogy a gondviselés Istennek ez utóbbi tulajdonságai közé tartozik, létét és tartalmát a kinyilatkoztatást nélkülöző természetes ész is megismerheti.

1. *A gondviselés léte.* A pogány bölcselőknél az isteni gondviselés létét bizonyító észérvek két alakban jelennek meg, amelyeket a keresztény bölcsélet a megfelelő változtatásokkal átvett és a kinyilatkoz-

¹ Sz. Tam. I. Sent. d. 3. q. 1. a. 4.

tatás folytán nyert tökéletes istenfogalomhoz mértén kiegészített. Egyik a műről az alkotóra, a másik a részlegesről az általánosra következett. Mindkettő, mint közös forrásra, az Isten létét bizonyító célszerűségi érvnek továbbfejlesztésére vezethető vissza.

A régi hitvédők, kiknek a görög-római anyagelvűséggel és a különböző alakban feltűnő epikureusi rendszerrel kellett megküzdeniök,¹ előszeretettel alkalmazzák a célszerűségi érvet a gondviselés bizonyítására. Az újabbak nagyrészt csak magát az istenérvet fejtik ki és csak közvetve alkalmazzák a gondviselésre.²

Az érv mind az értelem nélküli, mind az értelmes lények létbeli, működési, egyedi és közületi elrendezésére kiterjed.

a) A lények gondviselészerű létbeli elrendezettsége létfeltételeik és fennmaradásuk lehetőségének biztosításában áll. Minden lény úgy van megalkotva, hogy léte első pillanatában megtalálja a fennmaradásához alkalmas környezetet és belső berendezettsége képe-síti a káros behatások leküzdésére. Ez a létrend. Cicero szerint a világban oly rendet találunk, mint egy célszerűen berendezett házban, ahol minden tárgy a megfelelő helyre van állítva és az egészszel is teljes összhangot alkot. A világ lényeinek elrendezettsége oly gondos-ságról tanuskodik, amelyet semmiféle emberi kéz, vagy művészet nem képes utánozni.³ A rend azonban nem önmagáért, hanem az el-rendezett lények érdekében van. Amikor tehát a világban rendet találunk, amelyet maguk a lények nem hozhattak létre, ebből kilépve kell reájtunk a világ rendezőjére, moderator-ára. A fennmaradásra irányuló elrendezés azonban a gondviselés egy része, s így a létrend annak részbizonyítására szolgál.⁴

Mínthogy a látható világ középpontja méltóság szerint az ember, a gondviselés létét az emberi létfeltételek megvalósítása bizonyítja legjobban. A sztoikusok, s nyomukban Jeromos, megállapítják, hogy a természeti lények törvényszerűsége nem más, mint a gondviselés rendelkezése az ember szolgálatára.⁵ Chrysippus sztoikus szerint, amint a bőr- vagy vászonhuzat az ércpajzsért, a hüvely a kard kedvéért van, épúgy a világban is minden lény a magasabb rendűnek, főként, a leg-tökéletesebb földi lénynek, az embernek szolgálatára van rendelve. Az ellenvetésre, hogy a föld gyümölcseiben az állatok is részesülnek,

¹ Pl. Lactantius, *De opificio Dei* c. munkáját egészen eme tény bizonyítására szenteli és korának természettudományos adataival igazolja. Bővebben tárgyalják még Opt. Milev., Octavius-ában, Theoph. Antioch., *Ad Autolycum* c. apologiájában, s Lessius, aki a gondviseléssel kifejezetten foglalkozó *De Providentia Numinis* c. művének legnagyobb részét szintén ennek kifejtésével tölti ki.

² L. az egyes Teodiceákat.

³ *Nat. deor.*, 2, 32, 81; 2, 34, 86.

⁴ V. ö. Chrysippus és Cleanthes érvelését: Cicero, *i. m.* 2, 5, 13 skk.

⁵ Cicero, *i. m.* 2, 62, 154; Hieron., *Com. Eccl.* 3.

azzal felel, hogy a családátya nem a hangyáknak és egereknek gyűjti a gabonát, annak ellenére, hogy ezek is részesednek benne.¹

b) A lények azonban nemcsak létükben, hanem működésükben is célszerűen vannak megalkotva. Működésük arra irányul, hogy a lét- és fajfenntartásra alkalmas körülményeket szabályszerűen és előre megállapított terv szerint felhasználják. Ennek megalkotói azonban önmaguk nem lehetnek, a gondviselés tulajdonságának tehát abban kell meglennie, aki működésüket megállapította.

Hogy az értelem nélküli lények nem lehetnek a célszerű működés elégséges oka, első tekintetre nyilvánvaló. A célirányítás értelmes tevékenységet tételez fel; ha tehát bennük nincs meg, másban keresendő. Az ember sem lehet e célirányítás végső eredője, mert, ha értelmes lény is, az értelem nem feltétlenül, hanem részesülő módon van meg benne. Ezenkívül saját maga is irányításra szorul. A világegyetem gondviselőjének azonban oly lénynek kell lennie, amely másokat célba irányít, anélkül azonban, hogy erre saját maga rászorulna. E lényt tehát az emberen kívül és felül kell keresni.

Zeno panteista felfogásában e gondviselő maga a természet, a világegyetem, amely értelemmel van felruházva. Mivel a világfolyamat nem a véletlen eredménye, hanem értelmes és szándékos elgondolásé, a világról való gondoskodást prudentia, vagy providentia (πρόνοια) névvel illeti.² Aristoteles a világot énekkarhoz hasonlítja. Amint az énekkarban annak minden egyes tagjára a karmester ereje hat ki, s az ő irányítása szerint változtatják az ütemet, a hang erősségét stb., úgy működik a világ is Isten ütemére, aki azt kormányozza. Isten ütemére mozognak az égitestek; ezek irányítását átveszik a földi lények. A tenger apálya-dagálya, a növények és fák fejlődése, a lények keletkezése és elmúlása, mind arra az ütemre történik, amelyet Isten ad meg.³ A corruptio unius est generatio alterius elvénél fogva még az elmúlás sem céltalan. Isten mindenről gondoskodik, amikor spermákkal hinti tele a világot, hogy a fajok ki ne haljanak.⁴

c) A célszerű működésen kívül még maga az egyszerűen vett működés is a gondviselés létére mutat. Minél több valamely lényben a tökéletesség, annál teltebb működése is. A fizikai működést tökéletességben meghaladja az értelmi. Mivel a működés tökéletesség,⁵ s a cselekvés mindig valamely jónak elérésére irányul,⁶ Isten nem lehet működés és főleg értelmi működés hijjával, hanem annak legkiválóbb

¹ Cicero, i. m. 1, 14, 37; 2, 63, 157.

² U. o. 2, 22, 58.

³ De mundo 6.

⁴ Gener. et corrupt. 2, 9 sk.

⁵ Cicero, i. m. 1, 40, 111.

⁶ Aristot., Metaph. 1, 3.

formájával kell rendelkeznie. Zeno szerint ez csakis a világnak fáradság nélküli kormányzásában állhat.¹ Istennek annyira sajátos tulajdonsága a világ kormányzása, hogy ha azt bármi oknál fogva nem volna képes teljesíteni, egy magasabb lénynek kellene lennie, amely ezzel a képességgel is rendelkezik.² Theophilus Antioch. magát a theos isten-nevet is erre vezeti vissza, amikor a θεεῖν = fut, mozgat, kormányoz igéből származtatja.³

A pogány bölcselekők közül a legszebben és minden antropomorfizmustól menten Aristoteles szemlélteti ezt a gondolatot, amikor Isten gondviselő tevékenységét a törvény szerepével hasonlítja össze. A törvény, mint változatlan irányító hozza létre az irányításra szorulóknak a cselekvést. Mindaz, ami az államban történik, egyetlen tényezőnek, a változatlan törvénynek erejével jön létre. Ez készíti a bírót, hogy az előírt időben bírói székébe üljön, a szenátort, hogy a tanácsüléseken megjelenjék; ennek erejével ítélnék el, vagy mentenek fel valakit a vád alól, tisztelik a polgárok a hősokeket, vesznek részt az állami lakomákon stb. A törvény kormányozza az egész államot. A törvény azonban nem más, mint Isten, aki a világon mindent egyensúlyban tart, s a világegyetem szerkezetében nem enged meg semmi kilengést, vagy foltozást. Ő a mozdulatlan mozgató, aki örök-érvényű és változatlan rendelkezései által rend és szám szerint kormányozza a világot, meghatározza az életképes csirák számát, de az életképtelenekét is, elrendeli, hogy az életképesek mily fajokba és formákba tömörüljenek, hogy a világ ezáltal műremekké (κράσμος) váljék.⁴

Aristoteles eme magyarázata közelíti meg leginkább a gondviselés belső lényegét, mert az átmenő működések mögött meglátja az elrendező, célirányító, örök és bennmaradó isteni tevékenységet.

d) Az ember létbeli és cselekvési berendezettsége az eddigieknél is jobban megvilágítja a gondviselés létét.

Az ember képezi az anyagi és szellemi világot összekötő kapcsolatot és képességei ennek megfelelően vannak megalkotva. Létbeli és cselekvési tulajdonságaiban mindkettőből van valami. Amíg értelme ki nem fejlődik, vagy amikor annak használata kifejlődése után is akadályokba ütközik, a tudatos cselekvést pótolja az alacsonyabb lényekkel közös tulajdonsága: az ösztön. Szellemiségével járó értelmes természete pedig a magasabb lényfajjal, a tiszta szellemi világgal hozza kapcsolatba, amelynek tulajdonsága a tudatos irányítás és célhoz vezetés. E kettős összetétel következtében a célirányitottság csak az általános-

¹ Cicero, i. m. 2, 23, 59.

² U. o. 2, 30, 76.

³ I. m. 1, 4.

⁴ De mundo 6.

ságra vonatkozik, amennyiben célja meg van adva. A részleteket az adottságokon belül magának kell kidolgoznia a célnak megismerése, az azzal való tudatos és szabad azonosulás, valamint az arra vezető eszközök megismerése és kiválasztása által.

Mivel az eszközök az esetleges dolgok rendjébe tartoznak, megfelelőségükről az ú. n. következtető (diszkurzív) értelmi művelet által kell ítéletet alkotni. Az ítéletalkotásban azonban az ember sohasem jutna a tévedés veszélyét kizáró, s — a jelen esetben — a cselekvés helyességéhez szükséges bizonyosságra, ha képességei nem volnának legalább egy pontban rögzítve, amely mint kiindulópont, biztosíthatja a művelet tárgyi értékét. A képességek rögzítése a tiszta szellemi világ tulajdonságaiban való részesedés által van megadva, s abban áll, hogy az ember a legfőbb logikai és cselekvési alapelveket intuitíve ismeri meg. Ezáltal a tudattartalmi adottság, amely a tiszta szellemi világ sajátja, legalább egy pontban biztosítva van, s ezzel egyszersmind megvan a lehetősége az ítélet tárgyi igazságának is. A legfőbb cselekvési alapelvek intuitív ismerete azonban nem más, mint az örök isteni törvény vetülete az emberi értelemben. Amikor tehát az ember a mindent irányító örök isteni törvényben legalább egy ponton részesedik, annak következményéből, az irányító képességből is részt kap, s ezáltal képes magáról és másokról gondoskodni. A célra irányítás u. i. a gondviselés tevékenységének végpontja, amelyet Isten az örök törvény által valósít meg. Az ember tehát azáltal, hogy önmagát és másokat legalább részben képes célra irányítani, a gondviselés terveinek végrehajtásában Istennek munkatársává válik.¹

Ez a gondolat halvány árnyként a görög bölcsletben is felfedezhető. A sztoikus bölcselők felfogásában u. i. a világ az istenek és emberek közös lakóhelye, amelyben *societas-t*, *conciliatio civilis-t* alkotnak és azt közösen kormányozzák. A felfogás bizonyításául arra hivatkoznak, hogy mindenhol ugyanaz az igazság, ugyanaz az értelem és törvény uralkodik.²

Az ember természeti berendezettségén kívül tekintetbe jöhet még Istennek az emberi élet irányításába való személyes belenyúlása a kinyilatkoztatás által, amelyre mind a kultúr, mind a primitív pogány népek vallási hagyományai bőséges adathalmazzal szolgálnak.

e) A célszerűségi érvnél, végül, nem hagyható figyelmen kívül az esztétikai érv sem, amelyet a pogány bölcselők szintén előszeretettel hangsúlyoznak. A világ összhangja Isten szépségének visszatükrözése, amelyet Isten az emberért alkotott, hogy legyen aki azt élvezze.³

¹ Sz. Tam., S. Th. 1—2, 91, 2; 93, 6; 3 Gent. 114.

² Cicero, i. m. 2, 62, 154.

³ U. o. 2, 53, 133; De senect. 20, 4.

A világ szépsége, amelyet Isten részleteiben is kidolgozott, a gondviselést új szempontból mutatja be. Isten különös jóságáról és gondoskodásáról tesz tanúságot, amikor őt úgy állítja be, mint aki a szűkösségen felül is gondoskodik az emberről. Ahhoz u. i., hogy az ember célját elérhesse, elégséges a létfeltételek és célirányítás egyszerű biztosítása; hogy azonban a célba érés könnyed és élvezetes is lehessen, a gondviselésben oly többlet, mely Istent nemcsak mint rendezőt, parancsolót, a világrend urát, hanem mint mindenről gyengéden gondoskodó atyát és segítőt is szemlélteti.

f) A gondviselés létét bizonyító érvek másik csoportja a részről az egészre való következtetés.

Az érv általános alakja a panteista pogány bölcselőknél a következő: Ha a világ lényeinél egyenkint feltalálható az alkotásról való gondoskodás, akkor meg kell lennie az egész világban, mint nagy egységben és Istenben. Zeno ezzel támasztja alá panteista istentanát.¹ A keresztény bölcsélet a helyes istenfogalom birtokában az érvet másként fogalmazza: A lények Isten örök eszméi szerint vannak alkotva és azoknak mintegy másolatát képezik. Ha tehát a világban, mint másolatban megtalálható a lényeknek önmagukról és másokról való gondoskodása, ez csak úgy lehetséges, ha a minta-okban kiválóban van meg.

Nevezetesen: az emberi gondoskodás alapja annak a vonatkozásnak tudata, amely a mű és az alkotó között a létforma megadása után is fennáll. Mivel a mű létalakját a művész eszméinek, mint mintáknak megvalósítása által nyeri, az oksági összefüggés a kettő között összetartozást eredményez, amely a tudatos világban az alkotott mű fenntartására nézve erkölcsi kötelezettséget hoz létre. Természetjogilag innen magyarázható a szülőknek gyermekeikkel szemben fennálló neveltetési és fenntartási kötelezettsége, másrészt az a törekvés, amellyel az emberek odahatnak, hogy műveik fennmaradását a lehetőség keretein belül biztosítsák. Istentől azonban a lények nemcsak létformát kapnak, hanem magát a létet is, s ezért a vonatkozás közte és a létet nyerő lények között szorosabb. A gondviselésnek tehát Istenben tökéletesebb fokban kell meglennie, mint a teremtményeknél. Ennek alapján állítja már Cicero, hogy létet adni, s a létrehozott lényről nem gondoskodni, önmagában való ellenmondás. Ha Istentől elveszünk a gondviselő tevékenységet, őt legnagyobb kiválóságainak egyikétől fosztjuk meg.² Ehhez Szent Ambrus hozzáteszi, hogy ha Isten a teremtményeket elhanyagolná, rossz kézműves, malus opifex

¹ Cicero, Nat. deor. 2, 8, 21.

² U. o. 1, 43, 121.

lenne, s akaratlanul is arról tanuskodnék, hogy alkotásai rosszak, amelyeket nem érdemes fenntartani.¹

Ezek alapján méltán érvelhetett Theophilus Antioch. a gondviselés tagadóival szemben azzal, hogy ha valaki a tengeren egy felszerelt hajót lát haladni, nyilvánvalóan azt fogja gondolni, hogy van rajta kormányos is, aki azt irányítja. Épúgy kell azt is tartanunk, hogy a világegyetemnek is van kormányzója: Isten.²

2. *Az isteni gondviselés fogalmi tartalma.* Amint a fentebbeikből már részben kitűnt, a gondviselés Istennek lényegéből folyó állító, viszonylagos, működő és közölhető tulajdonsága. Lényegéből folyó, mert nincs az isteni személyek egyikének kizárólagos működésére szorítva; állító, amennyiben tökéletességet, pozitívumot tartalmaz; viszonylagos, mert nem Isten belső életére, hanem a tőle különálló teremtményekre vonatkozik; működő, mivel a célrendelés és célirányítás a cselekvési rend sajátja és végül közölhető, mert nincs a végtelen lényeghez kötve, hanem azt részesülő módon más lény is birtokolhatja.

a) Ami magának a szónak jelentését illeti, a latin kifejezés: providentia, a prae-, vagy procul (porro) előszócskával kapcsolt videre igéből származik, s valamit előre (időben), vagy távolról (a helyet illetőleg) látni jelentését bír. A görög *πρόνοια* valaminek érdekében történő ismeretet jelent.

Az időbeli előrelátás értelmében használja a szót Cicero, aki szerint a providentia valamely bekövetkező dolognak, vagy eseménynek a beteljesedés előtt való megismerésére és ennek alapján bekövetkezésének megakadályozására irányuló tevékenység. Így kerüli el az orvos a betegséget, a hadvezér a hadicselt.³ Szent Ambrus hasonló értelemben veszi és jelentését a jövőendő jók szemmel tartásával mondja azonosnak.⁴ Szent Tamás Aristotelesszel és Ciceróval a gondviselést az okosság erénye kiegészítőjeként fogja fel, amely az előrelátásban nyilvánul meg.⁵

Helyzeti értelemben a providentia áttekintést jelent, mint amikor valaki a hegycsúcsról az egész vidéket együttesen szemléli. Ily értelemben állítja Szent Cyprianus, az emberiség közmeggyőződésére hivatkozva, hogy a bajban levők «Isten látja» kifejezéssel kérik a gondviselés segítségét.⁶ Boethius pedig a gondviselés lényeges tulajdonsága gyanánt a körültekintést jelöli meg.⁷

¹ Ad Rom. 2, 3.

² I. m. 1, 5.

³ De juvent. 2; De divin. 2.

⁴ Ad Rom. 12, 17.

⁵ S. Th. 2—2, 49, 6; De verit. 5, 1. Cicero, Tusc. disp. 1, 27. Arist., Ethic. 6, 5, 9.

⁶ De idol. vanit. 8.

⁷ Cons. phil. 5, prosa 6.

A providentia «vid» (szanszkr.) töve továbbá arra enged következtetni, hogy a látás az intuitív szemlélet útján nyert átfogó tudással azonos. A brahmanista és buddhista bölcselőben jelentős szerepet játszó a-vidja (nem-tudás), a jelenségek fátylán keresztül történő helytelen megismerés ellentéte: a látva-tudás, az igazságnak képzet nélküli szemléletét jelenti.¹ Ugyanerre mutat a görög ἰδεῖν ige: lát, ismer, észrevesz, tekint, belát, ért, tud jelentése is.

A magyar «gondviselés» szó a providentia tartalmának inkább a gyakorlati oldalát, az ismeret és a célrendelés következményeit, az időbeli gondoskodást domborítja ki. Jelentése: táplál, felügyel, gondoskodik.² Ennek kedvez Petrus Lomb. gondviselés-fogalma, aki azt, mint az isteni értelemnek a kormányzás körébe tartozó tevékenységét az elrendezéssel veszi azonosnak.³

b) A gondviselés összetett fogalom, amelynek részei a célhoz igazított ismeret, a mérlegelés folytán létrejött gyakorlati ítélet, az elrendezés és mindezek eredménye, a célirányítás.

Maga a cél megállapítása nem tartozik a gondviselés fogalmához, mert azt feltételezi és éppen arra irányul, hogy a dolgokat annak elérésére alkalmasakká tegye. A megismerés tehát a célhoz, mint adottsághoz igazodik. Az ismeret továbbá nem elméleti, mert az értelem a lényeket nem önmagukban és feltétlenül, hanem a célhoz viszonyítva, másrészt nem mint lehetségeseket, hanem megvalósítandókat gondolja el. A dolognak, mint egésznek a célhoz viszonyítása után következik a részek arányainak megállapítása oly szempontból, hogyan felelnek meg a megismert célnak és hogyan mozdítják elő az egésznek célratörését. Ez mérlegelés folytán előállott ítélet alakjában jön létre, amelyet követ az elrendezés, vagyis a részek tulajdonságainak meghatározása és egymással való kapcsolása. Mindezt kiegészíti a cél elérésére szolgáló eszközök kiválasztása, ami már nemcsak a lénynek belső berendezettségére irányul, hanem pozitív és negatív szempont szerint tekintetbe veszi a külső körülményeket is. Pozitíve azáltal, hogy a lény fennmaradását és célérését a kedvező külső körülmények létrehozatalával előmozdítja, s negative, amennyiben a célérést akadályozó minden behatást távoltart.

A mondottakat példával megvilágítva, a gondviselést a művész tevékenységéhez hasonlíthatjuk. A művész mindenekelőtt megismeri a célt, amit művével el akar érni. A tárgyat ehhez irányítja, elgondolja a keretet, amelybe azt bele kell állítania, vagyis magát a létesítendő művet vonatkozásba hozza a céllal. Ezután ennek megfelelően dol-

¹ Oldenberg, Buddha 274 o.

² Czuczor-Fogarasi, A magy. nyelv szótára, II. 1089 o.

³ I. Sent. d. 35.

gozza ki a részleteket és minden összetevőnek úgy jelöli ki helyét, hogy azok mind az egésznek önmagában, mind pedig a megvalósítandó céllal vonatkozásba hozva megfeleljenek. Elgondolja továbbá a legmegfelelőbb anyagot, amelyből a tárgyat úgy készítheti el, hogy marandóságát a legjobban biztosítsa, s végül a környezetből távol tart minden oly külső körülményt, ami művének romlását előidézhetné.¹ Ekkor mondjuk róla, hogy művét okosan készítette el és annak céléréséről gondoskodott, vagyis művének gondviselője.

Ez az emberi gondviselés elemzése. Istennél ugyanehez a fogalomhoz jutunk, ha elvonjuk a végest és az időbelit. Istennek minden cselekvése magán viseli lényegének tulajdonságát, ami végtelen és örök. Ennek következtében lényegének kifelé való működése is eme jelleggel rendelkezik és teljes befejezettséget nyer az isteni gyakorlati értelmi rendeléssel, vagyis a dolog elgondolásával a megvalósításra. A gondviseléshez több nem tartozik, ha azt isteni határozományként vesszük, mint a műnek alkalmassá tétele a célérésre és a létbehívás elhatározása. Ezért azt mondhatjuk, hogy az isteni gondviselés Istennek bennmaradó és örök tevékenysége, a teremtett lények célravezetésére irányuló örök eszme, amit Szent Tamás általánosságban így fejez ki: *ratio ordinis rerum in finem.*²

c) Szent Tamás Damaszkusi Szent Jánossal szemben, aki a gondviselés hordozó alanyául az isteni akaratot jelöli meg,³ az értelem elsődleges szerepét hangsúlyozza annak lényegében. Damaszkusi Szent János elgondolásában a gondviselés Isten jóságának eredménye. A jó azonban az akarat tárgya, s ezért mindaz, ami a jónak körébe tartozik, vagy azzal szorosan összefüggésben áll, az akaratilag terméke. Hivatkozik arra, hogy a gondviselés gondoskodást jelent, amely szót Szent Izidor az aggódástól emésztődő szív (*cura-cor urens*) jelentésével ruház fel, ami pedig szintén akaratilag tevékenységet tétel fel.⁴

Ennek ellenére is tartanunk kell Szent Tamással, az ókori pogány, valamint a keresztény bölcselek legtöbbjével, hogy az isteni gondviselésnek mint határozmánynak székhelye az isteni értelem. A gondviselés részfogalmaiból u. i. kitűnt, hogy azok értelmi tevékenységek. Valamit a céllal vonatkozásba hozni, a lény összetevő részeinek egymáshoz való arányosságát, valamint azoknak a céllal és az egészszel való vonatkozását mérlegelni, célirányosságáról ítéletet mondani, kifejezetten értelmi tevékenységek. Ezenkívül Aristoteles,⁵ Cicero,⁶ Boethius⁷ stb.

¹ Sz. Tam., *De verit.* 5, 1; *1 Sent.* 39, 2, 1.

² *S. th.* 1, 22, 1.

⁵ *Ethic.* 6, 12.

³ *De fide orthod.* 2, 29.

⁶ *De invent. rhetor.* 2.

⁴ *De verbor. signif.* 1, 175.

⁷ *Consol. philos.* 4, *prosa* 6.

a gondviselést szoros összefüggésbe hozzák az okossággal, amikor tanítják, hogy valamit a célra irányítani az okosság feladata, amelynek segítségével a multa való visszaemlékezés, a jelen körülményeinek mérlegelése és a jövőnek szemmel tartása által alakul ki a helyes előrelátás, gondoskodás. A gondviselés lényege pedig éppen abban áll, hogy a célirányításnál felmerülő eszközök úgy legyenek megválogatva, hogy a lény, azok segítségével, célját valóban el is érhesse. Minthogy az okosság kimondottan értelmi erény, amely az ítélet helyességét van hivatva előmozdítani, mindama tulajdonságoknak, amelyeknek az okosság lényeges összetevő része, az értelemben kell székelniök.

Mikor azonban a bölcséleti eszmélődés a gondviselés hordozó alanyául az értelmet jelöli meg, nem akarja kizárni az akaratot, hanem azt következményszerűen belefoglalja. A célirányítás ú. i. nem a dolgok lényegének és alkotó elemeiknek minden vonatkozás nélküli megállapításával megelekedő elméleti, hanem a gyakorlati értelem tevékenysége, amelynél az ismeret szempontja a megvalósításra való rendelés. A dolog lényegének és tulajdonságainak elgondolása tehát azzal a célzattal történik, hogy az létet is nyerjen. Ez pedig következményszerűen feltételezi az akaratot, mint végrehajtó képességet, amely a gyakorlati értelem imperiumát átveszi és az elgondolást a kivitelre alkalmazza.

Az isteni gondviselésnél a gyakorlati értelem működése ott kap teret, hogy az elméleti értelem megismerte végtelen számú lehetséges világból egyet kiválaszt és az azt összetevő lehetséges lények közül azokat rendeli létre, amelyek céljának legjobban megfelelnek. Ehhez kapcsolódik az isteni akarat, amely a gyakorlati értelem által célszerűnek ítélt és kiválasztott világot teljesezésbe viszi. Minthogy pedig az akarat a célirányításnál az értelem útmutatásait követi, a gondviselésnél nem játszhat főszerepet, tehát nem is lehet annak elsődleges hordozó alanya.¹ Isten jósága továbbá a gondviselésnél a cselekvés indítóoka gyanánt szerepel, s így a cél jellegével bír. A gondviselés azonban ezt már feltételezi és csak azokra az eszközökre terjed ki, amelyekkel a cél elérhető,² de nem magának a célnak kijelölésére; tehát a jóság székhelye: az akarat nem lehet egyszersmind a gondviselésnek is székhelye.

3. *Az isteni gondviselés és a világ kormányzása.* A gondviselés fogalmával összefügg a kormányzás fogalma annyira, hogy a köznapi terminológia a kettőt felváltva használja s a gondviselésen gyakran nem az isteni gyakorlati értelemben lakozó és a lények célravezetésére irányuló örök tervet, hanem ennek eredményét, a kivitelt érti.

¹ De verit. 5, 1.

² U. o. ad 3.

A két fogalomnak a gyakorlatban való összecserélése érthető is. A gondviselés ú. i., mint Isten lényegével szorosan összefüggő tulajdonság, előttünk nem lehet ismeretes a maga belső mivoltában, végtelenségében és örökkévalóságában, hanem csak az időben megvalósított eredményében, azaz az egyes részleteiben. Mivel továbbá a gondviselésbe vetett hit az embernek annyira lelkébe gyökerezett szükséglete, hogy nélküle az élet értelmét nem tudja megmagyarázni, a legnépszerűbb és mindenkit érdeklő igazságok közé tartozik, amelyeknél a terminológia eltolódása nem okozhat meglepetést. A legtöbb ember kevés érzékkel rendelkezik az elvontságokat illetőleg s ezért azokat konkrét formába öltözteti. A jelen esetben is így cserélődik fel az okozat az okkal.

A belső lényeg szempontjából azonban a gondviselés és kormányzás között lényeges különbség van. A gondviselés Istennek bennmaradó és örök tevékenysége, a kormányzás pedig ennek függvénye s mint ilyen időbeli. Ennélfogva nem lehet meg Istenben, hanem mint a gondviselés végpontja, a teremtményekben lelhető fel.

Hogy a gondviselés Istennek örök tevékenysége, abból tűnik ki, hogy lényegével szorosan összetartozó tulajdonság. Isten lényege azonban kizár minden időbeliséget és tartalmi növekedést. Amint Istenben öröktől fogva van meg minden lény ismerete, épúgy a létre rendelt lények célirányításának is öröktől fogva kell benne meglennie.

Ezzel szemben a világ kormányzása Istennek nem önálló tulajdonsága, hanem, mint az elgondolt terv keresztülvitele, a gondviselésnek csak függvénye. Úgy aránylik a gondviseléshez, mint a teremtés ténye annak elhatározásához, vagy mint az erkölcsi rendben a cselekedet véghezvitele az akarati tényhez, amely annak keresztülvitelét elhatározza. Amint ú. i. a teremtésnél megkülönböztetjük Isten örök elhatározását és e határozatnak időbeli kivitelét: magát a teremtés tényét, épúgy a gondviselésnél is meg kell különböztetnünk Istennek a lények célravezetésére irányuló örök eszméjét annak időbeli megvalósításától, amit, mivel nem egy ténnyel, hanem sorozatosan megy végbe, kormányzásnak nevezünk. Amint a teremtés ténye nem képezi Isten külön tulajdonságát, úgy a gondviselés függvénye, a kormányzás sem.

Még inkább kitűnik a mondottak valósága az erkölcsi cselekedetek tulajdonságainak mérlegeléséből. Az erkölcsi cselekedetek minősége magával az akarati elhatározással teljes befejezést nyer, függetlenül attól, hogy azok külsőleg kivitelre kerülnek-e vagy sem. Az erkölcsstan megállapítása szerint ú. i. a külső cselekedeteknek nincs külön erkölcsi minősítésük, hanem csak az akarati tényminőséghez

alkalmazkodnak, azt megerősítik s annak intenzitására engednek következtetni. Ha tehát a cselekedet bűnös, a bűn a maga fajlagos különbségével együtt már az akarati beleegyezéssel létrejön. A kivitel, a külső cselekedet azt nem változtatja meg, hanem csak súlyosbítja, ha pedig a cselekvés az erény körébe tartozik, annak érdemét növeli. Ugyanígy van a gondviselésnél is. A gondviselés a gyakorlati értelem készségei közé tartozik és magának a cselekvő alanynak belső tökéletessége. A kormányzás e tökéletességnek kifelé való nyilvánulása, amely visszamutat a cselekvő alany belső tulajdonságára. Amint a művésznél nem jelent lelki többletet, ha műve, amelynek elgondolása lelkében teljes befejezettséget nyert, kivitelre kerül, mivel a többlet a kívülre álló tényezőket érinti, épúgy a kormányzott lényeket tökéletesíti. Épen azért a kormányzás, mint átmenő és időbeli ténsorozat, nem is lehet meg magában a végtelen, örök és változatlan lényben, Istenben, hanem annak hordozó alanyát a végesben és időbeliben, tehát a teremtményekben kell keresnünk. A cselekvés végpontja ú. i. nem a cselekvő alany, hanem a létrejött műnek tökéletessége, amelyet Szent Tamás a *factibile*, a külsőleg megvalósítandó cselekedet névvel illet, szemben az *agibile*-vel, amely a belső cselekedet sajátja.¹

Amíg tehát a lények célirányításának terve: a gondviselés, Istenben öröktől fogva megvolt, addig a kormányzás kezdete egyidejű a lények létezésével, ennél fogva nem örök és nem végtelen. Amikor tehát a gondviselésről, mint isteni tulajdonságról beszélünk, azt a tulajdonképpeni értelemben csak Isten belső működésére vonatkozathatjuk.²

4. A *magárahagyott emberi értelem gondviselés-fogalmának tökéletlenségei*. Bár az isteni gondviselés, mint az isteni lényeg kifelé irányuló tevékenysége, a természetes ész útján is megismerhető, a ki nyilatkoztatást nélkülöző értelmi kutatás Isten lényegéről és tulajdonságairól csak részleges fogalmakkal rendelkezik, amely nem ment az egyoldalúságtól és tökéletlenségtől. Még a gondviselésnél is érezhető a hiány, annak ellenére, hogy ez a tan talán a legnagyobb érdeklődésre tartott számot a történelem folyamán s így annak kidolgozása az emberi elméhez legközelebb állott.

Az ókori bölcselők nem tudtak szabadulni a gondolattól, hogy a világot Istennel párhuzamos örök lényként fogják fel, amelyet Isten nem teremtett, hanem csak rendezett. Ez egyik oka annak, hogy a gondviselésről nem tudtak helyes és kimerítő fogalmat alkotni. Mindaz

¹ De verit. 5, 1.

² V. ö. S. th., 1, 22, 1 ad 2; 103, 1.

ú. i. aminek csak létformát adtunk, de nem egyszersmind a létet is, tőlünk valamiképen független és annak belső lényegével való rendelkezés részünkre nem hozzáférhető. Ha Istennek is oly adottságokkal kellene küzdenie, amelyek mint a vele párhuzamos örök világ, akaratától függetlenül jöttek létre, a teljes és tökéletes gondviselést az összes lények felett nem gyakorolhatná, mivel azokkal lényegük szerint nem rendelkezhetnék. Ennek következménye még a bölseleti úton a monoteizmusra jutott Aristotelesnél is meglátszik, aki nem tud a gondviseléssel kapcsolatban felmerült minden kérdést megoldani, nevezetesen az ú. n. különleges és az egyedekre kiterjedő gondviselést, valamint az ember túlvilági célra vezetésének problémáját. Ezért kénytelen tanítani, hogy a gondviselés az általánosságnál, a fajokról való gondoskodásnál tovább nem terjed, s Isten gondviselő tevékenységének kutatásánál végpontként jelöli meg a fajok fennmaradását biztosító spermák széthintését a világba.

A sztoikusok panteista istenfogalmával kapcsolt gondviseléselmélet abban a hibában szenved, hogy az öngondoskodást magára a világegyetemre nézve is, amelyet istenségnek fog fel, szükségesnek tartja. Ezzel azonban az istenség tökéletességén ejt csorbát. A gondoskodásra való reászorulás képességi állapotot tételez fel, ami pedig ellenkezik Istennek feltétlen tökéletességével és lényének tiszta ténylegességi jellegével. Innen származik a sztoikusok tanításában a sok ellenmondás. Egyrészt kifejezetten tanítják a gondviselést, másrészt azonban az erkölcsi rendnek, mint célnak elvont elgondolása által kizárják a személyes Istennek a világrendbe való közvetlen beenyúlási jogát és az embert az istenektől magára hagyott lénynek mondják, akinek minden magasabb lénytől és hatalomtól elhagyatva, pusztán saját erőire támaszkodva kell célját megvalósítania. Minthogy a mitológiai istenek segítségét kizárják, azt a látszatot keltik, mintha magát a gondviselés tanát is tagadnák. Tanításukban az ember és általában a földi lények még kisebb szerepet játszanak, mint az aristotelesi monoteizmusban és a világegyetemmel szemben csak elhanyagolható mennyiséget képeznek. Ebből magyarázhatók azok a kijelentések, amelyek szerint Juppitertől a bűn elkövetésekor nem kell félni, s nem lehet benne a jó cselekedetnél reménykedni, mert képtelen arra, hogy valakit megbüntessen, vagy megjutalmazzon; továbbá, hogy a gondviselés tevékenysége csak az égitestekre vonatkozik, s a holdon alulra, tehát a földre már nem terjed ki.

Ezzel szemben Isten létéről és tulajdonságairól a természetfeletti kinyilatkoztatás útján megvilágított keresztény bölselet helyes és kimerítő fogalmat tud alkotni Istennek gondviselői mivoltáról, anélkül, hogy e tanra vonatkozó részleges kinyilatkoztatás tételeit igénybe

kellene vennie. Ezen felül a természetfeletti cél és rend bekapcsolásával a gondviselés tana új szempontokkal is bővül. Kiterjeszkedik nemcsak az emberiségnek, mint egységes egésznek célirányítására, hanem az előrerendelés tana által az egyedekére külön-külön is és meg tudja oldani azokat az általános érdekű problémákat, amelyekre a kinyilatkoztatást nélkülöző emberi elme feleletet adni nem tudott.

Záborszky István.

Aquinói Szent Tamás Summa Theologicája a tomizmus történetében.

Bevezető.

Jelen tanulmány első tekintetre történelmi tárgyú. Beszámolás akar lenni a tomizmus történetéről. Meg akarja mutatni, hogy mi volt a Summa-magyarázat sorsa a tomista iskolában. A dolgozat háttére azonban, az, ami a fejezetek mögött van, más és több mint történelem. A történeti anyagot átható fény a bölcelet felülről jövő világossága. A történetbölceleti szem rendbe szedi, csoportosítja a történelem adatait. Meglátja a részlettörténés mögött az egyetemes törvényszerűséget. Lefejti az eseményekről az emberi, merőben történeti, időadta mozzanat háncsát és ráeszmél arra, hogy bár Szent Tamás tanítása a XIII. század óta benneáll az emberi történés hullámzó sodrában, kialakulásának és fejlődésének törvényszerűsége azonban, amennyiben elvonatkozunk a merőben emberi, esetleges adalékoktól, valami egészen sajátos törvényszerűség, különbözik egyéb kultúrtörténeti eszme fejlődésének sorsától.

A dolgozat közvetlen célja bevezetni az olvasót a Summa-magyarázat történetébe. Mélyebben fekvő és igazibb célja azonban a Summa-magyarázat történetén keresztül elvezetni Szent Tamáshoz. A Summa-magyarázat története a Summa Theologicát szolgálja. Megsejteti a Summa gondolat-épületének időfölötti roppant arányait. Biztosítja a Summa beható ismeretének végtelenbe mosódó távlatait.

A historia jelen esetben is magistra. Megtanít arra, hogyan kell kézbe venni és magyarázni a Summát. Ahol alkalom nyílik rá, mindenütt rámutatok a Summa-magyarázat történetileg jóváhagyott módszerére. A történelem nemcsak elvezet a Summához, hanem kiokosít arról is, hogyan kell a sokemeletű és sokszárnyú épület folyosóin, összekötő lépcsőin, termeiben és loggiáin, kiugró tornyaiban és földalatti részeiben eligazodni. A Summa-magyarázat helyes módszere folyósítja egyben a Summa nem mulandó értékeit a folyton múltó jelen számára. Mert figyelmeztet arra, hogy minden kornak meg kell csinálnia a maga számára újra a Summát. Tervrajzot, alapot, pilléreket,

gerendákat ad Szent Tamás, de a megépítés mindenkor önnön munkájával kiküzdendő feladat. És pedig a fogható most, hol omladozó és repedező, máskor esőtől porhanyó, napsugártól omló, mindenkép a jövő ígérését hordó eszmetalajába kell beleágyazni az épülő Summát. Minden, ami benne van a mában, hivatva van hordozni a Summát. Vágyakat és vajadásokat, hagyományokat és kilátásokat, problémákat és szaktudományos módszereket, megoldásokat, mindazt, ami feszíti a jelent, az újjáépülő Summa egy metafizikai csúcsban összefutó és transzcendens világba belenyúló arktitektúrájának kibékítő szintézisbe kell fognia.

Jelen tanulmány el akarja kerülni a történeti munkákat fenyegető kétirányú egyoldalúságot. Egyik az adatok lexikális felsorolása. Az ilyen tárgyalás dicsekedhetik ugyan a lelkiismeretes adathűséggel és pedáns pontossággal, de megöli a történelmet, hogy herbáriumba tehesse. Más kísértés meg arra visz, hogy a kevés adatot töltse ki az író regényes fantáziával, pótolja a hiányokat beleéléssel és konstruáljon meg nem történt történelmet. Az ilyen olvasmány lehet ugyan érdekes és szellemes, de meghamisítja a valóságot. Mindkét történetkezelés értékére tudatosan törekszem, túlzásait és veszedelmeit az adott lehetőségekhez mérten kerülni akarom. Minden közölt adatnak, amennyire tudtam, lelkiismeretesen utánanézttem. Ezenfelül azonban arra törekedtem, hogy a mult minden feszülésével és küzdelmeivel, derülésével és borulásával, ízével és színével új életre szülessen a lelkemben. Úgy akartam megírni a multat, amint az lelkemben él, és úgy akartam újraélni, amint az valóság volt.

A salzburgi bencés-iskola fílióit nem találtam meg máshol, csak a pannonhalmi bencés Főmonostor világviszonylatban is számottevő könyvtárában. Az Egyetemi Könyvtár egyedül Placidus Renz Theológiáját őrzi. Legyen szabad ezúton is hálás köszönettel megemlékezni a Főmonostor előjáróinak lekötelező szívességéről, amellyel a Főmonostor könyvtárát tanulmányom számára megnyitották.

A tomizmus történetére vonatkozó alapvető és tájékoztató irodalom:

Fr. Überweg—B. Geyer, Die patristische und scholastische Philosophie, Berlin, 1928.

M. de Wulf, Histoire de la philosophie médiévale, Louvain, 1924.

M. Grabmann, Die Geschichte der scholastischen Methode, Freiburg, 1909, 1911, 2 k.

M. Grabmann, Einführung in die «Summa Theologiae» des hl. Thomas von Aquin², Freiburg, 1928.

M. Grabmann, Die Geschichte der katholischen Theologie, Freiburg, 1933.

A. Michelitsch, *Illustrierte Geschichte der Philosophie*, Graz, 1933, 2 k.

A. Michelitsch, *Kommentatoren zur Summa theologiae des hl. Thomas von Aquin*, 1924.

Kecskés Pál, *A bölcelet története főbb vonásaiban*, Bpest, 1933.

H. Denifle—E. Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, Paris, 1889—1897, 4 k.

H. Denifle—E. Chatelain, *Actuarium Chartularii Universitatis Parisiensis*, Paris, 1894—97, 2 k.

Quétif—Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, Paris, 1721, 2 k.

Hurter, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, Innsbruck, 1903—1913, 6 k.

K. Werner, *Geschichte der katholischen Theologie Deutschland seit dem Trienter Konzil*, München, 1866.

A részletkérdésekre vonatkozó irodalomra az egyes fejezetek kapcsán hivatkozom.

1. §. Mi Szent Tamás Summa Theologicája?

Szent Tamás Summa Theologicája a keresztény katolikus hitigazságok tudományosan feldolgozott, nagyvonalú, lezárt rendszerbe foglalt egésze. Magában foglalja egyúttal azt a bölceleti igazságrendszert és világnézetet is, amely a hittartalom tudományos feldolgozásának értelmi feltétele. A Summa Theologica a keresztény teológia egész tartalmát és területét feleleli a szó legtágabb és legigazibb értelmében. Megfelelő helyet foglal el benne a Szentírás és patrisztika, mint a hit-tudomány igazság-anyagának forrása. A I^a és III^a a teológia dogmatika, a II^a a teológia morális legvégső metafizikai és teológiai elvekre felépített spekulatív rendszere. A teológiai erkölcsan kiterjeszkedik a jogi és szociológiai vonatkozásokra is, úgyhogy a mai jogbölceleti és szociológiai kérdések megoldásához biztos alapelveket és útmutatásokat nyújt. A teológia dogmatika a hitfejezeteket, a teológia morális az ember erkölcsi cselekedeteit tárgyalja. Szent Tamás a két különbözőnek látszó tudományt bensőséges és szerves egységbe fűzi. Kimutatja u. i. (I^a, q, 1, a. 3, c.), hogy a hitcikkelyek és az erkölcsi cselekedetek egy formai tárgyat alkotnak a teológiai megfontolás számára, amennyiben a teológia mindezt sub ratione Dei vizsgálja, vagyis Istenen kívül minden mást Istenhez való viszonyában vesz figyelembe (I^a, q, 1, a. 7, c.). Az egyházjogot jobban vonja a tárgyalás körébe, mint kortársainak teológiai Summái. A liturgika és szimbolika gazdag anyagot talál a Summában. Az aszkétika és misztika a keresztény hit-

tan spekulatív rendszerébe bele van építve. A készségekről szóló rész (I^a II^{ae}, q. 49—54) az aszketika számára ad szempontokat, a szemlélődésről és a szerzetesi életeszményről szóló quaestiók (II^a II^{ae}, q. 180—182; q. 186—189) a bensőséges lelki élet misztikai magaslataira vezetnek fel. Hogy a Summa mit ad az aszketikának és misztikának, azt eléggé mutatja XV. Benedek pápának P. Vincent Bernadothoz, a Vie Spirituelle folyóirat szerkesztőjéhez intézett levele: «... in vita tum ascetica, tum mystica plurimum valere doctrinam s. Thomae nemo ignorat».¹ A Summa a katolikus teológia egészének kompendiuma, amelyet a spekulatív megalapozás mélységében, a szisztematika részleteket átfogó következetességében és tejlenségében, a belső és külső fölépítés áttetsző és egységes arkitektonikájában semmi más teológiai kompendium mindezideig nemcsak fölülr nem mult, hanem el sem ért.

A Summának különleges jelentősége és kimagasló értéke van Szent Tamás irodalmi tevékenységét tekintve is. A Summa nem nőtt ki közvetlenül iskolai működéséből, mint a Sententia-kommentár, a Quaestiones disputatae és a Quodlibeta. A Sententia-kommentár irodalmi vetülete annak a tanári tevékenységnek, amelyet Szent Tamás 1252—1255-ig, mint baccalaureus sententiarius a párizsi egyetemen tartott lectio-kon kifejtett. A középkori oktatás másik formájának, a quaestionak (egy kérdés skolasztikus módszerrel való megvitatása) irodalmi kifejezője a Quaestiones disputatae és a Qodlibetales, az előbbi hetenként, vagy kéthetenként tartott disputationes ordinariae, a másik az adventben és nagyböjtben tartott disputationes quodlibetales anyagának és lefolyásának irodalmi rögzítése. Mindazonáltal a Summa az iskola számára készült. Szent Tamás a kezdőket akarja bevezetni a teológiába (incipientes erudire), a teológia noviciusai iránt érzett szeretet adja kezébe a tollat (l. a Summa Prologusát). Mint tanár tudatában van azoknak a didaktikai hibáknak és hiányoknak, amelyek Lombardus Sententiáinak magyarázatával együttjártak. A rendszeresebb tárgyalásra törekvő Summák sem tudják kiküszöbölni ezeket a hiányokat, részben éppen azért, mert fölépítésükben a Sententiák strukturájához ragaszkodnak. Ez alól még Halesi Sándor Summa universae theologiae című munkája sem kivétel, jöllehet ő a rendszeresség szempontjából üdvös újításokat hoz. Még Halesi Sándor sem tudja nagyvonalú rendszer egészébe fűzni a teológiát, mert nem tud eléggé elszakadni Lombardustól. Szent Tamás, mint növendékeivel eleven kapcsolatban álló tanár, jól ismeri a teológiában kezdők igényét és képességeit. Midőn 1265-től 1267-ig a római Santa Sabinában a rendi studium vezetője és hozzáfog egy második Sententia-kommentár megírás-

¹ Acta Apostolicae Sedis, vol. XIII. 1921. 528.

sához, abbahagyja a megkezdett munkát, mert megfogant lelkében a terv, hogy olyan kézikönyvet adjon a növendékek kezébe, amely biztosan elvezeti őket a hitgizságok rendszerbe foglalt, lényegét kiemelő egészen keresztül a teológia végtelen távlatokat nyitó magaslataira. Szent Tamás munkái, amelyeket a Summa előtt írt — így az Aris-toteles-kommentárok — elvezetnek a Summához; más munkái, amelyek a Summával egy időben írt, így a *Quaestiones disputatae* legnagyobb része, a *Quaestiones quodlibetales* stb., rávilágítanak a Summára, amennyiben ezekben részletesebben, inkább monografikus módon tárgyalja ugyanazt, amit a didaktikus célnak megfelelően rövidebben és módszeresebben beleépített a Summa rendszerének összefüggésébe. A Summa nemcsak időrendben, hanem tartalmilag is Szent Tamás legérettebb, legönállóbb és legeredetibb alkotása.

A Summa nemcsak Szent Tamás irodalmi tevékenységéből emelkedik ki, hanem korának irodalmában is egyedülálló jelentősége van. Szent Tamás kora úgy tekintett fel a Summára, mint nagyszabású, a teológiát és filozófiát mindenestül átfogó újításra. Ezt nemcsak abból lehet következtetni, hogy Szent Tamás után a teológusok két táborra oszlanak: a mesterhez hűségesen ragaszkodó tanítványokra és az újítást veszedelmesnek tartó, lendületes támadást intéző cáfolókra, hanem Guillelmus Thocco, a Szent Doktor személyiségétől lebilincselte közvetlen tanítvány kifejezetten mondja is, hogy Szent Tamás előadásaiba új artikulusokat állított be, új és világos érvekkel bizonyított, úgyhogy aki hallotta őt, át volt hatva a tudattól, hogy újat tanít és a kérdéseket új érvekkel dönti el.¹ Hogy Szent Tamás a Summában újat alkotott, említi Caietanus² és Joannes a s. Thoma,³ a két legnagyobb kommentátor is.

Mi új a Summában? Ha valaki erre a kérdésre kimerítő választ akar adni, akkor sok részletmozzanatot kell megemlítenie és kidolgoznia. Ha röviden össze akarom foglalni azt, ami főképpen új a Summában és amiben roppant méretűt alkotott Szent Tamás, akkor két mozzanatot emelhetek ki: 1. az aristotelizmus beleépítését a Summába, 2. a Summa rendszerének kiépítését.

¹ Guillelmi de Tocco *Vita S. Thomae Aquinatis* c. 14. Ed. Pruemmer (Toulouse 1913), 81.

² «Novitias namque hoc opus convenire dicitur . . . ratione sectarum superfluitatum, omissae repetitionis et pulcherrimi ordinis ab ipso inventi.» Ed. Leonina, IV. Pars prima Summae theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani O. P. (Romae, 1888), 5.

³ «Quare tentandum est . . . universum istum ordinem totius summae theologiae, connexionemque tractationum et materiarum, quam singulariter D. Thomas invenit et feliciter perfecit, prius in communi declarare.» Joannis a s. Thoma *Cursus theologicus in Summam theologicam D. Thomae* (Parisiis 1883) I. 189 (Isagoge).

Aristoteles fizikai, metafizikai és etikai munkáit 1200 körül ismerik meg Nyugaton és ettől kezdve az aristotelizmus belekapcsolódik a középkori filozófia és teológia történetébe. Aristoteles munkáinak ismerete hihetetlenül gyorsan terjed el. Toledóban fordító iskola, «collegium eruditorum» keletkezik, ez feladatává teszi latin nyelven közzétenni Aristoteles munkáit és Alfarabi, Avicenna, Averrhoes kommentárjait. A XIII. század első felében II. Frigyes és Manfréd szicíliai udvarában is Aristoteles-fordítások készülnek. Ezeket a fordításokat nem eredetiből, hanem arab és zsidó szövegből készítik és így az aristotelizmussal bevonul nyugatra Aristoteles neoplatonikus, továbbá panteista-materialista értelmezése. Megismerik Nyugaton Aristoteles Theológiája című újplatonikus munkát, amely Plotinos Enneadeseiből készült kivonat¹ és Aristoteles újplatonikus formációjaként lép fel. Különösen nagy hatást gyakorol Alexander Aphrodisias Aristoteles-kommentára, amely materialista-panteista módon értelmezi Aristotelest. Aristoteles nevében Amalricus de Bene és David de Dinant² vezetésével nagy heretikus megmozdulás veszi kezdetét, főképp az akkori tudományos élet központjában, Párizsban. Az aristotelizmus, mint veszedelmes herezis fenyegeti az 1200-as évek elején a középkori teológiát. 1210-ben Párizsban összegyűlt püspökök tartományi zsinaton az aristotelizmust, Aristoteles természetbölcséleti könyveit kommentárjaival együtt kiközösítés terhe alatt mint a nyilvános, mint a magánolvasástól eltiltják.³ III. Ince követe, Robert Courçon 1215-ben a párizsi egyetemhez intézett levelében megismétli az Aristoteles természetbölcséleti munkáira vonatkozó tilalmat és kiterjeszti Aristoteles metafizikai munkáira is.⁴ Aristoteles első elítélésének szavaiból világos, hogy természetbölcséleti munkáit a párizsi egyetemen nyilvánosan is olvasták, magyarázták, sőt annyira lelkesedtek Aristotelesért, hogy a nyilvános magyarázat eltiltásának esetén arra is kellett gondolni, hogy titokban folytatni fogják Aristoteles olvasását.

Hogy Aristoteles munkáit öt év múlva másodszor is el kellett itélni, abból az következik, hogy az első tilalomnak nem volt nagy fogantaja. A második tilalom sem sokat használt, Aristoteles eszméi ter-

¹ Haneberg, Über dem neuplatonischen Werk : Theologie des Aristoteles (Sitzungsberichte der k. bayer. Akad., Philosophische Klasse, 1862).

² G. Théry, David de Dinant (Études sur son panthéisme matérialiste), Le Saulchoir 1925.

³ «... nec libri Aristotelis de naturali philosophia nec commenta legantur Parisius publice vel secreto, et hoc sub poena excommunicationis inhebibimus.» Denifle-Chatelain, Chartularium Universitatis Parisiensis, I. 70.

⁴ «Non legantur libri Aristotelis de methaphisica et de naturali philosophia, nec summe de eisdem, aut de doctrina magistri David de Dinant, aut Amalrici heretici, aut Mauricii hyspani.» Denifle-Chatelain, Chartularium, I. 79.

jednek tovább. Robertus Grosseteste, az oxfordi franciskánus iskola alapítója, későbbi lincolni püspök, Aristotelest eredetiből kezdi fordítani és ezt annál is könnyebben tehetette, mert a párizsi egyháztartományon kívül Aristotelesre vonatkozó tilalom nem volt érvényben. A párizsi facultas artiumon Aristotelest tovább magyarázzák, sőt jóllehet az 1210-es és 1215-ös intézkedéseket soha vissza nem vonták, 1255-ben a facultas artium Aristoteles összes munkáit kötelező kézikönyvül előírja. Nemcsak a párizsi averrhoisták, hanem orthodox teológusok is át-átvesznek aristotelesi gondolatokat. Halesi Sándor, a párizsi egyetem magistere, a régi franciskánus iskola legnagyobb alakja *Summa Universae Theologiae* című munkájában megtartja ugyan a hagyományos ágostonos gondolatmenetet és gondolatvilágot, de aristotelikus eszméket (például a hylemorfizmust) is beleszó. Az aristotelizmus megoldatlan probléma, földolgozatlan és idegen gondolattömb maradt a skolasztika számára egészen Szent Tamásig. Pedig az aristotelikus eszmék győzelmes térhódítását nem lehetett föltartóztatni. Az orthodox teológusok közül egyre többen vesznek át aristotelikus gondolatokat, de az aristotelizmus egészével egyik sem merészkedik megbirkózni. A heterodox bölcelet pedig Aristotelest veszi zászlajára. Szent Tamás óriás-nagysága bontakozik ki abból, hogy Albertus Magnus útmutatásai nyomán¹ fölisméri az aristotelizmusban az emberi ész természetes világánál fölépített, soha nem öregező, örök bölceletet. Aristoteles logikáját fölhasználja a hitgizságok tudományos kifejtésére és rendszerbe foglalására. Aristoteles pszichológiáját, etikáját és metafizikáját pedig, mint a dogmatika és morális bölceleti föltételét és alapját, szervesen beleépíti a teológia épületébe anélkül, hogy a keresztény tanítástól csak egy kevéssé is elhajlott volna.

A másik főképpen új a Summában a teológia egységes, önálló és zárt rendszere, amelynek megalkotója Szent Tamás. Szent Tamás előtt három teológiai irodalmi műfaj van: *Sententia*-kommentár, *Quaestiones* és *Summa*.

A *Sententiák* kommentálásának kétféle faja van. Az egyik glosszerű magyarázatokat kapcsol a *Sententia*-könyvek szövegéhez (ilyen

¹ Hogy Sz. Albertus Magnus Aristotelest ismerte és nagy értékét fölismerte, azt munkáiból és bölceleti irányából kétségen kívül meg lehet állapítani, hiszen Aristoteles több művét kommentálta is. Szent Albertus Magnus rehabilitálni akarta Aristotelest. Ki akarta mutatni, hogy David de Dinant materialista pantheizmusa nem az aristotelizmus logikus következménye, hanem Aristoteles félreértésén alapul. Így: «Ad aliud dicendum, quod David prave intellexit litteram Aristotelis. Dicit enim Aristoteles . . .» (*Summa de creaturis* II. P, q. 5, a. 2.) «Ad primam rationem quam pro se induxit, dicendum quod error semper provenit ex perversitate intellectus . . . Ad aliud dicendum, quod omnis iste error provenit ex prava intelligentia dictorum Aristotelis.» (*Summa theologiae* II. P, tr. XII, q. 72, m. 4, a. 2.)

Sententia-kommentár maradt ránk Szent Tamás kortársától, Hugo a S. Caro-tól is),¹ a másik szabadabb módon önálló kérdéseket vet fel a Sententia-könyvek szövegével összefüggésben, úgyhogy az expositio textus jelentőségben visszazorul.² Utóbbi módon kommentálja Lombardust Szent Tamás. Ebben az irodalmi műfajban az egységes, áttetsző rendszeresség természetesen hiányzik, hiszen egyrészt a szövegekönvvhöz való kötöttség, másrészt a magyarázatba beleszótt, szövegekönvvel lazán összefüggő kérdések eleve kizárják a világos rendszerességet.

A Quaestiók irodalmi műfajában, melynek gyökerei visszamennek Laoni Anzelme és Champeauxi Vilmosra³ és melynek kifejezett formája a pretomisztikus irodalomban Tournai-i Simon Quaestiones de quolibet-je és Praepositinus Quaestiones-ei,⁴ a műfaj természete szerint szintén hiányzik az egységes rendszer, hiszen egy részletkérdést akar megvilágítani lehetőleg minden oldalról.

A Sententia-kommentárok mellett a Summa műfajának keletkezését éppen a rendszeres tárgyalásra való törekvés indokolja. A pretomisztikus Summák azonban kivétel nélkül ragaszkodnak Lombardus Sententiáinak négyes beosztásához,⁵ melyben az egyes részek sokszor csak egymás mellé vannak rendelve szorosabb belső összefüggés nélkül és nincsenek egységesen elgondolt nagy rendszerben, alá- és fölrendelt viszonyban, egymásba fűzve. Továbbá Lombarduson keresztül Szent Ágoston signa et res-felosztása áthozódik az egész pretomisztikus Summa-irodalomban. Ezeket a hiányokat el lehet mondani nemcsak Tournai Simon, Praepositinus, Grèvei-i Fülöp Summáiról, hanem a Szent Tamást közvetlenül megelőző Auxerre-i Vilmos Summa aureájáról és az értékben valamennyit fölülmuló Halesi Sándor Summa universae theologiae című művéről is, bár Halesi Sándor éppen a rendszerességet illetőleg több szerencsés változtatást eszközöl.⁶

Szent Tamás hatalmas gondolattal új összefüggő rendszert alkot, amelyben szerves egységben összefoglalja a teológia minden részét.

¹ Hugo a S. Caro Sententia-kommentára csak kéziratokban maradt fenn. A kéziratokat illetőleg I. Fr. Ehrle, *Xenia thomistica* III. 545.

² Hannibaldus de Hannibaldis (Szent Tamás közvetlen tanítványa, később párizsi magister) Sententia-kommentárában az expositio textus egészen elmarad. Ez a Sententia-kommentár Szent Tamás művei között nyomtatásban is megjelent.

³ Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode* (Freiburg, 1911.) II. 151—157.

⁴ Grabmann, u. o. II, 543, 554.

⁵ Az első könyv Istenről szól (fruitio tárgya); a második könyv a teremtményekről (usus tárgya); a harmadik könyv a megtestesülésről, megváltásról és érényekről; a negyedik könyv a szentségekről és végső dolgokról.

⁶ Így a Szentháromságtant elválasztja az általános Isten-tantól, a kegyelemtant átviszi a II. könyvből a III. könyvbe és a megtestesüléshez kapcsolja.

Ezt az új gondolatot nagy szerénységgel a I^a, q. 2 elején megadott előzetes megjegyzésben fejezi ki: «1. tractabimus de Deo; 2. de motu rationalis creaturae in Deum; 3. de Christo, qui (secundum quod homo) via est nobis tendendi in Deum». Ezzel adva van a Summa hármas beosztása, melyben minden rész hozzáigazodik az alapvető gondolathoz, melynek értelmében a teológia tárgya Isten; ha tehát másról is tárgyal, mint az Istenről, azt csak annak Istenhez való vonatkozásában teszi. (I^a, q. 1, a. 7). A szentségtant szervesen bekapcsolja az alapgondolatba azzal, hogy a szentségek kegyelmi erejüket Krisztus Istenségéből merítik emberségének, mint eszközlő oknak közvetítésével. Így a szentségtannak teandrikus jellege van.

Szent Tamás Summája nemcsak korának, a skolasztika delelőjének legkiemelkedőbb és legnagyobb szabású alkotása, hanem megjelenése óta végighuzódik a századokon át napjainkig, mint az Egyház tanításának legmélyebben megalapozott, legátfogóbb rendszerbe fűzött, ki nem merített gazdagságú foglalat. Évszázadokon át mindmáig az Egyház kezében tartja a Summát és amint X. Pius pápa Motu proprio-jában mondja, Szent Tamás halála óta nem tartott az Anyaszentegyház zsinatot, amelyen Szent Tamás tanításának gazdagságával közre nem működött.² Midőn az 1439—1445-ig Firenze-ben megtartott 17. egyet. zsinat az örmények egyesítésének alapját határozza meg, a szövegezésben majdnem szóról-szóra átveszi Szent Tamás «De fidei articulis et 7 sacramentis» című munkáját.² A trienti szent zsinat oltárán ott van a Summa a Szentírás és a pápai decretálisok gyűjteménye mellett. V. Pius, a trienti zsinat nagy pápája kijelenti, hogy a trienti zsinat tanúsága szerint Szent Tamás tanítása az utána felmerülő tévedéseket is megcáfolja.³ A trienti zsinat után fellendülő teológia a Summa jegyében indul meg. Legyen szabad a skolasztikát kitűnően ismerő Ehrle kardinális, a vatikáni könyvtár volt prefektusának szavaira hivatkoznom,⁴ melyek szerint a Summa sorsa a katolikus tudomány sorsa. Az az elismerés, amely a katolikus iskolákban a Summa osztályrésze, a teológiai és filozófiai kutatás színvonalának fokmérője.

¹ A. A. S., 1914, vol. VI. 339.

² Denzinger, *Enchiridion symbolorum* (Freiburg, 1908.) 237. oldal, jegyzet.

³ «Sed . . . omnipotentis Dei providentia factum est, ut Angelici doctoris vi et veritate doctrinae ex eo tempore, quo coelestibus civibus adscriptus fuit, multae, quae deinceps exortae sunt haereses, confusae et convictae dissiparentur, quod et antea saepe et liquido nuper in sacris Concilii Tridentini decretis apparuit...» V. Pius pápa *Mirabilis Deus* bullájából (1567 április 11-én) idézi X. Pius pápa Motu proprio-ja. A. A. S., 1914, vol. VI. 339.

⁴ Fr. Ehrle, *Die päpstliche Enzyklika vom 4. Aug. 1879 und die Restauration der christlichen Philosophie*. (Stimmen aus Maria-Lach XVIII. 1880. 298.)

2. §. A Summa-magyarázat történetére vonatkozó mai kutatások.

A Summa-magyarázat történetének ismerete nagy fontosságú a Summa Theologica megértése és magyarázata szempontjából. A XVIII. század folyamán vetődik föl először az a gondolat, hogy Szent Tamásnak az a magyarázata, amely az ú. n. tomista iskolában általános, nem felel meg Szent Tamás tanításának, hanem annak olyan önkényes és Szent Tamás gondolatvilágától idegen értelmezése, amelyet nem indokol sem a szövegösszefüggés, sem a történelem. Ez a vád a XIX. század második felében újra erőre kap. Részben ezzel kapcsolatban merül föl annak szükségessége, hogy a skolasztika kézirati anyagát feldolgozzák és tisztázzák a kérdést, hogy Szent Tamást hogyan értelmezték tanítványai és milyen természetű változásokon ment át Szent Tamás magyarázata a történelem folyamán. Más részről a történeti kutatásoknak hatalmas lökést adtak XIII. Leó pápa szavai: «... providete ut sapientia Thomae ex ipsis eius fontibus hauriatur, aut saltem ex iis rivis, quos ab ipso fonte deductos, adhuc integros et illimes decurrere certa et concors doctorum hominum sententia est» (Aeterni Patris). A skolasztikus bölcelet és teológia megújulásával kapcsolatban a XIX. század második felében megindul a spekulatív feldolgozás mellett a nagyszabású történeti kutatás is.

A skolasztika anyagának feldolgozására két nagy történetkutató iskola alakult ki az idők folyamán: a német és a francia. A német történetkutató iskola megalapítója Cl. Baeumker, strassburgi tanár volt, kinek úttörő munkatársai Fr. Ehrle, a vatikáni könyvtár praefectusa, a későbbi kardinális, von Hertling müncheni és Baumgartner breslauer tanárok voltak. A feldolgozott anyag kiadására alapította meg Baeumker 1891-ben a híres «Beiträge zur Geschichte der Philosophie im Mittelalter (Texte und Untersuchungen)» című kiadványsorozatot, amelynek immár több mint 30 kötete jelent meg. A német iskolához tartozik a kiváló jezsuita történész, Franz Pelster, továbbá Bernh. Geyer bonni tanár, az iskolának vezetője és irányítója pedig a ma élő legkiválóbb német Szent Tamás-ismerő, Martin Grabmann, müncheni tanár, aki 32 éves szorgalmas kutatásra és fáradhatatlan munkásságra tekint vissza. Köré csoportosul a fiatal német történész generáció, köztük az igen tehetséges fiatal Friedrich Stegmüller, freiburgi magántanár.

A német iskolától módszerben némileg különbözik a francia történetkutató iskola. Ennek megalapítója a Mercier kardinális nevéhez fűződő louvaini «Institut supérieur» tanára, de Wulf. A köré csoportosult kutatók, így August Pelzer, a vatikáni könyvtár scrittore-je,

Pierre Mandonnet dominikánus, 1901-től kezdődőleg «Les philosophes belges (Textes et études)» című kiadványokban tették közzé a kiadatlan szövegeket és ezekre vonatkozó kutatásaikat. Ennek az iskolának legkiválóbb tagja, Mandonnet a világháború után önálló iskolának lett a feje, melynek központja a Le Saulchoir-i dominikánus kolostor. Kiadványaik a «Bibliothèque thomiste» (1921-től) keretében jelennek meg. Mandonnet iskolájához csatlakoztak a dominikánus Destrez, a franciskánus Kruitwagen, Glorieux és a fiatal, elismerten nagyon tehetséges Gustav Théry, a római Collegio Angelico és a párizsi Institut Catholique tanára. A francia történeti iskolát képviseli Et. Gilson és az ő vezetése alatt álló Études de philosophie médiévale, valamint a legújabban Et. Gilson és G. Théry által alapított Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen-âge (Paris, 1926-től) című kiadványsorozat.

A két nagy iskolától független a franciskánusok Quaracchi-i történeti iskolája, mely 1903-tól kezdve a rend kiváló mestereinek műveit adja ki és történetkritikai módszerrel dolgozza fel «Bibliotheca franciscana scholastica mediae aevi» című sorozat keretében.

Valószínűleg egészen a közelmúltban alakult a kanadai Ottawában egy intézet a középkori irodalmi hagyatéknak a feldolgozására «Institut d'études médiévales d'Ottawa» néven, amely Chenu vezetése alatt áll. 1932-ben jelent meg az ottawai iskola «Études d'histoire littéraire et doctrinale du XIIIe siècle» című kiadványsorozatnak első kötete, amely hét kutató munkásságának eredményéről számol be. Amint a Theologische Revue reményeit kifejezi,¹ az új iskola sokat fog segíteni, hogy a középkori gondolat-történet anyaga feldolgoztassék és arra teljes világosság derüljön. Az új ottawai iskola módszer tekintetében természetesen a francia iskolának egy hajtása.

A nevezett nagy kiadványsorozatokon kívül nagyon sok értékes kézirati kutatás és szövegfeldolgozás jelent meg a különböző folyóiratokban, amelyek közül kiemelkednek a madridi La Ciencia Tomista, a louvaini Recherches de Théologie ancienne et médiévale, az ugyancsak louvaini Revue néo-scholastique de philosophie, stb.

A nagy történeti kutatók nem állítják össze a Szent Tamás-magyarázat, illetőleg a tomizmus történetét a maga egészében, hanem az iskola fejének irányítása mellett egy-egy részletkérdést emelnek ki a történeti anyag komplexumából és megfigyelik ennek történeti továbbszövését, módosulását, újabb és újabb formációját. Miután minden részletkérdés a történeti fejlődés különböző fázisában még nincs feldolgozva, a tomizmus története a maga egészében ma még

¹ Theologische Revue (Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung), 1933. I. 24—25.

nem világos. Ehhez hozzájárul az a körülmény, hogy a főképpen olasz és spanyol kolostorok könyvtáraiban felhalmozott kézirati anyag még jó részben nincs felfedezve, a könyvtárak katalógusai, amelyek alapján valaki egy kéziratot keres, hiányosak és tévesek. Majdnem évről-évre fedeznek fel egy régi filozófust, aki azután a történeti folyamatosság egy hiányát kitölti.

Ezek előrebocsátása mellett a nagy történeti iskolák kutatásainak eredményére, kis részben önálló kutatásra támaszkodva megkísérlem a Summa-magyarázat történetét megrajzolni a maga általánosságában, eltekintve a részletkérdésektől.

3. §. A Summa-magyarázat megindulása és kezdetleges formája.

A Summa-magyarázat megindulását és kezdetleges formáját a történelmi keret két mozzanata határozza meg: 1. a franciskánus iskola részéről megindított támadás; 2. az a körülmény, hogy Szent Tamás tanítását a dominikánus rend hivatalosan magáévá teszi és előírja.

A franciskánus iskola által képviselt augusztinizmus már Szent Tamás második párizsi tartózkodása idején megindítja a harcot Szent Tamás újtása ellen. Valószínűleg 1270 húsvétján egy quodlibetális vitatkozás alkalmával Peckham János, a franciskánus iskola regense a szenttéavatási akták szavai szerint «*verbis ampullosis et tumidis*» megtámadja Szent Tamást.¹ Szent Tamás halála után a harc fokozódik és szervezetté válik. Hiába megy a 84 éves Nagy Szent Albert Kölnből Párizsba, hogy nagy tanítványát megvédje, 1277 március 7-én a párizsi tartományi zsinaton Tempier István, párizsi püspök a teológiai fakultás tanáraiból megalakított bizottság által összeállított 219 averroista tételt elítél, amelyek közé több tétel Szent Tamás munkáiból volt beszúrva. Ez Szent Tamás első elítélése, melyet 11 nap mulva követ Oxfordban a canterbury-i érseknek, a dominikánus Rob. Kilwardby-nek második cenzurája. A támadás középpontjában van Szent Tamás ismeretelmélete és az a tétele, hogy az emberben csak egy magánvalós forma van. Ez utóbbi Siger de Brabant pánpszichizmusa miatt is aggodalmat keltett. Midőn Szent Tamás személyes ellenfele, Peckham János canterbury-i érsek lett, 1284 okt. 29-én és 1286 ápr. 30-án megújítja elődjének Szent Tamás tanítására vonatkozó tilalmát. 1286-ban cenzurázták Szent Tamást utoljára.

Az első párizsi elítélés után megindul az irodalmi harc. Még 1277-ben, vagy esetleg 1278-ban a franciskánus *de la Mare Vilmos*

¹ A. Walz O. P., *Delineatio vitae S. Thomae de Aquino, Romae, 1927, 75—76.*

megírja a «Correctorium fratris Thomae»-t, melyben Szent Tamás munkáiból 118 tételt kiemel¹ és ezeket a tudományos kritika módszerével bírálat tárgyává teszi. De la Mare Vilmos csatasorba szőlítja azokat, akiket a tanítvány viszonya kapcsol össze Szent Tamással, sőt általában az egész dominikánus rendet, amely egy évre a párizsi elitelés után Szent Tamást hivatalos tanítójának jelentette ki. Az első és egyben legalaposabb választ Szent Tamás tanítványa, *Ramberto dei Primadizzi* írja meg «Apologeticum veritatis super correctorium» címmel.² Ezzel körülbelül egy időben jelenik meg *Aegidius Romanus*-nak, Szent Tamás személyes tanítványának tévesen tulajdonított «Correctorium corruptorii fratris Thomae», amely később nyomtatásban is megjelent. Erre a válasza viszonzválaszt is írt egy névtelen franciskánus, mely a berlini Staatsbibliothek egyik kódexében maradt ránk. Befejezetlen Correctorium corruptorii-t ír még a párizsi tomista iskola kiemelkedő tagja, *Jean Quidort*, aki 1304-től a párizsi teológiai fakultás magistere.³ Belekapcsolódik még a correctorium-vitába az angol *Guillermus de Torto Collo*⁴ is és az oxfordi Merton-kollégium 267. jelzésű kódexének ismeretlen szerzője. Ennek az öt Correctorium corruptorii-nak körülbelül 50 kéziratát találták meg az európai könyvtárakban, amiből nagy olvasottságukra következtethetünk. A correctoriumok a dolog természete szerint Szent Tamás irataiból azokat a tételeket veszik figyelembe, amelyek a támadás tüzebe kerültek; ezeket a tételeket azonban részletesen kifejtik, helyes értelmüket lerögzítik és az ellenük felhozott nehézségek megoldásával új oldalról megvilágítják. Minthogy a correctoriumok Szent Tamás tanításának igazi tartalmát határozzák meg és hozzák új kapcsolatokba, tágabb értelemben vett Summa-magyarázatok, a későbbi kommentárok ősi és kezdetleges formái. Hogy a correctorium irodalmának ismerete mennyire hozzásegít a Summa Theologica megértéséhez, arra elég bizonyosság Grabmann tanúsága, aki szíves örömmel ismeri el, hogy a tomista iskola legrégebbi kézirati anyagának áttanulmányozásából Szent Tamás tanításának megértése szempontjából rendkívül sokat tanult.⁵

¹ Ezen tételek közül 48 a Summa theologica I^a-ból, 12 a I^aII^{ae}-ből, 16 a II^aII^{ae}-ből, a többi 42 a Quaestiokból és a Sententia-kommentárból van idézve.

² Fr. Ehrle, Der Kampf um die Lehre des hl. Thomas von Aquin in den ersten 50 Jahren nach seinem Tode (Zeitschrift für kath. Theologie) Innsbruck, 1913. 266—318.

³ M. Grabmann, Le «Correctorium corruptorii» du dominicain Johannes Quidort de Paris (Revue Néoscholastique de philosophie), Louvain, 1913, 46—69, 245—262.

⁴ Beltrán de Heredia, El «Correctorium corruptorii» de Guillermo de Torto Collo en defensa de Santo Tomás (La Ciencia Tomista), Madrid, 1926. 102—111.

⁵ Einführung in die Summa Theologiae des hl. Thomas von Aquin, Freiburg, 1919. 120.

A történelmi keret másik mozzanata, amely a Summa-magyarzatot kezdetleges formában megindítja, az a körülmény, hogy a dominikánus rend Szent Tamás tanítását hivatalosan magáévá teszi. Egy évre a párizsi elítélés után, 1278-ban a milánói generális káptalan Szent Tamást a rend hivatalos tanítómesterének nyilvánítja és egyben két rendtársat elküld Oxfordba, hogy a Szent Tamás ellenes oxfordi tanárok ellen eljárjanak. Ezt a határozatot megújítják az 1279-ben és 1286-ban Párizsban megtartott generális káptalanokon. Minthogy a dominikánus renden belül is volt egy irány, amely a dominikánus Cremonai Márton és Hugo a s. Caro által képviselt augusztinizmus hagyományait folytatta, az 1309-ben Zaragossában megtartott generális káptalan Szent Tamás tanítását újból és nyomatékosan a rendi tanítás szabályául állítja fel. Érdekes szemponjtából említhető, hogy az 1315-ben Arezzóban a római provincia káptalani ülésén Uberto Guidi-t megfosztották a tanszékétől és 10 napi szigorú böjtre ítélték, mert Tamás testvér ellen mert beszélni.

Mivel Szent Tamás a rend hivatalos tanítójává lett, megindult a műveivel, nevezetesen a Summával való foglalkozás. Mindenekelőtt Szent Tamás műveinek kéziratait másolják, terjesztik és kieserélik, amiről bőséges tanuságot tesznek a könyvtárakban fennmaradt különböző kódexek. Igen érdekes az erfurti városi könyvtár F 183 jelzésű kéziratának felírása: «Scriptum super primo libro sententiarum. Librum istum habui per revendum fratrem Petrum, domini Hannibaldi cardinalis felicitis memoriae socium».¹ A kézirat eredetileg Hannibaldus de Hannibaldis-é volt, aki Szent Tamást hallgatta az első párizsi tartózkodás alatt és rövid ideig Szent Tamás utódja is volt Párizsban. Hannibaldus halála után a boldogult kardinális kísérfője, Péter testvér továbbítja a kéziratot egy másik testvérnek, aki az ajándékozásról rövid jegyzetben megemlékezik.

A többé-kevésbé önálló irodalmi munka Szent Tamás be nem fejezett munkáinak folytatásával veszi kezdetét. Szent Tamás személyes tanítványai, akiknek lelkében még elevenen él a felejthetetlen mester közvetlenül hallott előadásainak, magyarázatainak és módszeres bizonyításának páratlan varázsa és akik annyira beleélték magukat Szent Tamás előadásaiba, hogy már szinte úgy gondolkodtak, mint Szent Tamás, hozzáfognak, hogy a Mester félbemaradt munkáit befejezzék. *Reginaldus de Piperno*, a socius carissimus, Szent Tamásnak a III^a 90. quaestiojánál és pedig a poenitentia-nál abba maradt főművét, a Summát folytatja és 99 quaestioiban befejezi.²

¹ M. Grabmann, Die Werke des hl. Thomas von Aquin (Beiträge XXII. 1—2, 1931). 269.

² U. o. 274.

Reginaldus de Piperno a Summa befejezésénél voltaképen a Sententia-kommentár idevonatkozó részét írja át a Summa előadási formájába s ezt is azért, hogy mesterét híven adja vissza. Szent Tamás másik tanítványa és barátja, *Auvergne-i Péter* nagyrészt a félbemaradt Aristoteles-kommentárokon dolgozik és pedig *In libros de coelo et mundo expositio*. 3. könyvének második része és a 4. könyv, *In libros Meteorologicorum expositio* 3. könyve, *In libros Politicorum expositio* 3. könyvének 9. fejezetétől a 8. könyv végéig *Petrus de Alvernia*-tól van. *Tolemeo de Lucca*, Szent Tamás közvetlen tanítványa írja meg a *De regimine principum ad regem Cypri* című opusculum II. könyvének 5. fejezetétől kezdődő részt végig. Sőt nem közvetlen tanítványok is dolgoznak az Aristoteles-kommentárok befejezésén. Az angol *Thomas de Sutton*, aki 1300 körül az oxfordi egyetemen tanít és Szent Tamás hű követője, megírja az *In libros de generatione et corruptione expositio* befejező részét (első könyv 18—25. lectio és a második könyv). *Joannes Parisiensis* (Jean Quidort), aki az 1300-as évek legelején a párizsi tomista iskola kiemelkedő alakja, szerzője az *In libros Meteorologicorum expositio* 4. könyvének, melyet *Petrus de Alvernia* már nem tudott megírni.¹ Hogy Szent Tamás közvetlen és részben közvetett tanítványai vállalkoznak arra, hogy mesterük munkáit folytassák és befejezzék, egyrészt arra mutat, hogy közvetlen Szent Tamás után határozott tradíciójú tomista iskola volt, melynek vezéralakjai biztosan tájékozódtak Szent Tamás gondolatmenetében, másrészt pedig azt is bizonyítja, hogy Szent Tamás írásait abban az időben már sokat forgatták, különben nem merült volna fel annak szükségessége, hogy a be nem fejezett munkákat valaki folytassa. A közvetlen Szent Tamás utáni tomista iskola élő tradíciójából táplálkozott a későbbi Summa-magyarázat.

Szent Tamás irataival való behatóbb foglalkozás felvetette az eltéréseket, különbözőségeket, sőt ellenmondásokat, amelyek főképen Szent Tamás ifjúkori munkája, a Sententia-kommentár és a legértetebb munkája, a Summa között valóban fellelhetők. Az eltérések magyarázatára és kiküszöbölésére a XIII. század fordulóján konkordanciákat írnak. «Pertransibunt plurimi» kezdetű konkordanciát, amely Szent Tamást vezeti az olvasó elé, amint önmagával beszél és a látszólagos ellenmondásokat megmagyarázza, régen Szent Tamás autentikus művének tartották. Grabmann alapos kutatás után *Benedictus de Assignanonak* tulajdonítja.² A másik «Veritatis et sobrietatis verba loquor» kezdetű konkordancia szerzője az oxfordi egyetem magistere, *Suttoni Tamás*. Szent Tamás különböző műveinek összegegyeztetése

¹ U. o. 263—265, 267, 294.

² U. o. 359.

gondot okozott még Capreolusnak is a XV. században. Szent Tamás kegyelemtanát magyarázva a Sententia-kommentár és a Summa között ellenmondást lát, melyre azt a megjegyzést teszi, hogy Szent Tamás az egykorú, pelagianizmus felé hajló tanítók hatása alatt áll a Sententia-kommentárban, míg a Summában a biztosabb utat választja, amely a szentatyák tanításához közelebb áll.¹

A Summa olvasottságára vall, hogy *Galienus Ozto* (Oyto, Hortó) már 1288-ban a II^a II^{ae} kivonatát (abbreviatio) állítja össze s ebben az egyes articulusok zárótételeit foglalja össze és kapcsolja egymásba.² XXII. János pápa utasítására *Joannes Dominici* az egész Summa rövidített kiadását készíti el és ebben több helyen magyarázza és megvilágítja a Summa gondolatmenetét.³

4. §. Szent Tamás gondolatainak feldolgozása a közvetlen és közvetett tanítványoknál.

Mivel a dominikánus rend Szent Tamás tanítását iskolái és tanítói számára kötelezően előírta, kialakult a tomista iskola, melynek hivatása lett Szent Tamás bölcséletét és teológiáját magyarázni, hordozni és fenntartani. Hogy a tomista iskola milyen feltéve őrizte a maga hagyományait, arra rámutat az 1313-as metzi generális káptalan határozata, melynek értelmében a rend növendékei először 3 éven keresztül Szent Tamás bölcséletében és teológiájában nyernek kiképzést, csak azután küldhetők Párizsba akadémiai fokozat elnyerésére.

A dominikánus rend tehát hivatalosan elrendelte a «lectura thomasiná»-t. A tomista iskola Summa-magyarázatát és általában a tomizmus történetét illetőleg nagy fontosságú annak a megállapítása, hogy a lectura thomasina keretében milyen módon dolgozták fel Szent Tamás rendszerét. Döntő jelentőségűnek látszik, hogy nem vették a magyarázatok alapjául, vagyis szöveggönyvnek a Summát, mivel a Sententiák kommentálása maradt továbbra is az egyetemi előadások kerete. Tehát Lombardus Sententiáinak magyarázatába és az előírt vitagyakorlatokba szőtték bele Szent Tamás gondolatait és tételeit.

¹ «De concordantia dictorum s. Thomae in hac materia quoad scripta et summam non oportet quempiam sollicitari, quia inter ea plana contradictio est. Nam in scriptis secutus est viam magistrorum tunc currentium. In summa vero tenuit viam oppositam tamquam securiorem et dictis sanctorum concordiozem et a pelagiano errore remotiorem; ideo in talibus discordiis tenendum est quod dicit ultimate sc. in summa.» Defensiones II. d. 28, a. 3.

² Galienus Ozto Abbreviatioja fennmaradt a párizsi Bibl. Mazarine cod. 851 és a reimsi Bibl. publique cod. 492-ben.

³ Joannes Dominici munkája megtalálható a vatikáni könyvtárban: cod. Borghes. 116—119.

A tomizmus belső fejlődésének dinamikájára kihatással volt az a körülmény, hogy egyesek a Sententiák kommentálásánál Szent Tamás Sententia-kommentárát vették alapul, ahol még Szent Tamás Hugo a s. Caro és Cremonai Márton augusztinizmusához közelebb áll, mások viszont a Summát és a quaestio-irodalmát használták fel inkább. Hogy a tomista magisterek nem a Summát magyarázták, hanem Szent Tamás gondolatait a Sententia-magyarázatokban dolgozták fel, ma a Summa-magyarázatra nézve sok előnyt, a tomizmus akkori történetére nézve pedig sok hátrányt jelent. A Summa-magyarázatra nézve ma kedvező, amennyiben Szent Tamás gondolatai új összefüggésbe és a történet hullámszába beleállítva a maguk monumentalitásában jobban kiemelkednek, a viták küzdelmében pedig jobban megvilágosodik előttünk, hogy mi új a Summában. A tomizmus történetére nézve azonban hátrányos, amennyiben a XIV. század folyamán jelentkező hanyatlásnak az okát főképpen ebben lehet megjelölni, amint erre később részletesebben kitérek. A XIII. és XIV. század tomista Sententia-kommentárjai és az idevágó quaestio-irodalom tehát nemcsak a szellem-történet egy rendkívül érdekes és értékes fejezete, hanem a Summa megértése és magyarázata szempontjából is jelentős szerepet töltenek be.

Lássuk részletesen Szent Tamás közvetlen és közvetett tanítványainak irodalmi hagyatékát és bölceleti irányát. A tomista irodalomból a XIII. század végéről még mindig keveset ismerünk. Szent Tamás párizsi növendékeinek, *Joannes de Cajatia*, *Petrus de Andria*, *Jacobus de Mercato* irodalmi hagyatékát nem ismerjük. *Hannibaldus* Sententia-kommentárát, amely az 1261—62-es évek tanítói működésének irodalmi leszűrődése, ismerjük, sőt Szent Tamás művei között Fretté kiadásában nyomtatásban is megjelent. Hannibaldus még úgy ragaszkodik Szent Tamás szövegéhez, hogy az önálló feldolgozástól tartózkodik. Sententia-kommentáráról azt mondja Luccai Tolemeo a *Historia ecclesiastica nova*-ban: «nihil aliud sunt quam abbreviatio dictorum fratris Thomae». *Bernardus de Trilia*, aki 1280 körül magister Párizsban, három Quodlibetájában¹ gazdagon használja Szent Tamás szövegeit és pedig annyira betűhöz ragaszkodva, hogy inkább compilator, mint önálló bölcselő. *Aegidius Romanus*, ágostonrendi szerzetes, Szent Tamás közvetlen tanítványa, a 2. párizsi tartózkodás alatt, 1285-től 1291-ig magister theologiae a párizsi egyetemen. Irodalmi munkásságát tekintve termékeny és tehetséges író. Quodlibetáiban, quaestio disputata-iban, Aristoteles-kommentárjaiban és a Sententiák II. és III. könyvéhez írt kommentárban Szent Tamás követője, ön-

¹ A Quodlibeta-kat közli P. Glorieux, *La littérature quodlibétique de 1260 à 1320* (Bibliothèque thomiste V.).

állóan felvetett kérdésekben Szent Tamás bölceleti elveit alkalmazza, azonban egyes kérdésekben Szent Tamást is bírálat tárgyává teszi. Művei sok tekintetben új megvilágításba állítják a Summát. Aegidius Romanus tanítása lett a rendi tanítás szabálya, ő vezeti be tehát a tomizmust az ágostonrendiek teológiájába. Aegidius Romanussal együtt Szent Tamás növendéke Párizsban a hasonlóképp ágostonrendi *Augustinus Triumphus*, aki kiterjedt irodalmi munkásságában szintén Szent Tamást követi. Nagyrészt a vatikáni könyvtárban levő irodalmi hagyatékát a mai napig nem dolgozták fel, így Szent Tamáshoz való tanbeli viszonya bővebben nem ismeretes. *Bernardus de Alvernia*, a párizsi tomista iskola kiemelkedő tagja a XIII. század fordulóján, Quodlibetáiban annak a Genti Henriknek Quodlibeta-it teszi tomista szempontból kritika tárgyává, aki a XIII. század végén Párizsban az augusztinizmus képviselője s akinek része van az 1277-es párizsi elítélésben is. Genti Henriken kívül azonban másokkal is polemizál. Pelzer foglalkozott Bernardus de Alvernia irodalmi munkásságával, az ő megállapításai szerint Bernardus Quodlibeta-it később Capreolus is használja.¹ Az angol származású *Hothuni Vilmostól*, aki 1280-tól 1282-ig, majd 1287-től 1289-ig tanít Párizsban mint magister, csak egy Quodlibeta-t ismerünk,² ennek tanúsága szerint Szent Tamás tanítását híven képviseli.

A határozott tomista irányzat mellett az előírások dacára megmaradt a dominikánus renden belül is a Cremonai Mártonra és St. cheri Hugóra támaszkodó régebbi augusztinista tradíció is. Ez utóbbi annál könnyebben megmaradhatott, hiszen ha valaki a Sententiák magyarázatában Szent Tamás Sententia-kommentárát követte, talált áthidaló pontokat Szent Tamás és az augusztinizmus között. Az augusztinista irányzat képviselője az 1300 körül Párizsban tanító dominikánus *Metzi Jakab*, akinek a vatikáni könyvtárban kéziratban meglevő Sententia-kommentára nincs még feldolgozva.³ Metzi Jakabot Grabmann Szent Tamás követőjének tartja,⁴ mások viszont a tomista-ellenes irányhoz számítják. Azt gondolom, hogy a két ellentétesnek látszó felfogás összhangba hozható. Metzi Jakab u. i. mint Szent Tamás tanítványa követi Szent Tamás Sententia-kommentárát és azt inkább az augusztinista tradíció alapján értelmezi. Viszont ellentétbe kerül azzal a tomista iskolával, amely Szent Tamás későbbi,

¹ Revue Néoscholastique de Philosophie, 20 (Louvain, 1913).

² P. Glorieux, La littérature quodlibétique de 1260 à 1320, 175.

³ Durandushoz való viszonyában tárgyalja Jos. Koch a Beiträge XXVI. kötetében.

⁴ Einführung in die Summa Theologiae des hl. Thomas von Aquin, Freiburg, 1919, 34.

rendszeresebb munkáiból táplálkozik. Így metzi Jakab átmenetet jelent a XIV. század elején fellépő Szent Tamás körüli nagy harchoz, mely a dominikánus renden belül Durandus névéhez kapcsolódik.

5. §. Szent Tamás-értelmezés Durandusszal szemben.

A XIV. század első éveiben éri Szent Tamás iskoláját franciskánus részről a legeredetibb és legnagyobbszerű támadás *Duns Scotus* személyében. Scotus a régi franciskánus iskola tradíciójából nő ki, rendkívüli tehetségével a régi augusztinizmust a kor követelményei szerint megreformálja. Mélyenjáró és kérlelhetetlen kritika tárgyává teszi nemcsak Szent Tamást, hanem a régi augusztinizmust is, annak minden egyes pontját. A megismerés nagy kérdésében a régi illuminációs megoldást elejti és helyet ad az aristotelikus absztrakciós teoriának. A korábbi augusztinizmust új alapokra helyezi és sok szempontból továbbfejleszti. Scotus, aki különben csak rövid ideig tanít Párizsban (1302—1305), egyszerre meghódítja a franciskánus iskolát, melynek tanítómestere és vezéralakja lett, egyben megmozgatja a tomista iskolát is, amelynek tanítását ragyogó logikával tette vizsgálódás tárgyává.

Duns Scotust tomista részről egyenes viszonzulás érte Oxfordból. *Suttoni Tamás*, az oxfordi egyetem magister actu regense, akinek irodalmi tevékenysége 1300 és 1315 közé esik, a 3. és 4. Quodlibetájában, *Quaestiones disputatae*-iban, valamint *Liber propugnatorius super primum sententiarum contra Joannem Scotum* című munkájában Scotusszal polemizál és vele szemben Szent Tamás tételeit veszi védelembe. Nagyobbszabású visszautasítás azonban Duranduson keresztül, azaz indirekte érte Scotust.

Durandus a S. Porciano már 1303-ban Párizsban van, mint a St. Jacques kolostor tagja. Így Scotust valószínűleg személyesen ismerte, sőt talán hallgatta is. Írásait mindenestre jól ismerte. Közvetlenül Metzi Jakab iskolájához tartozik. Mesterein keresztül megismeri a régi ágostonos iskolát, tanulmányozza Genti Henrik műveit, majd szembeállítja ezeket az ifjú és erőteljes skotizmussal. Ilyen hatások alatt fejlődik ki benne az a sajátos, skotista színezetű és nem egyszer nominalizmusban végződő teológiai világnézet, amely a különböző hatásokat nagyvonalú egységes rendszerben fel nem oldja. Mikor Durandus 1307—8-ban *Sententiát* kezd magyarázni a párizsi egyetemen, a fakultás actu regensének, *Hervaeus Natalis*nak vezetése alatt vele szemben sorompóba áll az egész tomista iskola. A tomista iskolának tehát a XIV. század első évtizedében már annyira körvonalozott hagyománya és állásfoglalása van, hogy a Szent Tamástól

eltérő Durandus egyszerre kihívja maga ellen a támadást. Az 1309-ben Zaragossában megtartott rendi generális káptalan megint Durandust, aki éppen ezért Sententia-kommentárából a kifogásolt helyeket kihagyja. Közben 1312-ben Durandus magister lesz és folytatja tanítói működését. Újra kifogás van Durandus ellen és az 1313. évi metzi generális káptalan elítéli Szent Tamás ellenes irányzatát, egyben egy bizottságot küld ki Durandus tanításának felülvizsgálására. A bizottság elnöke *Hervaeus Natalis*, immár francia provinciális, tagja többek között a kiváló *Nápolyi János*, aki a nápolyi tomista iskolát képviseli, különben 1310-től fogva Párizsban tanít, továbbá *Paludei Péter*, a párizsi teológiai kar actu regense és *Lausannei Jakab*, akit az 1313-as metzi, majd az 1314-es londoni generális káptalan¹ Párizsba küld, hogy lectura tomasina-t tartson.² A bizottság 91 tételt, mint Szent Tamás tanításával ellenkezőt elítél. Majd az 1316-ban megtartott montpellier-i generális káptalan megbízásából Nápolyi János és Paludei Péter 235 tételt állít össze Durandus műveiből, melyek kifogás alá esnek. Durandus ezután harmadszor dolgozza át Sententia-kommentárát; a harmadik feldolgozás azonban sok tekintetben az eredeti felfogásához tér vissza. A Sententia-kommentáron kívül írt még Quodlibeta-kat és Quaestiones disputatae-kat is.

Durandus legtekintélyesebb ellenfelei Hervaeus Natalis és Nápolyi János, egyik a párizsi, másik a nápolyi tomista iskolát képviseli. Mindkettő irodalmi munkásságát a Durandussal szemben való polémia irányítja. Nápolyi János kitűnik különösen Szent Tamás különböző időből származó műveinek alapos ismeretével. Hervaeus Natalis Sententia-kommentáron, Quodlibetán és Quaestiones disputatae-n kívül írt még egy művet «Defensio doctrinae fratris Thomae» címmel, melynek 4. könyve nincs befejezve. Lausannei Jakab Sententia-kommentára inkább compiláció, mint eredeti alkotás. Hivatalból Durandus ellenfele ugyan, de több kérdésben azért Durandus mellé áll.

1330 körül megjelenik egy munka Durandus ellen «Evidentiae contra Durandum» címmel, melynek szerzőjét *Durandellus* néven ismerjük s nevén kívül nem tudunk róla többet. Durandellus Hervaeus Natalisra és Nápolyi Jánosra támaszkodva foglalja össze Durandusnak Szent Tamástól eltérő tételeit és ezeket Szent Tamás bölcséleti elveinek világánál éles kritika tárgyává teszi. Durandellus munkáját a XIV. és XV. században sokat olvassák, amint ezt a sok kézirat tanúsítja. Viszont Durandusnak is nagy hatása volt, hiszen még a XVI. században

¹ Denifle-Chatelain, Chartularium Universitatis Parisiensis II. 167, 172.

² H. Denifle, Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters (1886). II. 229.

Párizsban, sőt Salamancában is külön tanszék volt Durandus magyarázatára.

Hervaeus Natalis, Nápolyi János, Lausannei Jakab és Paludei Péter irodalmi hagyatéka roppant értékes a Summa-magyarázat története szempontjából. Egyrészt feltárják a kezdődő XIV. század tomista iskolájának hagyományát és megmutatják, hogyan értelmezik Szent Tamást 30—40 évvel halála után. Ebből a szempontból a Summa mélyebb történeti megértéséhez vezetnek. Másrészt világosan mutatják, hogy milyen hátrányos volt a tomizmus fejlődésére az a körülmény, hogy nem a Summát vették a maga egészében a magyarázat alapjául. Azáltal u. i., hogy Szent Tamás gondolatait a Summa egységes metafizikai megalapozásából és rendszeres arkitektonikus fölépítettségéből kiemelve a Sententia-magyarázat idegen keretébe helyezték el, Szent Tamás részleteire aprózott és szerves egységbe nem foglalt tanítása elvesztette támaszát, sőt sokszor legfőbb bizonyítékát, elvesztette továbbá azt a sajátos világosságot és erőt, amely Szent Tamást utol nem ért magasságba emeli. Mivel Szent Tamás egyes tételeit a nagy összefüggésből kiemelve tekintik, helye van a válogatásnak, egyes tételeket elfogadhat valaki, míg másokat ugyanakkor visszautasít. Így Hervaeus Natalis is tagadja a léttartalom és létezés közti valós különbséget, jöllehet a valós különbség a tomista metafizikai szemlélet sarkpontja. Szent Tamás darabokra tört tanítása szembe került a XIV. század elejének roppant sokizű gondolati világával. Ebben a szellemi világban kavarnak a régi franciskánus iskola eszméi, platonikus, újplatonikus, a különféle magisterek által különféleképpen értelmezett ágostonos gondolatok, belekapcsolódnak a peripatetikus eszmék, titokzatosan belefónódik az averroista értelmezés, új gondolatokat vet fel a skotizmus reformja. Ha ebből az időből egy Sententia-kommentárt vagy egy quodlibetumot veszünk a kezünkbe és keressük azokat a forrásokat, ahonnan a gondolatok beszüremkednek, legtöbbször több különböző, egymástól független, sőt sokszor ellentétes forrásra bukkanunk. A különböző eredetű gondolatok azután találkozásukkor új és új formációt vesznek fel, úgyhogy az eredetre sokszor nem könnyű rátalálni. A XIV. század szellemtörténete a különféle gondolati irányok találkozásában változatos, kaleidoszkopszerű képet mutat. Ebben a zürzavaros, kavargó szellemi világban Szent Tamás kikapott tételei morzsolódnak és Szent Tamás értelmezésében kezdetét veszi az eklekticizmus. Az új kérdésfeltevéseknél nem látják Szent Tamás metafizikai elveinek átfogó erejét, önállóan és egyoldalú Szent Tamás értelmezéssel próbálkoznak megoldást adni s a megoldásban ágostonos, skotista, platonikus vagy más irány gondolatai koreszosulnak el.

Nápolyi János és Hervaeus Natalis még nem kifejezetten eklektikusok, de írásaikban látszik, hogy a tomista iskolával szemben álló szellemi áramlatokkal belsőleg küzdenek. Szent Tamás egyes tételeinek igazsága nem biztos számukra, az önálló kérdésfeltevéseknél nem látják világosan a Szent Tamás elvei irányában megadandó feleletet és általában homályos előttük, hogy mi központi és alapvető jelentőségű Szent Tamás szemléletében. Az eklekticizmus kifejezettebb formában jelentkezik a karmelita *Bolognai Gerhardusnál*, aki 1307 és 1317 között írta *Summa theologiae* című főmunkáját. A *Summa prologusában* úgyszólván szószerint átveszi Szent Tamás prologusát. Az első quaestiókban az augusztinista Genti Henriket követi, az általános Isten-tanban és a Szentháromság-tanban Szent Tamástól függ. Vannak quaestiók, amelyeket Duns Scotus, másokat Durandus, ismét másokat Hervaeus Natalis szerint old meg. Nagy általánosságban Szent Tamást követi. A megismerés bölceleti tárgyalásánál nem teszi magáévá az augusztinista megvilágítási-elméletet, másrészt tagadja az anyagtól való függetlenség és a megismerhetőség közötti egyenes viszonyt. Tagadja egyben a peripatetikus tételt, mely szerint a *materia prima* az egyediség elve. Következőleg Bolognai Gellért különböző eredetre visszamenő és ellentétes elvekből folyó következményeket illeszt egymáshoz, megpróbálja ezeket egymással összhangba hozni és egységbe fűzni. Ez a törekvés jellemzi minden idő eklekticizmusát. Ismeri és használja Szent Tamást, de a szervesen összefüggő tomista rendszert nem teszi magáévá. Az eklektikus szellem hasonlóképpen észrevehető a Bolognai Gellértnél valamivel fiatalabb másik karmelita magisteren, *Guido Terreni-n*, aki egyes kérdésekben tomista módon orientálódik, más kérdésekben pedig az inkább augusztinista tradíókat követő Godefridus de Fontibus-tól függ.

6. §. Szent Tamás-értelmezés Ockham nominalizmusával szemben.

Az 1320—30-as években Ockham nominalizmusában újabb hatalmas megrázkódtatás éri az eklekticizmusban elerőtlenedett tomizmust. Ockham az oxfordi egyetemről hozza magával a pozitív tudományok iránti érzéket és az érdeklődést a tapasztalati iránt, szemben a metafizikaival, az egyedi iránt, szemben az általánossal, az esetleges iránt, szemben a szükségszerűvel. Újra felveti az universaliák kérdését és tiszta nominalista feleletet ad. A nominalista hajlamok föllelhetők már Durandusnál, kifejezettebben jutnak érvényre Scotus személyes tanítványánál, Petrus Aureoli-nál, teljesen kifejlett nominalizmust tanít a franciskánus Ockham Vilmos.

Ockham 1318—20-ig Sententiát magyaráz Oxfordban, majd 1320-tól mint baccalaureus formatus¹ folytatja tanítói működését. Megírja híres Sententia-kommentárát és Quodlibetáit. Újszerű tanításáról tudomást szerez a tudományos világ központja, Párizs és az avignoni pápai udvar is. 1324-ben Avignonba rendelik, hogy tanításáért felelősségre vonják. A heretikusoknak talált tételek jegyzékét egy teológusokból álló bizottság felülvizsgálja és a pápának bemutatja. Mielőtt azonban a pápa döntött volna, Ockham 1328-ban elmenekül Avignontól Pisába a császárhoz, Bajor Lajoshoz, mire a pápa őt exkommunikálja.

Az ockhamizmus nem hoz új, nagy, konstruktív gondolatokat, hanem a két nagy konstruktív bölceleti és hittudományos rendszert, a tomizmust és skotizmust, valamint az aristotelesi realizmust alapjaiban támadja meg. Egyben bevezeti a skolasztikának a XIV. század második felétől számítható fokozatos hanyatlását. Ockham rendszerében központi jelentőségű az általános problémája. Szerinte az értelem csak a konkrétet és egyedit ismeri meg. A fogalmakban kifejezett egyetemes léttartalomnak nincs valósági, hanem csak merőben fogalmi és logikai értéke. A szükségképpen egyetemes jellegű tudományos megismerés tárgya nem a valóság, hanem a mi fogalmi alkotásunk. Ez a nominalizmus, mint őshiba, végighúzódik Ockham egész bölceleti és teológiai gondolkodásán. A metafizikai elvek nem a valóság bordázata, hanem a mi gondolkodásunk esetleges törvényszerűsége. Lazítja a magánvaló és mássalvaló fogalmát, mikor azt tanítja, hogy a lélek és képességei között nincs valós különbség. Ockham elveinek következményeit vonja le *Joannes de Mirecuria*, mikor általában a mássalvalók létezését kétségbevonja és *Nicolaus de Ultricuria*, mikor az okság elvét, mint a valós keletkezés törvényét, tagadja. A metafizikai elvek föladásából logikusan következik, hogy Nicolaus de Ultricuria a kozmológiában törülte a hylemorfizmust és helyette fölevenítette a demokritosi atomizmust. A nominalizmus következményeit vonja le Ockham, midőn szerinte az istenérvek csak valószínűségekre és nem bizonyosságra tarthatnak igényt. Ockham meglazította a hit és tudás, bölcelet és teológia egymásraépítettségét és kapcsolatát, tanítványa a dominikánus *Holcot*, már azt tanítja, hogy az ellenmondás elve nem érvényes az istenségre, az Istenben azonos lehet egy a hárommal. Másik tanítványa, Joannes de Mirecuria szerint a hittétellel ellenkező állítás az ész számára bizonyítható lehet, sőt bizonyíthatóbb, mint a hittétel. Ockham az erkölcsi rend abszolút értékét is meggingatta, amennyiben ha Isten másképp akarná, más erkölcsi

¹ A «venerabilis inceptor» jelző eredetileg nem a nominalizmusra vonatkozik, hanem a «baccalaureus formatus» akadémiai fokozatra.

törvény volna cselekvésünk mértéke, mint a természeti törvény. Az emberi cselekedet erkölcsi tartalma azonos annak természeti valóság tartalmával. Ockham hívei általában tagadják az emberi akarat szabadságát is és Isten egyetemes okságát úgy értelmezik, hogy Isten a bűnnek is szerzője. Hogy ezeknek a dekadens bölcséleti elveknek milyenek a gyakorlati alkalmazásai, arra kommentárul szolgál a XIV. század végén Wiclif János, a XV. század elején pedig a prágai Jeromos és Husz János.

Az occamizmus hihetetlen gyorsasággal elterjed és polgárjogot nyer. Cambridge-ben meghonosítja *Holcot Róbert* dominikánus, Oxfordban *Wodham Ádám* franciskánus, aki egyébként 1340-től az oxfordi egyetem actu regense, Párizsban a cisztercita *Joannes de Mirecuria*, akinek a világi papságból társa volt *Nicolaus de Ultricuria*. De Párizsban főképp az ágostonrendi *Rimini Gergely* vitte győzelemre az occamizmust, aki 4 évig Sententiát magyaráz, majd 1345-től két évig, mint a teológia magistere tanít. A XIV. század közepén a párizsi egyetemen Rimini Gergely a nominalizmus zászlóvivője és vezére. Hogy mennyire hódított Párizsban a nominalizmus, azt a sok elitelésből is következtethetjük. A párizsi facultas artium 1339-ben Ockham tanítását általában eltiltja, 1340-ben pedig már részletezi az occamista tétéleket, következőleg ebben az időben több tanár és még több tanítvány Occamért lelkesedett. 1346-ban VI. Kelemen pápa levelet intéz a párizsi egyetem tanáraihoz és növendékeihez, melyben elitelőleg céloz az occamizmus terjedésére.¹ 1347-ben a teológiai fakultás magisteri Joannes de Mirecuria Sententia-kommentárából 40 tételt cenzuráznak, ugyanebben az évben Nicolaus de Ultricuria az egyetem tanárai előtt nyilvánosan visszavonja a VI. Kelemen által elítélt több mint 60 tételét. A sok elitelés mitsem használ. A XIV. század második felében a szellemi élet irányítói mind nominalisták, a via moderna hirdetői, akikkel szemben a via antiqua hívei, a tomisták és skotisták visszavonulnak a kolostori iskolákba. A tudós Ehrle kardinális a Franziskanische Studien-ben közzétett alapos tanulmányában kimutatja, hogy a XIV. század második felében a nominalizmus egyedül uralkodó hatalom volt az egyetemeken.²

Ockhammal szemben a tomista iskola fokozatosan háttérbe szorul. A tomizmus visszavonulásának okát az általános történeti konstelláción kívül főleg abban látom, hogy Szent Tamás értelmezése a XIV. század kezdetétől az eklekticizmus holt vizeire tévedt és főtörek-

¹ Denifle, Chartularium Univ. Paris. II. 588.

² Fr. Ehrle, Der Sentenzenkommentar Peters von Candia, des Pisaner Papstes Alexanders V. Ein Beitrag zur Scheidung der Schulen in der Scholastik des XIV. Jahrh. und zur Geschichte des Wegestrites. (Franziskanische Studien 9.) 1925.

vése az volt, hogy a tomista konkluziókat más irányú bölceleti iskolák bevezetett tételeivel összhangba hozza. Az 1320—1330-as tomista iskola mesterei közül említést érdemel a dominikánus *Trivet Miklós*, aki Ockhammal körülbelül egyidőben (1314-től és még 1324-ben is) Oxfordban tanít. A Sentenciák I—III. könyveihez írt kommentárában, Quodlibetáiban és Quaestiones Disputatae-iban Suttoni Tamás nyomdokain halad. Egyrészt észrevehető nála az oxfordi iskola természet- és történettudományi orientációja, másrészt Szent Tamás tanításához ragaszkodik.¹ Spekulatív mélységek iránt nincs érzeke, így a léttartalom és létezés közötti valós különbséget tagadja. Az eklektikus hajlam nála is tapasztalható. Trivet Miklós mellett meg kell említeni még *Lübecki Henriket*, aki 1326 előtt tanított, tehát Ockhammal kortárs. Quodlibet-jeit Grabmann ismerteti,² Quaestiones disputatae-ít pedig F. Mitzka S. J.³ adta ki. Mindkét művében erősen eklektikus. Az egység elvét illetően a tomista és skotista felfogás között közvetíteni akar. Az isteni együttműködés kérdésében küzd a megoldással. A tomista iskola legkiemelkedőbb tagja az ágostonrendi *Strassburgi Tamás*, aki 1341-től tanít Párizsban. Sentencia-kommentárában Aegidius Romanus, következőleg Szent Tamás nyomdokain halad, támadja a franciskánus iskolát régi és skotista formációjában, Ockhamról azonban, mint Lübecki Henrik, ő sem vesz tudomást. Strassburgi Tamás munkái a Summa-magyarázat fejlődése szempontjából annyiban értékesek, amennyiben bemutatják és értelmezik Szent Tamás gondolatait a XIV. század közepén, az eklekticizmus felé elhajlott tomista iskola szellemében. Tehát rámutatnak arra, hogy Szent Tamásnak a Summában világosan, bár sokszor indirekte kifejezett gondolatai milyen formációkon mentek keresztül akkor, amikor eleven kapcsolatba jutottak a XIV. század különböző áramlataival, újabb kérdésföltevéseivel.

A XIV. század második felében a tomizmus történetéről nagyon keveset mondhatunk. A dominikánus rendi-iskolákban tovább is Szent Tamás nyomán tanítanak, de a tomista rendszert nem képviselik a maga tisztaságában és fölépítettségének eredeti nagyságában, hanem a XIV. század első felének eklekticizmusa által eldarabolt és elkorcsosított Szent Tamás-értelmezés folytatódik tovább. Az előadások keretében a megelőző magisterek Sentencia-kommentárait olvassák és magyarázzák. Mindazonáltal Szent Tamás műveit, főképpen pedig a

¹ F. Ehrle, Nicolaus Trivet, sein Leben, seine Quolibet und Quaestiones disputatae (Beiträge, Supplementband II. 1923. 1—63).

² Grabmann, Mittelalterliches Geistesleben, München, 1926, 423 kk.

³ F. Mitzka S. J., Henrici de Lübeck O. P. Quaestiones de motu creaturarum et de concursu divino (Grabmann-Pelster, Opuscula et textus . . . Series scholastica XI. Münster, 1932).

Summát közvetlenül is sokan olvassák és forgatják. *Hervaeus de Cauda* 1350 körül alfabetikus tárgymutatót, tabulát szerkeszt a Summa Theologicá-hoz, hogy a Summa olvasását, egyes keresett helyek megtalálását könnyebbé tegye. A tabulák gyakori használatára mutat, hogy *Bergamói Péter* a XV. század második felében ma is használható tabula aurea-t készít, amely nemcsak a Summára, hanem Szent Tamás összes műveire tekintettel van. A kolostori iskolákon túl azonban Szent Tamás tanításának nincsenek hívei. A Summa-magyarázat történetében ez az 50 év kiesik. Irodalmi hagyaték ebből az időből nem maradt reánk, úgyhogy félszázadra megszakad irodalmilag a tomista iskola tradíciójának folytonossága. A könyvtárak eddig nem ismert kéziratának felkutatása és feldolgozása még sok világosságot deríthet ennek az 50 évnek ma még homályos történetére. Nemcsak a tomizmus vonul vissza a kolostori iskolák csendjébe, hanem a skotizmus is. A szellemi világ hivatalos képviselői a via modernát járják és Ockham nominalizmusának mindjobban részletekbe menő következményeit dolgozzák ki, sokszor dicséretreméltó logikával.

7. §. A Capreolusból kiinduló restauráció.

A XV. század első évtizedeiben a tomizmus történetében új hajnalhasadást jelent *Joannes Capreolus*, akit kortársai princeps thomistarum névvel tüntettek ki.¹ Pedig VI. Eduárd angol király és VII. Károly francia király hosszú évekig tartó háborúi, melyek éppen Franciaország szívében játszódtak le, nem kedveztek a tudományos élet fellendülésének. Capreolus 1408-tól kezdve Párizsban, később Toulouse-ban Sententiát magyaráz. Sokat dolgozik a rodezi dominikánus kolostor magányában is. Nevét híressé tette Libri quattuor Defensionum theologiae divi doctoris Thomae de Aquino című munkájával, amelynek megírásában őt *Hervaeus Natalis Defensio*-ja vezeti. Capreolus a libri Defensionum révén kb. egy évszázadon át a tomista iskola legfőbb tekintélye. Tekintélyét mutatja a sok kivonat és tárgymutató, amit a libri Defensionum-hoz írnak. *Paulus Soncinus* (†1494) írja meg az első epitomét, *Isidorus de Isolanis* Soncinus munkáját kiegészíti és Paviában 1522-ben kiadja. Isidorussal egyidőben *Silvester Prierias* egymásután két kompendiumban foglalja össze Capreolus tanítását, a második kompendium 1497-ben nyomtatásban is megjelenik. Tárgymutatós kivonatokat készít *Dominicus de Mortario*, *Hieronymus de Ferrara* és *Bartholomaeus de Spina*.

Capreolus kitűnően ismeri Szent Tamás műveit, hűségesen

¹ Capreolus nagyságát kiemeli *Grahmann. L. Johann Capreolus, Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie, 16. Freiburg, 1902, 275—282.*

követni akarja Szent Tamást és erőteljesen támadja úgy a régi franciskánus iskola hagyományait, mint Scotust. Főellenfele azonban a nominalizmus, amint azt Durandus, Petrus Aureoli, Ockham és Rimini Gergely képviseli. Rimini Gergellyel polemizál a legtöbbit, aki egy generációval előtte az augusztinizmus és nominalizmus kiemelkedő zászlóvivője. Capreolus ki akar emelkedni a XIV. század elejének eklekticizmusából, azonban teljesen nem tud szabadulni tőle. Rimini Gergelyt általában visszautasítja, ha Szent Tamás tekintélyével kerül szembe, de különben nem tudja magát kivonni Gergely szellemének hatása alól. Éppen Rimini Gergely hatása alatt több kérdésben, így a kegyelemtanban, Szent Tamásban az ágostonos elemeket látja meg, domborítja ki és úgy értelmezi, hogy az ágostonos iskola vonásai felismerhetők. Nagy érdeme azonban Capreolusnak, hogy vissza akar kanyarodni Szent Tamáshoz és a Summa Theologicát jobban teszi tanulmány tárgyává, mint elődei. Átmenetet jelent a XVI. század nagy tomista Summa-magyarázóihoz.

Mivel Capreolus nem mindig következetesen gondolja végig Szent Tamás gondolatait és többször Szent Tamás és az ágostonos iskola között közvetítő álláspontot foglal el, a XV. század végén és a XVI. század elején, a tomista iskolának reformja idején, egyre általánosabbá vált a kifogás, hogy Capreolus nem eléggé hiven képviseli Szent Tamást. A libri Defensionum elégtelenségének tudatában írja meg *Didacus Deza*, Franciscus de Victoria előtt a spanyol tomista iskola markáns alakja, *Novarum Defensionum doctrinae . . . b. Thomae de Aquino quaestiones c. munkáját*,¹ amely négy könyvének beosztásában Capreolushoz igazodik. A *Novae Defensiones* előszavában *Rainaldus Monsaureus*, Capreolus párizsi tanítványa azt írja, hogy a növendékek meg voltak győződve arról, hogy Szent Tamás megértéséhez csak Capreolus magyarázatai segítségével jutnak el.² Ugyancsak Rainaldus Monsaureus azonban kifogásokat is emel: néha Capreolus megeresztette a gyeplőt és kevésbé volt óvatos. Nem gondolta jól át, hogy mit mond az, akit magyaráz. Néha Szent Tamás Capreolus nyomán homályossá válik. Egyesek néha úgy találták, hogy Szent Tamás nélkül harcol.³

A Capreolustól kiinduló tomista restauráció következtében Szent

¹ A 4. könyv Sevillában 1517-ben nyomtatásban megjelent.

² « . . . tantam laudem adeptus est, ut . . . dum ibi (Parisiis) sacris litteris insudaremus, omnium iudicio putaretur neminem ad penetralia s. Thomae posse pervenire, nisi Capreolus ianuam aperiret.»

³ «Aliquando laxavit habenas minusque caute se gessit in quibusdam, nec circumspexit omnia quae ratio assumpti operis postulabat. Sunt enim in ipso nonnulla, quibus opinio b. Thomae fit obscurior. Nonnunquam vero dum hostiles impetus frenare nititur, inculcat multa quae obilisco magis quam asterisco digna esse censentur . . . Nonnunquam quibusdam visus est sine Thoma militare.»

Tamás hívei elhagyják a kolostori iskolák csendjét és kiállnak a tudományos élet porondjára. Szent Tamás tanításának kifejtésével, magyarázatával, másrészt a nominalizmusra vonatkozó kritikával megrendítik annak az egyedül uralkodó nominalizmusnak a helyzetét, amelynek Szász Albert, Ingheni Marsilius, Ailly-i Péter és Gerson János mérsékelt és letompított iránya biztosította a további fennmaradást. A tomista megmozdulás újabb és újabb veszedelmet rejtett a via moderna számára. Végre XI. Lajos 1474 március 1-én kiadott rendeletével Aristoteles, Szent Tamás, Albertus Magnus és a többi realista mester követését előírja, a nominalista irányt pedig kifejezetten eltiltja.¹ A nominalista magiszterek védőiratot szerkesztenek és nyujtanak be a királynak. Hatalmas befolyásukkal el is érik, hogy hét évre rá, 1481-ben, a tiltó királyi rendeletet visszavonják. Párizsban, a tudományos élet központjában, újra győzött a nominalizmus.

Párizsból átkerült a nominalizmus a XIV. és XV. század folyamán alapított német egyetemekre is. Amíg a párizsi nominalizmus Ailly-i Péter és Gerson János mérsékelt irányú tradíciójához maradt hű, addig a német nominalizmusban egyre radikálisabb tendenciák érvényesültek. Az occamista Szász Albert, a párizsi egyetem magisztere, később rektora, átülteti a nominalizmust az 1365-ben alapított bécsi egyetemre, amelynek első rektora. A nominalista Ingheni Marsilius, aki hasonlóképpen a párizsi egyetemen tanított, majd itt rektor is volt, 1386-ban átveszi az ugyanebben az évben alapított heidelbergi egyetem vezetését. Az 1392-ben alapított erfurti egyetem hasonlóképpen határozottan occamista irányú. A XV. század második felében Gabriel Biel a balraforduló nominalista irány legkiemelkedőbb alakja, aki Epithomának vagy Collectoriumnak címzett munkájában világosan összefoglalja és kidomborítja Ockham tanítását. Biel Heidelbergben és Erfurtban tanult, majd 1484-ben az egy évvel előbb alapított tübingeni egyetem tanára lesz és az egyetem occamista irányát megpecsételi. Biel tanítványai vezetik be az 1502-ben alapított wittenbergi egyetemre is a nominalizmust. Biel olyan hatással volt tanítványaira és kortársaira, hogy az occamista erfurti és wittenbergi egyetemen külön megalakult a gabrielisták iránya. A német egyetemeken uralkodó humanizmus és nominalizmus² a lutherizmus miatt jelentős, mert Luther tanára Staupitz és Nathin gabrielisták, Luther teológiája és filozófiája Biel írásaiból táplálkozik. A lutherizmus és nominalizmus összefüggése rávilágít a bölcsélet és élet eleven kapcsolataira.

¹ Fr. Ehrle, *Der Sentenzenkommentar Peters von Cándia*, . . . 305—326.

² G. Ritter, *Studien zur Spätscholastik II. Via antiqua und via moderna auf den deutschen Universitäten des XV. Jahrhunderts*, 1922.

A győzelmes nominalizmusnak tekintélyes ellenfele marad a Capreolus által megerősödött tomizmus, melynek szellemi központja az 1389-ben alapított kölni egyetem lett. A kölni egyetem Capreolus előtt szintén nominalista volt,¹ a nominalizmust honosította meg a 12 párizsi magiszter, akik az egyetem alapítása után mindjárt fölcserélték Párizst Kölnnel. Valószínűleg Capreolus működése következtében Albertus M. és Szent Tamás hívei kerekednek felül Kölnben, úgyhogy 1425-ben a német választófejedelmek Köln városánál panaszt tesznek, hogy az albertisták és tomisták realizmusa háttérbe szorította a nominalizmust. 1444-ben, Capreolus halála évében, pedig a via moderna hívei tiltakoznak az ellen, hogy Szent Tamás és Albertus Magnus tanítását általánosan bevezessék.²

A Capreolus utáni tomista megmozdulást az jellemzi, hogy a Summa mindjobban központi jelentőséget nyer. Míg a XIV. század folyamán a Sententiák kommentálásába fonták bele Szent Tamás gondolatait és tételeit, addig Capreolus után a Szent Tamás-értelmezés kiindulópontja mindinkább a Summa Theologica. A dominikánus Antoninus, firenzei érsek, Capreolus kortársa (†1459), Summa theologica című főmunkájában³ Szent Tamás erkölcszánát foglalja össze. A beosztásban, bölcséleti megalapozásban és kiépítésben a Summa I^a II^{ae}-ra támaszkodik, kiegészíti azonban a szociológiai és közgazdasági vonatkozásokkal. Capreolus másik kortársa, a Kölnben működő Gorkumi Henrik (†1431), Quaestiokat ír: «in omnes partes S. Thomae».⁴ Henrik számára Szent Tamás irodalmi hagyatékából a Summa Theologica központi jelentőségű, következőleg szerinte Szent Tamás követésének a Summából kell kiindulnia és táplálkoznia. Ezért a quaestiok a Summa három részét veszik a tárgyalás alapjául. Elteni Gellért a XV. század második felében tanít Kölnben, tanítói működéséből fennmaradt számunkra a Lectura supra prima parte S. Thomae.⁵ Elteni Gellért is bizonyíték arra, hogy a XV. század második felében a teológiai oktatás kézikönyvéül előfordul Lombardus Sententiái mellett a Summa is. Természetes is, hogy ha a Szent Tamás-magyarázat alapja a Summa Theologica, akkor a tomista teológiai oktatás a növendékek és tanár kezébe egyaránt Lombardus Sententiái, illetőleg Szent Tamásnak ezekhez írt kommentárja helyett a Summát adja. Egyébként valószínűleg Elteni Gellért szorgalmazása következtében a kölni domonkos kolostor 1483-ban tanulmányi szabályzatot ad

¹ Fr. Ehrle, Der Sentenzenkommentar des Peters von Candia, 146 kk.

² G. Ritter, Via antiqua und via moderna, 56.

³ Első nyomtatott kiadása Velencében, 1477-ben jelent meg.

⁴ Nyomtatásban megjelent Esslingenben, 1473-ban.

⁵ A. Walz, De magistri Gerardi de Elten O. P. lectura super I. p. Summae S. Thomae, Romae 1924.

ki, amely kimondja, hogy a rendi studium vezetője vagy más tanár minden tanítási napon olvasson a Summa részeiből: «Quod indefectibiliter semel in die non celebri universaliter regens vel aliquis magistrorum loco eius, nisi infirmitas vel alia rationabilis causa obstiterit, legat in partibus S. Thomae». A Summa Teologicát magyarázzák továbbá a XV. század második felében *Grunwald Gáspár* Freiburgban, *Sneek (de Snekis) Kornél* és *Stoppe János* a hollandiai Rostockban, brixentali *Huntpichler Leonhard* Bécsben. (1469-től tanít Bécsben.)

A kölni *tomista iskolában* a Summa-magyarázaton kívül a teológiai irodalom egyéb műfaja is képviselve van. *Karlsruzi Dénes*, aki Capreolus tudományos működésének fénykorában tanult Kölnben, mélyenjáró Sententia-kommentárt ír. Ez a Sententia-kommentár sok tekintetben kiegészíti Capreolus Defensioit. *Johannes Versoris*, *Gerhardus de Monte* Szent Tamás szellemében Aristoteleshez kommentárokat írnak. *Gerhardus de Monte* azonkívül Szent Tamás *De ente et essentia* című művét is magyarázza, továbbá Szent Tamáshoz *konkordanciát* ír.

A kölni iskolához szokták sorolni tartalmi hovatarozandóság miatt *Petrus Nigri Clipeus Thomistarum*-át. *Petrus Nigri* a Mátyás által alapított és a dominikánus rendre bízott budai egyetem magister actu regense. *Petrus Nigri* korának feltűnően képzett tanára, aki kitűnt nyelvészeti ismereteivel, tudott héberül, sőt a héber nyelv miatt zsidó rabbikhoz is járt titokban, héber nyelvtant is írt. Würzburgból jön Budára és itt évekig tanít.¹ Bölcséleti előadásainak irodalmi kifejezője a *Clipeus Thomistarum*, amely voltaképpen *Aristoteles* *Kategoriáihoz* és *Porphyrius* *Isagoge-jéhez* írt kommentár. A *Clipeus Thomistarum* Velencében jelent meg nyomtatásban 1481-ben, ismertté vált az akkori tudományos világban, használták Germániában, Párizsban, Hispániában és Itáliában. *Petrus Nigri* munkáját Mátyás királynak ajánlotta. Előszavában Mátyás királyunkat nagy dicsérettel magasztalja, mint a keresztény világ oltalmát a török veszedelemmel szemben, továbbá a tudományok nagy pártfogóját és mecénását. A *Clipeus Thomistarum* magyar földön íródott és értékes adat arra, hogy hazánk Mátyás idejében mennyire résztvett az európai tudományos világ munkájában.

8. §. A Summa-magyarázat virágkora a XVI. században.

A XVI. század elejétől átmenően a XVII. századba a Summa-magyarázat és egyben a tomizmus virágkorát éli. A tomizmus nekilendülő fejlődése és diadalmas uralma összefügg azzal, hogy a Szent

¹ Quétif-Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum* (1721). I. 861—863.

Tamás-értelmezés elhagyja a Sententiák magyarázatának keretét és egyenesen a Summa Theologicát és az ennek megfelelő Summa contra Gentilest veszi a magyarázat és tanítás kiindulópontjául és alapjául. A XVI. század nagy tomista írói írnak általában kommentárokat Aristoteles Kategóriáihoz, Porphyrius Isagoge-jéhez Petrus Nigri Clipeus Thomistarumának mintájára, továbbá az Analytica priora et posteriora-hoz, Aristoteles 8 fizikai könyvéhez, a lélekről szóló 3 könyvéhez. De irodalmi munkásságuk központja és legfőbb értéke a Summa Theologicahoz írt kommentár.

Bár Petrus Lombardus Sententia-könyvei a XVI. századba jól belenyúlva a teológiai képzés általánosan használt tankönyve és szöveggönyve maradt, úgyhogy a nagy patrisztikai jártasságáról ismert Estius Vilmos († 1613) a Sententiák könyveihez még kitűnő kommentárt írt, már Caietanus előtt nyoma van annak, hogy a teológiai oktatás keretében a Summát és a Contra Gentilest magyarázzák.¹ A német egyetemekre vonatkozó előbb említett adatokon kívül megvilágítja a kérdést, hogy *Theodorus Susteren*, a kölni egyetemen tanár és egyben rendi regens studii 1499-ben Kölnben nyomtatásban kiadja a Summa contra Gentilest.² Ebből joggal lehet arra következtetni, hogy a teológiai képzés szempontjából a Summa contra Gentiles tanulmányozását fontosnak tartotta, sőt hogy ő maga előadások keretében magyarázta is. *Matthaeus Siculus*, aki különböző rendi iskolában tanított, 1509-ben Velencében kiadja a Summa Theologica első részét önálló széljegyzetekkel.³ Ez szintén arra mutat, hogy mint tanár magyarázta a Summát 1509 előtt.

A XVI. század első évtizedeiben a szórványos Summa-magyarázatot felváltja a Summa Theologica általános, nagy térhódítása. A nagy kikezdések lendületével egyszerre foglalja el az egyetemeken a Sententiák könyveinek helyét. Paviában, Rómában, Párizsban, Heidelbergben, Kölnben, Salamancában a tudósok legkiválóbbjai, nagyrészt egymástól függetlenül, Summát magyaráznak. Az előadótermek zsúfolásig megtelnek, a nyomtatott kiadások még szélesebb körben és hosszabb időre biztosítják a befolyást. A hallgatóság lelkét megfogja egy szellemi kibontakozás sejtése. A XVI. században a hittudomány ismert virágkora együttműködik a Summa Theologica tulajdonképeni magyarázatával. Nemcsak a trienti zsinat helyezte oltárára a Summa Theologicát, hanem a XVI. század virágkorba bontakozó teológiája is.

A Summa-magyarázat fénykora *Thomas de Vio Caietanus* kardi-

¹ Fr. Ehrle, Der Sentenzenkommentar des Peters von Candia, ... 208—209.

² Quétif-Echard, II. 22 b.

³ Quétif-Echard, II. 22 a.

nális nevéhez fűződik, illetőleg az ő klasszikus Summa-kommentárával kezdődik.¹ Caietanus Gaetában született (innen neve is) 1468-ban, bölcséleti tanulmányait Nápolyban végzi, teológiát Bolognában és Padovában tanul. Megszerzi Padovában 1491-ben a lector artium, 1493-ban pedig a baccalaureus-fokozatot, majd 1494-től a 26 éves Caietanus, mint magister in sacra theologia ugyanitt tanít. Három év mulva Paviába kerül és itt már Summát magyaráz.² Rövid milánói tartózkodás után 1500-tól Rómában van és 1508-ig a Sapienzán tanít. 1508-ban, mint rendi generális, megválik a katedrától, de nem a tudományos munkától.

Az editio Leonina XIII. Leo pápa utasítására a Summa Theologica szövege mellett magyarázatul hozza Caietanus kommentárát is. Ez a körülmény eléggé rámutat arra, hogy Caietanus nemcsak a tomizmus történetében döntő fordulópont, hanem az ő kommentára ma is Szent Tamás gondolatvilágának és a Summa megértésének kulcsa. Ezért kell Caietanus személyével és munkáival bővebben foglalkoznunk.

Caietanus nagyságának nyitja roppant arányú metafizikai génusza. A metafizikai génusz pecsége teszi jellegzetessé minden írását. Mint fiatal padovai tanár kommentárt ír Szent Tamás «De ente et essentia» című kis művéhez. Ebben is Szent Tamás nyomdokain halad, aki pályája vigiliáján, nondum magister existens írta meg ezt a Marietti kiadásában alig 26 oldalas művecskét, amelyben meszteri rövidegséggel foglalja össze a lét metafizikáját. Ez a könyvecske a századok folyamán feltűnően magára vonta és felajzotta a Szent Tamás-magyarázók érdeklődését. Ismert nevű tomistákon kívül sok anonim szerzőtől is maradt ránk kommentár.³ De egyik sem olyan kongeniális Szent Tamás munkájával, mint Caietanusé. Éles szemmel látja meg a kérdés legvelejét, kérlelhetetlenül követi minden összefüggésében és elágazásában, odatapint az ellenkező tanítás leggyöngéjére. Történeti jelentőségére fényt vet, hogy Raphael Riva (Ripa) híres kommentárát⁴ Caietanus inspirálja. Két másik munkája ugyancsak a lét metafizikájának legalapvetőbb és legnehezebb kérdését bogozza, az egyik De analogia nominum, a másik De conceptu entis.

¹ Caietanus halálának negyedik centenáriuma alkalmából a római Angelicum tervbevette a nagy kommentátor összes, különben nehezen hozzáférhető kisebb műveinek kiadását. Eddig megjelent: Opuscula oeconomico-socialia, De nominum analogia, De conceptu entis, Commentaria in Porphyrii Isagogen ad Praedicamenta Aristotelis. Ez utóbbiban a kiadó, I. M. Marega, Caietanusnak eléggé teljes életrajzát és műveinek kronologikus jegyzékét bocsátja előre bevezetésként.

² Mandonnet, *Memorie Domenicane*, 1931. 39.

³ M. Grabmann, *Die Schrift «De ente et essentia» und die Seinsmetaphysik des hl. Thomas*. Mittelalterliches Geistesleben I. München, 1926.

⁴ Megjelent Rómában, 1598-ban.

Kidolgozza és teljessé teszi Szent Tamásnak az analógiáról szóló tanítását, úgy hogy Joannes a S. Thoma kb. 100 év múlva írja: «Difficultates de analogia . . . ita copiose et subtiliter a Caietano disputatae sunt, ut nobis locum non reliquerit quidquam aliud excogitandi».¹ Hogy az analógia-tannak a bölcseleti és teológiai szemléletben milyen átfogó és alapvető jelentősége van, azt lapidáris rövidséggel és a nagy tomisták eredetiségével mutatja meg Schütz Antal a modern protestáns válság-theologia bírálata kapcsán.² A Summa-kommentárban is az Istentan, Szentháromságtan, megtestesülés- és szentségtan metafizikai vonatkozásait domborítja ki Caietanus. Számára háttérben marad a mellékkérdés, alárendelt jelentőségű a változó és esetleges, géniuszának súlyával mindenütt a dolgok legbensőbb mozzanata, az örök és változhatatlan felé fordul. Szűkszavú és nyers józansággal néz mindig a tapasztalati, jelenségszerű, külső megnyilatkozás mögé a gyökérre, a gondolati vázra, az örökszükségesre. Annyira metafizikus Caietanus, hogy Thomas Giovi a XVII. század második felében külön könyvet írt Caietanus metafizikájáról.³

Caietanus géniuszának talaja Aristoteles és Szent Tamás. Belőlük nő ki. Otthonosan tájékozott mindkettő írásaiban és gondolatvilágában. Mint fiatal padovai tanár, Aristoteles «Analytica posteriora» című logikai munkájához ír kommentárt,⁴ Paviában a Summa-magyarázat mellett befejezi Porphyrius Isagogejának értelmezését. Nekifog a De anima című aristotelesi mű magyarázásához, de a Summa-magyarázat miatt félbeszakítja,⁵ csak 1512-ben fejezi be.

Dacára annak, hogy Caietanust metafizikai szelleme az eszmék és elvek világába emeli, nem vértelen szobatudós, nem él elvonatkozva a jelentől idegen világban. A történelmi jelen egyszerűsége, az indulatoktól és szenvedélyektől, igényektől és sejtésektől feszülő ma konkrét adottsága megtermékenyíti lelkét, hogy mélyen látó szeme ebben fedezze fel a változatlan körvonalakat, azt a mélyebb és igazibb realitást, amely minden történelmi jelennek hordozója és értelme. Elevenen bekapcsolódik korának minden szellemi megrezdülésébe. Padovában az ottani bölcseleti fakultás a latin averroizmus fellegvára volt. Nicolaus Vernias, Alexander Niphus és Pomponius Pomponazzi hirdették az averroista monopszihizmust és a kettős igazság tanát. A franciskánus Andreas Trombetta pedig Duns Scotus metafizikájának toborzott híveket. Caietanus tüzesen szembeszáll mindkettővel.

¹ Cursus Philosophicus Thomisticus (ed. Reiser), Torino, 1930. I. 481.

² Theologia, hittudományi folyóirat, Budapest. 1935, II, 75—79.

³ Thomas Giovi, *Metaphysica Thomae de Vio Card. Caietani*, Bononiae, 1685.

⁴ Megjelent Velencében, 1578-ban.

⁵ L. a I^o II^{ae}-hoz írt kommentár előszavát.

Az V. lateráni egyetemes zsinaton, amely a lélek egyediségének és halhatatlanságának kérdésében a katolikus tanítást körvonalazta és a kettős igazság tanát elítélte, Caietanus a vezérteológus. A tudományos genius loci magyarázza meg a Summa-kommentárban is gyakran előtérbe lépő lendületes polémiáit, melyeket a skotizmus-sal vív.

A XIV. és XV. század mesgyéjén a történelmi levegő tele van az egyház reformjának gondolatával, mint tavaszi levegő a párával. A «reformare in capite et membris» jelszó, mint mágneses gondolat él a lelkek fenék-öntudatában. Caietanus ebben is kora embere. A dominikánus rend története 10 éves generálisságát, mint a rend egészséges reformkorszakát jegyzi föl. Caietanus, a nagy metafizikus egyúttal a rend erőteljes reformátora. A Luther nevéhez fűződő forradalmi és éppen ezért gyökerében elhibázott reform pedig azonnal sorompóba állítja Caietanust. Augsburgi tartózkodása alatt (1518 szept. 25. — okt. 29-ig) 15 opusculumot ír a lutherizmus ellen. A legértékesebb felelet, amelyet az alpokontúli forradalmi reformra Luther korában katolikus részről adtak, Caietanusnak De divina institutione Pontificatus Romani Pontificis című műve.¹ Azt az igazságot fejt ki és bizonyítja be tárgyilagos alapossággal, amelyen az akkori vallási viták sarkpontja fordult. Szellemének gyűjtőlencséje korának minden gondolatát magába sűriti. Széles regiszterű irodalmi munkássága felöleli az elméleti és gyakorlati teológia, a gazdaságtan, szociológia, egyházjog legkülönbözőbb kérdéseit.

Irodalmi hagyatékának középpontjában áll a Lombardus Sententiáihoz és a Summa Theologicához írt kommentár. Mindkettőben feldolgozza a teológia egész anyagát. Bár a kettő viszonya még külön tudományos feldolgozásra vár, annyit el lehet mondani, hogy úgy viszonylanak egymáshoz, mint Szent Tamásnak a Sententiákhoz írt kommentára a Summa Theologicához. Sententia-kommentára² a padovai tanítás eredménye. Paviában már a Summát adja tanítványainak kezébe.

A német egyetemeken a Summa Theologica magyarázata a Sententiák kommentálása mellé, sőt, mint a holnap kibontakozása, elé került. A német egyetemek tanítási reformját Itália idegenül fogadta. Ami északról jött, annak Itáliában nehezen volt talaja. Caietanus érzékenyen reagál korának minden eszmei megmozdulására, másrészt sólyomszemmel fürkészi a történelmi esetlegességek, változó színpalak mögött a dolgok természetével adott szükségszerű-

¹ Friedrich Lauchert, Die italienischen Gegner Luthers, Freiburg in Br., 1912. 133—177.

² Kéziratban megvan Párizsban (Bibl. Nat. cod. lat. 3076).

séget. Világosan áll előtte, hogy Szent Tamás gondolatvilágából való újjászületésnek a Summa Theologicába kell belegyökereznie. Hiszen, mint a Caraffa kardinálishoz intézett előszóban írja, Szent Tamás a Sententia-kommentárokkal szemben a Summa Theologicában és a Summa contra Gentilesben a teológia bőségesebb erét nyitja meg, az egész teológiát minden más tárgyalási módot felülmúló egységes fölépítésben foglalja össze.¹ Ha tehát a teológiai oktatás és érdeklődés középpontjába kerül a Summa Theologica, nemcsak a tomizmus, hanem a teológia életében is új fejezet nyílik meg új lehetőségekkel. Habozás nélkül beleáll a munkába. Férfikorának delelőjén nekikezd a I^a kommentárának megírásába, 39 éves korában, 1507-ben a S. Maria sopra Minerva rendházában be is fejezi. Sententia-kommentárának sorsa többé nem érdekli, a Summa-kommentár első részét azonban kiadás alá rendezi.² Előzőleg nekifogott Aristoteles De anima című könyvének magyarázatába. Kedves volt neki a munka, hiszen Aristoteleshez fűzte őt ifjúságának lelkesedése, továbbá a latin averroizmus próbálkozása miatt időszerű is volt. De a I^aII^{ae} kommentárának megírása kedvéért félreteszi Aristoteles könyvét, amint a kommentár előszavában mondja, mert a Summa-magyarázat fontosabb és szükségesebb különösen Itáliában, ahol a Szent Tamással való beható foglalkozás visszamaradt.³ A I^aII^{ae}-val elkészül 1511-ben,⁴ a II^aII^{ae} val 1517-ben, a III^a-val pedig 1527-ben⁵.

A Summa Theologica stílusa annyira tiszta, — mondja Caietanus⁶ — hogy nem lehet semmit hozzátenni, sem belőle elvenni. Nincs benne semmi külsőleg hozzáragasztott, esetlegesen beleszótt. Döntései annyira mélyen megalapozottak, a kérdések föltevése és elrendezése annyira új, a bizonyítás módja annyira eredeti, hogy ebben az írásnemben Szent Tamás vitán felül az első. Szent Tamás fogalmazása áttetsző, könnyed, úgyhogy az első olvasásra a Summa könnyű olvasmány. Ha valaki azonban jobban belemélyed, mind jobban tárul fel és mind távolabbi körvonalakban bontakozik ki a tartalom rendkívüli mélysége és gazdagsága. Az ismételt olvasás megláttatja a nehézségeket. Éppen ezért a Summa Theologica magyarázatra szorul. Ez a megfontolás ad tollat Caietanus kezébe.

¹ Praefatio in expositionem primae partis Summae s. Thomae Aquinatis. Ed. Leonina IV. Romae 1888, 3—4.

² Megjelent nyomtatásban a Summa szövegével együtt 1508-ban Velencében.

³ A I^a II^{ae}-hez írt kommentár előszavában mondja: «Doctrina haec in Italia satis dormit».

⁴ Első nyomtatott kiadás megjelent Velencében 1514-ben, a következő évben Michael de Olosabal spanyol domonkos Párizsban adta ki a Summa szövege nélkül.

⁵ A teljes kiadás 1540—41. években jelent meg Lyonban a Summa szövegével együtt 4 fólió kötetben. A Summa szövege nélkül 1590-ig 7 kiadást ért el.

⁶ A I^a-hoz írt kommentár előszavában.

Caietanus módszere, amely a későbbi Summa-magyarázók mintája, egybekapcsolja az expositio formalist és magistralist. Az expositio formalis átvilágítja, ízekre szedi magát a Summa szövegét. Kiindul a fejezet címéből, illetőleg a cím szavaiból. Megáll egy pillanatra, ha itt valami magyarázatra szorul. Majd előrebozsátja a szükséges fogalmak tartalmi rögzítését, körvonalazását és különböztetését, amelyekre t. i. a fejezet teste ráépül. Kiemeli és csoportosítja a corpus zárótételeit, rámutat a bizonyítás logikai kapcsolaira. Kihámozza a nehézségekben és megoldásokban elrejtett tomista gondolatot. Az egyes fejezetek és kérdések tartalmi gazdagságából semmit el nem hallgat, a minden szálában kinyomozott részeket belefonja a rendszer monumentális egészébe. Igen finom érzékkel kezeli Szent Tamás bizonyításait. Rámutat arra, hogy meddig ér el a bizonyítás ereje és mit nem akar mondani Szent Tamás. Az expositio magistralis föléli az articulusok kapcsán felmerült kételyeket, kérdéseket és nehézségeket. Itt csillogtatja meg Caietanus kérlelhetetlen éleslátását, csodálatos metafizikai génuszát. Hű marad Szent Tamás gondolatvilágához, visszaadja a mens S. Thomae-t, mert Szent Tamás eszmévilágában és abból él.

Az imént jellemzett részletes expositio formalis elsősorban a I^a kommentárára vonatkozik. A I^aII^{ae}-t és a többit sokkal nagyvonalúbban kezeli, mint a I^a-t. Meglátszik, hogy mikor Caietanus a I^aII^{ae}-t magyarázza, már nem ül katedrán, nem hallja a tanítványok nehézségeit és ellenvetéseit, nem ad a hallgatóság indításokat és szempontokat. A I^aII^{ae} és a többi részek kommentára úgy készül, hogy Caietanus cellája magányában olvassa a Summát. Ahol fennakad az olvasásban, ott megvillan ragyogó szelleme. A zárótételekre, bizonyítás menetére nem mutat rá, a tanítómesteri munka untatta már. Akinek mindezt magyarázni kell, az ne vegye kezébe a Summát. A magyarázat legtöbbször a szó szoros értelmében vett megvillanás. Aláhúz egy szót a szövegből, erre kell vigyázni az articulus, vagy bizonyítás megértésénél. Vagy egy különböztetést tesz, melynek alapján a felmerülő nehézségek megoldhatók. Vagy egy bölcséleti elvet vet oda, melynek fényénél Szent Tamás gondolatmenete új megvilágításba kerül és távlatot kap. A számára világos quaestiókat és articulusokat megjegyzés nélkül hagyja. Egy rendkívüli szellem szól a kiválasztottakhoz. Kommentárában az a szempont vezeti, amit később Massoulié így fogalmazott: *divus Thomas sui interpres.*

Caietanus Summa-komentárának jelentőségét Grabmann nyomán¹ három mozzanatban lehet összefoglalni.

¹ M. Grabmann, *Die Stellung des Kardinals Caietan in der Geschichte des Thomismus und der Thomistenschule.* Angelicum, 1934. IV. 554 skk.

1. A tudományos képzés keretében a Sententia-magyarázat helyett beiktatja a Summa Theologicát. Az újítás a XV. század második felében kezdődött és pedig a német egyetemeken, de a tanulmányi reformnak átütő ereje csak akkor lett, amikor a domonkosrend európai tekintélyű generálisa, a bíboros Caietanus az új rendszer mellé áll. Mikor Franciscus de Vitoria a Summa Theologicát hivatalosan bevezette tankönyvnek az akkor irányt szabó salamancai egyetemen, Caietanus reformját kodifikálta.

2. Caietanus úgy vezeti be a Sententiák könyvei helyett a Summa Theologicát, hogy megírja és nyomtatásban kiadja a Summa első teljes kommentárát. Caietanus előtt és vele egy időben írtak mások is kommentárokat, de az egész Summához, annak mindhárom részéhez, ő ír először és pedig olyan magyarázatot, hogy Caietanus művét az utókor klasszikusnak ismerte el. Caietanus beleállítja Szent Tamás gondolatait a Summa egymásbafogódzó, szerves fölépítésébe, Szent Tamás tanítását megragyoztatja a maga eredeti fényében és egyben megtisztítja azoktól a nominalista és ágostonos elemektől, amelyekről még Capreolus nem tudott szabadulni. Caietanus kommentárában visszatükröződik a littera et mens S. Thomae, Szent Tamás szava és eszméje. Grabmann spekulatív szempontból tartja Caietanus kommentárát a legjelentősebbnek az egész tomista irodalomból.

3. Caietanus irányt szabott a tomizmus és Summa-magyarázat további fejlődésének tartalmi és eszmetörténeti szempontból. A salamancai iskola a XVI. és XVII. században állandósítja és intézményesen áthagyományozza a tomizmus tradícióit és Summa-magyarázatát. A salamancai iskola pedig Caietanustól veszi át Szent Tamás gondolatvilágát. Beltrán de Heredia megkezdte kiadás alá rendezni Vitoria kézírati hagyatékát. Eddig megjelent a II^aII^{ae}-hez írt kommentár. Már ennek alapján is feltűnik, hogy Vitoria többször idézi Caietanust, mint Capreolust. A fiatal német kutató, Friedrich Stegmüller forrásmunkákra támaszkodó, alapos dologzatában¹ kimutatja, hogy a kegyelemtanban, nevezetesen az isteni előretudás és előrerendelés kérdésében Vitoria előtt Caietanus Szent Tamás-értelmezése a mérvadó szemben Capreolussal.

A Summa-magyarázat módszere, amelyet Caietanus vezetett be, szintén állandósul a tomista iskolában. A mai domonkos iskolák, így a római Angelicum-nak nevezett nemzetközi pápai egyetem Summát magyarázó módszerében nem nehéz ráismerni Caietanus módszerének vonásaira. A ma élő módszert összekötik a multtal a századok. Caietanus expositio formalisa előtérbe lép Serafinus Capponi a Por-

¹ Fr. Stegmüller, Francisco de Vitoria y la doctrina de la gracia en la Escuela Salmantina, Barcelona, 1934.

recta († 1614)¹, Hieronymus de Medices († 1622)² és Dionysius Leone de Lycio³ Summa-kommentáiraiban. A Summa Theologica 1698-as híres párizsi kiadása Caietanus kommentárával együtt közli Capponi a Porrecta Elucidationes formales című magyarázatát.

Caietanus egyike Szent Tamás legnagyobb magyarázóinak. Szpekulatív mélységet illetőleg alig van hozzáfogható. Nem halad járt utakon, nem regisztrálja a multat, nem másol másokat, hanem merészen önálló és eredeti. Gyulékony génusza fellángol a Summa Theologica olvasásánál, azt írja le, amit meglát szelleme fényénél. Génuszának lángjánál pedig újjászületik a mens S. Thomae. Vérbeli metafizikus és teológus, bátor újító, aki szellemének vajúdásában akarja megoldani a minden kor számára megújuló problémát, az emberi kultúrát hordozó értelem és emberi kultúrába felülről beleereszkedő isteni kinyilatkoztatás szintézisét. Eredeti szellemét nem kímélte meg az isteni Gondviselés az új ösvényen járók balsorsától, a tévedéstől. Tévedett a lélek halhatatlanságának kérdésében (szerinte csak a kinyilatkoztatásból lehet megismerni és nem egyúttal ésszel bizonyítható igazság), a lélek egyediségét illetőleg nem követte Szent Tamás Aristoteles-értelmezését, több teológiai kérdésben megbicsaklott, ezért az editio Piana⁴ kiadói Caietanus kommentárát átfűsülték és kihagyásokkal tették közzé.⁵ Ismeretes a padovai tanárnak, Bartholomaeus de Spinanak († 1546) vitairata Caietanus ellen Propugnaculum Aristotelis de immortalitate animae contra Thomam Caietanum (Venetiis 1519) címmel. Caietanus tévedései rámutatnak arra, hogy sokkal könnyebb egy teológiai kérdésben vitatkozni, mint azt csak egy lépéssel is előbbrevinni. Míg középszerű teológusok kimerülnek a vitákban, a génuszok az utóbbit választják és nemcsak azért, mert a fiatalos, töretlen erőket a nehézségek növelik és tette kész-tetik. Ezzel azonban együttjár a megcsúszás és félrelépés kockázatának vállalása. A tévedések rámutatnak egyúttal arra is, hogy bármilyen nagy volt is Caietanus, nem volt Szent Tamás.

Caietanus Summa-kommentárát kiegészíti *Ferrarai Szilveszter Ferencnek*, röviden *Ferrariensisnek* (†1528) a Summa contra Gentiles-

¹ Elucidationes formales in Summam theologicam, Venetiis, 1612. 6 kötet. Quétif-Echard, II. 392—394.

² Summae theologiae S. Thomae . . . formalis explicatio, qua omnia argumenta, quae in singulis articulis tractantur, non modica claritate formantur et explicantur. Quétif-Echard, II. 425 b.

³ D. Thomae Aquinatis articolorum formationes, commentaria et disputationes. Quétif-Echard, II. 632 b.

⁴ V. Pius pápa rendeletére kiadták 1570-ben a Summa theologicát Caietanus kommentárával. Ez az editio Piana.

⁵ Az editio Leonina újra az eredeti Caietanus-kommentárt közli kihagyások nélkül.

hez írt magyarázata. Ferrariensis rokon géniusz Caietanussal. Erre mutat az a külső körülmény is, hogy az editio Leonina a Contra Gentiles szövege mellé magyarázatul hozza Ferrariensis kommentárát. Művét jellemzi a metafizikai mélyenlátás és a spekulatív távlat. Élete sorsa is Caietanusra emlékeztet. Tanári működését 1508-ban kezdi el Bolognában, végigjárja a baccalaureus, licentiatus és magiszter lépcsőfokait. Mint magiszter vezeti a rendi studiumot. Előadásainak keretében nagy hallgatóság előtt magyarázza a Contra Gentiles-t. Előadásait a nyilvánosság számára is elkészíti. 1516-ban már készen van a kommentárával, de maga nem adja ki. Tanít kisebb-nagyobb megszakításokkal 1525-ig, ekkor a rend megválasztja generálisnak. Az utókor nem engedte Ferrariensis kommentárát feledésbe menni. Velencében 1534-ben megjelenik először nyomtatásban. Híres az 1552-iki párizsi kiadás is. Ötször adták ki, míg az editio Leonina Ferrariensis nevét Caietanuséval meg nem örököltette.

Caietanus mellett és vele egyidőben a kezdődő XVI. század nagy kommentátorai *Koellin Konrád* és *Crockaert Péter*.

Koellin Konrád (†1536)¹ tanulmányait Heidelbergben végezte. 1503-ban baccalaureus, 1507-ben pedig a rendi káptalan az ottani studium vezetését bizza rá. Mint regens az 1483-ban hozott kölni tanterv értelmében a Summát, és pedig a I^a, II^{ae}-t magyarázza. Koellin mélyebb tudományos igényeket szem előtt tartó előadása annyira meghódította a hallgatóságot, hogy több oldalról azzal a kéréssel fordulnak hozzá, hogy adja ki kommentárát nyomtatásban. Majd a heidelbergi hittudományi fakultás 1511 április 22-én levélben kéri Caietanust, a rend generálisát, hogy a kiadáshoz adja meg engedélyét. Caietanus éppen ekkor maga is a I^a II^{ae}-n dolgozott. A rend generálisának 1511 aug. 14-én kelt engedélye annyit jelentett, hogy Caietanus Koellint és munkáját nagyra értékelte. Különben Caietanus, aki az emberi tekintetet és érzékenységet nem sokba vette, megtagadta volna az engedélyt. Közben Koellin Heidelbergből Kölnbe költözött, hogy az ottani studium vezetését vegye át. Itt is halt meg, mint regens studii. Most a heidelbergi fakultás nevében a dékán ír Koellinnek, hogy a generális engedélye megérkezett és egyben megismétli a fakultás kérését, hogy most már ne halogassa a kommentár kiadását. A kölni fakultás is magáévá teszi a heidelbergiek kérését. Erre Koellin ki is adja a I^a II^{ae}-hoz írt kommentárt Kölnben, Quentell nyomdájában 1512-ben.²

¹ N. Paulus, Die deutschen Dominikaner im Kampfe gegen Luther, Freiburg, 1903. 111—134.

² Másodszor kiadták Velencében, 1589-ben «cura P. Mag. f. Stephani Guaraldi O. P., in Venetorum dominio Inquisitoris generalis, in meliorem formam redacta», harmadszor ugyanitt 1602-ben.

Altamura¹ szerint Koellin a Summa többi részéhez is írt kommentárt. Biztos, hogy Koellin előadásait nem a I^a-val kezdte és hogy szándéka volt a Summa többi részét is magyarázni. Kommentárában ezt olvassuk: «Ut patebit prima parte q. 3, Deo dante». (q. 9, a. 3.) Ismét: «Videbitur Deo dante secunda secundae, ubi de ista re agitur particulariter» (q. 68, a. 1.) Valószínű, hogy Koellin tervét meg is valósította, azonban kéziratái, ügylátszik, elvesztek. Legalább eddig nem kerültek elő.

Mikor Koellin a I^a II.^{ae}n dolgozott, Caietanus tekintélyként lebegett szeme előtt. Tekintélyt parancsolt nemcsak a generálisság, később a bíborosi méltóság, hanem általánosan elismert tudományos multja is. Koellin idézi is Caietanust és pedig a Commentarium super libros Posteriorum Aristotelis-t, (q. 15, a. 4), De ente et essentia-hoz írt kommentárt (q. 17, a. 4.) és a De analogia nominum című művét (q. 61, a. 1.). Abból, hogy Caietanusnak a I^a-hoz írt kommentárára utalás nem történik, azt lehet következtetni, hogy amikor Koellin kommentárát írta, Caietanus könyvéhez nem tudott hozzájutni. Koellin hivatalosan Rómába ment 1511 július 28-án, ekkor találkozik először a szerény heidelbergi tanár a rend generálisával. Az első találkozás óta bizonyos barátság és személyi ragaszkodás fűzi Koellint Caietanushoz. Többször fordul hozzá tudományos és lelkiismereti kérdéseivel. 1514-ben öt lelkiismereti kérdésben kéri ki döntését, Caietanus válaszáat 1515-ben nyilvánosságra is hozza.² Később a kamatszedést illetőleg kéri ki véleményét.

Koellin is bekapcsolódott korának szellemi életébe, nevezetesen a lutherizmus elleni harcba. Irodalmi bizonyítéka ennek az 1523-ban kiadott Quodlibeta és Luther Epithalamiuma ellen írt polemikus műve.³ Caietanust apostoli buzgósága és önnön lendülete vitte bele a küzdelembe, a szerény, önmagát szigorúan bíráló Koellint mások biztatása, nevezetesen a kölni egyetem megbízása. Ha mások nem vitték volna Koellint a polémiába, magától nem lépett volna erre a területre. Koellin az 1530-as birodalmi gyűlésen is szerepelt. Azok között a teológusok között van, akiket az augsburgi hitvallás cáfolásával bíztak meg. Koellin visszahúzó, csendes lelkületét az alapos, körül-

¹ Altamura, Bibliothecae Dominicanae . . . prima ab ordinis constitutione usque ad annum 1600 productae hoc saeculari apparatu incrementum et prosecutio, Romae, 1677. L. Quéatif-Echard, Scriptores O. P., II. 100.

² Quaestiones sacrae de religiosis doctisque hominibus in diversis conscientiae casibus maxime necessariae R. P. Fr. Thomae de Vio Caietani. Coloniae, 1515

³ Luther Epithalamiumát cáfoló műve három részből áll; az első: Eversio Lutherani Epithalamii; második: Adversus caninas Martini Lutheri nuptias. A harmadik rész nem jelent meg.

tekintő, részletekben is becsületes hűséget követelő tudományos munka vonzotta. Ez utóbbinak gyümölcse a Summa-kommentára.

Koellin Summa-magyarázata a szó szoros értelmében vett kommentár. A lelkiismeretes, pedáns német tanár be akarja vezetni hallgatóit a Summa Theologicába. Csak ez a cél lebeg szeme előtt, ezt a célt pedig következetes hűséggel és alaposággal valósítja meg.¹ Míg Caietanus a I^a II^{ae}-hoz írt kommentárban 4 questiót átugrik, úgy, hogy említést sem tesz róluk és ritkán fordul elő, hogy egy quaestio összes articulusához magyarázatot fűz, addig Koellin minden egyes articulusot magyaráz és pedig ugyanazon minta szerint. Sorra veszi először Szent Tamás ellenvetéseit és pedig Szent Tamás szavaival, majd rövid összefoglalót ad. Utána ízekre szedi az articulus testét. Sorban magyarázza az egyes részeket az utolsó responsumig. Olyan szorosan ragaszkodik a Summa szövegéhez, hogy kommentárát nem lehetne kiadni a Summa szövege nélkül. Minden articulus magyarázata ugyanazon a sínen halad, még véletlenül sem ugrik ki az előre lerakott sínekből. Aszerint, amint a Summa articulusa hosszabb vagy rövidebb, a magyarázat is több vagy kevesebb. Nem fordul elő, hogy egy mély gondolat Koellint megakasztaná és széles kitérésre vinné, míg Caietanusnál a 2—3 fóliós kitérés nem ritka. Koellin kommentárán megnyugtató arány vonul végig, úgy hogy az olvasó mindig tudhatja, mi jön, mégsem, sőt éppen ezért nem lehet Koellint sokáig olvasni. Az iskolai üzem benyomása fásaszt és untat.

Szellemesség és metafizikai mélység szempontjából nem lehet Koellin kommentárát Caietanuséhoz mérni. Mindazonáltal Koellin könyve biztosan haladó, nagy alaposággal megírt, részletkidolgozásában mintaszerű, igen komoly munka. Történelmi hatását sem lehet Caietánéhoz hasonlítani. Míg Caietán tekintélye évről-évre nőtt, Koellin mindjobban feledésbement. A tomizmus története szempontjából azonban Koellin kommentára nagyon fontos. A német egyetemeken félszázaddal előbb vezették be a Summa Theologica magyarázatát. Ebből a félszázados eleven tradícióból szervesen nő ki Koellin Konrád. Kommentára éppen ezért visszatükrözi a német tomizmus szellemi arculatát és jellegzetes vonásait a XVI. század elején visszamenőleg a XV. századba. Koellin műve bizonyíték arra, hogy a német egyetemeken meghonosodott Summa-magyarázat igen magas szellemi szinten mozgott.

¹ Ezt látták meg a heidelbergi tanártársai is, akik így írtak Caietanusnak: «Cum igitur Magister noster eximius Conradus Koellin ordinis P. T. reverendissimi praedicti doctoris doctrinae imprimis zelator, contra aemulos acutissimus defensor, eamque puriorem atque clariorem summo conamine reddere coeperit, super prima secundae luculenter resolverit, ut a quolibet legenti sine labore intelligatur et ex eodem ad cetera eiusdem doctoris opera evidentissime pateat aditus».

A brüsszeli születésű *Crockaert Péter* († 1514) Párizsban tanul. A párizsi egyetemen ebben az időben a nominalizmus doctrina moderna-ja az uralkodó.¹ Crockaert nem vonja ki magát az általánosan elfogadott nominalizmus hatása alól és a bölceleti karon ilyen értelemben is tanít. Majd kb. 35 éves korában belép a dominikánus rendbe, ettől kezdve egész lélekkel hátat fordít a nominalizmusnak és a nagy konvertiták meggyőzésével következetes Szent Tamás-követő lesz. A rendi generális káptalan 1505-ben Párizsba küldi a Sententia-magyarázat tanzékére és mint baccalaureus sententiarius elkezd nyilvános előadásai-ban a Summát magyarázni. Az a meggyőzés vezet, hogy a destruktív nominalizmust legeredményesebben akkor tudja támadni, ha Szent Tamás Summa Theologicájából indul ki. 1510-től mint licentiatus a II^a II^{ae}-t kommentálja. Summa-magyarázatai közül egyedül a II^a II^{ae} kommentárát adja ki Párizsban 1512-ben.² Kommentárában a nominalistákkal polemizál a legerősebben. Ifjúkorából jól ismerte őket. Aristoteles könyveihez írt magyarázaton kívül írt még Szent Tamás «De ente et essentia» című művéhez kommentárt.

A tomista iskolának kevésbé jelentős mestere *Matthias a Pace de Paz* († 1517). Mint magister regens Salamancában Caietanussal egy időben a Summát kommentálja. A Summa mindhárom részéhez írt magyarázatot, de írásai csak kéziratban maradtak fenn. «De dominio regum Hispaniae super Indos» című könyvében a nemzetközi jog problémáit tárgyalja. Érdekes a sorsa a nyugtalan *Javelli Krizosztomnak* († kb. 1538). 1507-től Bolognában tanít, mint Ferrariensis tanártársa és rendtársa. Rendkívül élesesű, külön utakat járó bölcselő és igen termékeny író. A skotista Trombettának és az averroista Pomponazzinak híres ellenfele, ez utóbbit a lélek halhatatlanságának kérdésében meg is győzte. Bölceleti dolgozataiban Aristoteles könyveihez írt magyarázat külső keretéhez tartja magát. Sok, különböző időben írt bölceleti művét később (1567-től Lyonban, 1577-ben Velencében) három fólió kötetbe összefoglalva adták ki «Totius rationalis, naturalis, divinae ac moralis philosophiae compendium» címmel. Különvéleményeiben nem volt szerencsés. Így azt tanította, hogy Szent Tamás szerint a vonatkozás mivolta azonos a vonatkozás alapjával.³ Egész lélekkel a platonizmus irányához csatlakozott szemben Aristoteles-sel, akit azzal is vádolt, hogy Plátót nem értette meg. Írt a Prima egyes részeihez (q. 1—13, 23) kommentárt. A I^a, q. 23-t magyarázva a prae-

¹ Fr. Ibrányi, *Ethica secundum s. Thomam et Kant*, Romae, 1931. 50.

² Quéatif-Echard, II. 29 b—30 b.

³ N. Balthasar, *Javellus comme exégète de S. Thomas dans la question de la relation finis*. *Philosophia perennis* (Regensburg, 1930), Festgabe Josef Geysler, I. 149—157.

destinatio post praevisa merita-t tette magáévá. Ezzel magára haragította az egész tomista iskolát. Egyöntetűen szembefordultak vele, semipelagianizmussal vádolták, könyveit félretették. Még a XVIII. században is, ha neve előkerül, megbélyegzően írnak róla. Könyvei azóta sem kerültek forgalomba, pedig sok értékes és eredeti gondolatot őriznek a fakó fóliók.

Caietanus, Koellin és Crockaert három különböző nép gyökerén született, az egyik itáliai, a másik német, a harmadik belga. Caietanus az olasz rinascimento derűs és könnyed szellemi légkörében nevelkedett, amely a mégannyira is feszülő ellentéteket utolsó felvonásként harmóniában foglalja össze. Koellint a hűség, következetesség és nehézkés alaposág által ismert sajátos germán szellem alakította. Crockaert a párizsi nominalizmus felületes és forradalmi levegőjét szívta magába. Amikor azonban Summát magyaráznak, egy szellemi irányhoz tartoznak. A Summa Theologica magyarázatának történelmi folytonossága egy szellemi irányban összekapcsolja és rokonná teszi azokat, akik a származás, kultúra, történelem síkjában idegenek egymás számára. Az öntörvénye szerint kialakuló és asszimiláló tomizmus eleven tradíciójában egymáshoz hasonulnak mindazok, akik Szent Tamást a szellemi világ egén világosságot gyujtó napnak ismerik fel.

9. §. A salamancai iskola.

A salamancai egyetemen a XVI. század első felében kialakult dominikánus tomista iskola lett a Cajetanusszal megindult fellendülésnek folytatója, hordozója és betetőzője. A salamancai egyetem már a XV. század végén jelentőségre kezd emelkedni. Itt tanít 1486-ig *Didacus Deza*, aki Capreolus Defenzióit javítja és kiegészíti. A XVI. század elején Salamanca a kor színvonalán áll, *Matthias a Pace de Paz* már a Summát magyarázza. Majd a XVI. század folyamán Párizs helyett lassan Salamanca veszi át a tudományos élet irányítását.

A salamancai iskola tulajdonképpen megalapítója *Franciscus de Vitoria (Vittoria, Victoria)*, aki Párizsban Crockaert Summa-magyarázatát hallgatja, segít Crockaertnak a II^a II^{ae} kiadásában, sőt ő írja hozzá az előszót. Crockaert mellett sokat tanul Cajetanustól, akinek kommentárait olvassa. Vitoria 1516-tól a párizsi St. Jacques dominikánus kollégiumban mint baccalaureus sententiarium a Libri Sententiarum-ot magyarázza. Mint licentiatus elhagyja Párizst és Valladolidba megy (1523—1526), majd 1526-ban a salamancai egyetemen elnyeri a cathedra de Prima-t.

A kiváló Vitoria-kutató, Beltrán de Heredia kiadványai nyo-

mán¹ majdnem minden évről tudjuk, hogy mit adott elő Vitoria. Tanítását a II^a II^{ae}-vel kezdi az 1526—29-es tanévekben, ebből az időből nem maradt fenn semmi. Az 1529—31-es években a Sententiák 4. könyvét kommentálja. Az 1531—33-as években a Summa első részét (fennmaradt a lisboa-i Bibl. Nac. cod. 3023 egyes részeiben), 1533—34-ben a I^a II^{ae}-t magyarázza (fennmaradt a vatikáni könyvtár cod. Ottob. 1000-ben). 1538—39-ben újra a I^a II^{ae}-t veszi elő (fennmaradt a vatikáni könyvtár cod. Vat. Lat. 4630-ban). Közben előadta még a II^a II^{ae}-t (1534—37), a III^a-t (1537—38), és a I^a-t (1539—40). 1540-től Vitoria már rendszeresen nem adott elő, általában helyettesítik 1546-ban bekövetkezett haláláig. Így Vitoria irodalmi hagyatéka az 1530—40-es évekből származik.

Franciscus de Vitoria testestől-lelkestől tanár. Egész élete a katedrán folyik le. Nevéhez fűződik a salamancai egyetemen a Summa-magyarázat bevezetése a Sententiák kommentálása helyett. Nem azért, mintha előtte Salamancában nem magyarázott volna senki Summát, hanem azért, mert az ő tekintélyének és kezdeményezésének lett az eredménye a trienti zsinat vége felé (1561-ben) hozott egyetemi határozat, mely a teológiai oktatás kézikönyvéül általánosan és kötelezően a Summa Theologicát írta elő. A Summa-magyarázatban mint tartalmilag, mint módszertanilag azon a nyomon halad, amelyen Caietanus megindult. Előtte már nem Capreolus a tekintély, hanem Crockaert, Ferrariensis és főképp Caietanus. Vitoria működésének óriási jelentőséget kölcsönöz az a kezdődő szellemi hőskor, amelynek meginduló erőiből Vitoria táplálkozott és amely számára mondani-valója volt.

A XV. század erősödő nominalizmusának az volt a történelmi rendeltetése, hogy eltakarítsa a középkor meddő maradványait és egyben egy új bölcséleti és hittudományi virágzásnak élébedelgözzön. Ennek a bomlasztó, destruktív nominalizmusnak főfészke a párizsi egyetem volt. A történelem kifürkészhetetlen fátuma a szellemi újjászületés helyéül a XVI. században Hispániát választotta. A szellemi élet központja Párizsból áttevődött Salamancába. Itt indultak meg a rügybefakadás titokzatos erői. A benső erőiből feltartóztathatatlanul megindult, plasztikus formát kereső élet és a valóságértéket tagadó nominalizmus ütközéséből született meg az egyetemes igény: új mód-

¹ Vitoria életére, jelentőségére és műveire vonatkozó alapvető munkák: V. Beltrán de Heredia O. P., Los manuscritos del Maestro Fray Francisco de Vitoria O. P., Madrid, 1928. Ezt kiegészíti ugyancsak tőle: Colección de dictámenes inéditos del M. Fray Francisco de Vitoria (La Ciencia Tomista, 1931. I.). Továbbá L. G. A. Getino, El Maestro Fray Francisco de Vitoria y el renacimiento teológico del siglo XVI°, Madrid, 1930.

szerrel megreformálni a kátyúba jutott bölceletet és teológiát. Ezt az ütközést élte végig önnön lelkében Vitoria és az ütközés küzködésében látta meg, hogy a Caietanusszal határozott vágányokra terelt tomizmus felsőbbeséges módon meg tud felelni a plasztikus formát kereső élet felfokozott igényeinek. Lelki szemei előtt kibontakozott a Summa-magyarázatban teljesedő tomizmus, mint az elkövetkező hittudományos hőskor megindítója és hordozója. Ez a vizionárius meglátás adta a lelkesedést Vitoriának szakadatlan tanári munkásságában, amellyel egész generációt nevelt fel maga mellé. A mestertől ihletett tanítványok hűséggel követték a kijelölt utat és előbbrevítették a megkezdett munkát. Így alakult ki a salamancai iskola, amely szervezett hordozója lett Caietanus irányának.

Vitoria művét folytatja utódainak sora: *Melchior Canus* (1546—1551), *Dominicus de Soto* (1551—60), *Petrus Sotomayor* (1560—64), *Mancio de corpore Christi* (1564—76) és *Bartholomaeus de Medina* (1576—80). Medina elődeinek kézirati anyaga egészen Vitoriáig össze volt gyűjtve a salamancai dominikánus konventben. Érzik annak hiányát, hogy nyomtatásban nem jelent meg semmi. Ezért bízzák meg Medinát előljárói azzal, hogy az egész kézirati anyagot nézze át, dolgozza fel és rendezze sajtó alá. Csak a I^a II^{ae} és a III^a egy részének kiadásáig jutott el. Medina kommentára így tulajdonképpen összefoglalja a Vitoriától kiinduló salamancai iskola hagyományait.

Canus, Soto, Sotomayor, Mancio és Medina nem különösképpen eredeti gondolkodók, hanem az a jelentőségük, hogy a Vitoria által megkezdett nyomokon haladva Cajetanus szellemében értelmezik a Summát és részben folyton bővítve, részben újabb problémákra alkalmazva mondják ugyanazt, amit Cajetanus és Vitoria tanított. Ha az ember kézirataikat olvassa, első tekintetre feltűnik az egymástól való függés a bizonyítások levezetésében, ellenvetésekben, azok megoldásában, megjegyzéseikben, sőt a kifejezési módban is. Nagy érdemük, hogy a Summában lefektetett alapvető metafizikai igazságokat a maguk eredeti mélységében látják és ezeknek az igazságoknak világosságát vetítik bele minden részletkérdés megoldásába. Ez hiányzott mindaddig, amíg a Summa gondolatait nem a Summa-magyarázat keretébe illesztették bele.

Külön meg kell emlékezni a salamancai iskola két tagjáról, *Dominicus Bañez*-ről és *Joannes a S. Thoma*-ról. *Bañez* († 1604) egész élete Salamancában folyik le, tele lélekkel szívja magába az iskola tradícióját. Mestere volt Canus és Sotomayor, tanuló társa Medina. Tanári működését a salamancai rendi studiumban kezdi, ahol Summát magyaráz. Közben az egyetemen többször helyettesít. Megkapja az egyetemen a cathedra Durandi-t, végül Medina utóda lesz nemcsak

a katedrán, hanem a munkatéren is. Folytatni akarja a salamancai iskola hagyományainak összefoglalását és mivel Medina csak a I^a II^{ae}-t és a III^a egy részét tudta kiadni, sajtó alá rendezi kommentárát a I^a-hoz (első kötet megjelent 1584-ben, második kötet 1588-ban), és a II^a II^{ae}-hez (első kötet megjelent 1584-ben, második 1594-ben), mindkettő 2—2 kötetben jelent meg. Bañez nem új utakon jár, hanem inkább összefoglalja annak a salamancai iskolának a tanítását, amelyben felnőtt. Mikor a I^a-hoz írt kommentárának 2. kötete megjelent, ugyanakkor adta ki a coimbrai jezsuita iskola tanára, Molina Lajos az ő híres Concordiáját. Bañeznek azonnal szembeszökött Molina eltérése Szent Tamástól s egyben rokonságot vélt felfedezni a Concordia és a semipelagianizmus között, ezért a congregatio s. Officii-nél Molinát feljelentette. Ezzel kezdődött az a híres teológiai vita, amely századokon át több-kevesebb heveséssel folytatódott és napjainkig két táborra osztja a teológusokat.

A salamancai iskola legkiválóbb alakja *Joannes a S. Thoma* († 1644). Lisboa-ban született 1589-ben, bölceletet Coimbrában tanul. Atyját követi Louvainbe, ahol teológiai tanulmányokat folytat. Louvainben tanulótársa volt Jansen Kornél, a janzenizmus atyja. Majd 1609-ben felvételt kérí Madridban a domonkos rendbe. Madridban 11 évig tartó studium alatt magába szívja azt a nagyszabású szellemtörténeti jelent, amelynek a salamancai iskola a XVII. század elején Hispániában központja volt. 1620-ban már tanítással bízzák meg. Tanított Plasenciában, Madridban, majd 1625-ben Jánosra bízzák a complutumi (ma : Alcalá) híres Szent Tamás-kollégium vezetését. Ez a rendi kollégium a hispániai rendtartomány büszkesége volt. Ez az intézkedés predestinált a complutumi egyetem tanszékére, amelynek teológiai katedrái ekkor a domonkosok kezében voltak. Amikor 1630-ban a teológiai katedrán üresedés következett be, Jánost megbízzák a cathedra vespertina ellátásával. Az alcalai egyetem ebben az időben a salamancai mellett Hispánia leghíresebb egyeteme volt. János alkotó erejének teljében van. 1631-ben elkezdi a Cursus Philosophicus Thomisticus, 1636-ban pedig a Cursus Theologicus kiadását. 1641-ben megüresedik a cathedra primaria, ekkor ezzel bízzák meg és tanít 1643-ig. A Cursus Theologicus-nak csak az első három kötetét adta ki maga, éppen a negyedik kötet kiadásán dolgozott, amikor meghalt. A negyedik kötetből a hetedikig Didacus Ramirez, János tanítványa és meghitt barátja rendezte sajtó alá 1645—1656-ig. A nyolcadik kötetet (*De sacramentis*) már ő sem tudta nyomdába küldeni. Az utolsó kötet 1667-ben jelent meg Párizsban, Combefis, párizsi domonkos adta ki.

Joannes a S. Thoma Cursus Philosophicus-át, de különösen a Cursus Theologicus-át olvasni a kiváló szellemi élvezetek közé tarto-

zik. Éles szemmel látja meg a kérdés velejét, azt átsugározza a legfelső metafizikai elvek le nem tagadható világosságával, az ellenvélemény értékét és indokait nemesen mérlegeli, rámutat arra a végső tárgyi alapra, amely miatt azt visszautasítja. *Cursus Theologicus*-ában áttetszően rajzolódik ki Szent Tamás rendszerének óriás méretű bordázata. Joannes a Szent Thoma kitűnő dialektikus, de elsősorban metafizikus. Nemcsak összefoglalja a salamancai iskola hagyományait, mint Medina és Bañez, hanem felsőbbes bölcseleti mélységgel kiegészíti, továbbfejleszti és új összefüggésekre hozza. Szent Tamást nem azért követi mindenben, mert tomista akar lenni, hanem mert saját szellemének mélysége kongeniális a Summával. Éppen ezért sohasem pártember. Írásai minden kor olvasójának új és új szépségeket és mélységeket fognak felfedni. Műveinek mai használhatóságára és időszerűségére jellemző, hogy Josef Gredt, a római Anselmianum tanára általánosan elismert tankönyvét (*Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae*, Freiburg, 1926. 2 kötet) Joannes a S. Thoma *Cursus*-a alapján írta meg. Ugyancsak az Anselmianum tanára, B. Reiser hozzáfogott a *Cursus Philosophicus Thomisticus* kiadásához. Eddig két kötet jelent meg; az első 1930-ban, a második 1933-ban, a harmadik és utolsó nemsokára következik. A solesmesi bencések pedig a *Cursus Theologicus* kiadására vállalkoztak. Eddig csak az első két kötet jelent meg Desclée-nél (1931-ben, illetőleg 1934-ben) megnyerő szép fólió-kiadásban.

Melyik a legkiválóbb *Summa*-kommentár? Erre a kérdésre Grabmann azt mondja, hogy a *Summa*-magyarázat korai történetének megvilágítása szempontjából Capreolus *Defensiones theologiae* című munkája,¹ spekulatív mélység szempontjából Caietanus kommentára. Scheeben a tomista iskola legteljesebb művének a sarutlan karmeliták *Cursus*-át tartja. Ha szabad Grabmann és Scheeben után véleményt nyilvánítanom, én Joannes a S. Thoma *Cursus Theologicus*-ának adnám az elsőséget.

Miután bennünket, magyarokat közelről érint, részletesebben foglalkozom Joannes a S. Thoma származásának kérdésével.² Biztos az, hogy valamelyik őse Bécsbe került és atyja, Poinot Péter Bécsben született. Poinot Péter Albert főhercegnek, II. Miksa császár fiának volt magasrangú udvari embere. Albert főherceget II. Fülöp 1570 körül Hispániába rendeli, majd 1583-ban Lusitániába küldi. Poinot Péter követte urát Hispániába, majd Lusitániába. Péter Lisboa-ban ismerte meg Garcez Máriát, akivel házasságot kötött. Ebből a házasságból született második gyermek János. A sokat vitatott kérdés az, hogy honnan került János valamelyik őse Bécsbe, azaz végelemzésben melyik nép szülötte Joannes S. Thoma.

¹ M. Grabmann, *Geschichte der kath. Theologie*, Freiburg, 1933. 99.

² Az adatokat illetőleg a *Cursus Theol.* (ed. Solesm.) I. bevezetőjében közölt függelékekre támaszkodom.

János első életrajzát tanítványa és bensőséges barátja, Ramirez írta. Amikor a Mester halála után 1645-ben a *Cursus Theologicus* negyedik kötetét (a I^o II^{ae}-hez írt kommentár első része) kiadta, bevezetőben megírta (János életrajzát. Azt írja, hogy Lisboában született, de származásáról bővebben nem ír.

Második életrajzírója Hechtermans, aki Joannes a S. Thoma spanyol nyelven írt művét latinra fordította (*Compendium doctrinae christianae*) és 1658-ban kiadta. Előljáróban életrajzot közöl és azt írja: «Natus ex Lusitano patre és Belgica matre». A ma rendelkezésre álló adatok alapján állítása nyilvánvalóan téves.

Harmadik és legmegbízhatóbb életrajzírója Quétif Jakab, aki nagy hozzáértéssel dolgozott a domonkosrend irodalomtörténetének összeállításán. Quétif az 1667-ben Párizsban kiadott *De sacramentis* kötet bevezetőjében tette közzé János életrajzát. Ezt írja: «... tam varia de Joannis nostri hactenus ortu dixerunt, atque inter se de eius origine ita colluctati videntur, dum illum Iberus ambit, Belga rapit et Gallus, jactat Pannonius, vindicat Lusitanus... Verum qui eius originem alio quam ad superioris Pannoniae gentem referre visi sunt, ortumve eius Lusitanis auferre, ... frustra sibi blandiuntur... Noster siquidem, dubio procul Joannes ortu Lusitanus est, origine Pannonius, qui ab Austrio Viennensi Parente, Matre Lusitana Lisbonensi... natus est»... A szöveg alapján nyilvánvaló, hogy János származását illetőleg erős viták voltak már 1667 előtt. Quétif, akinek történeti megbízhatóságát ma is elismerik, mindent följegyzett, amit hallott és mindennek utána is nézett a rendelkezésére álló módon. Biztos tehát, hogy hallotta azt, hogy származását tekintve Pannonius, továbbá, hogy atyja Bécsben született. Quétif a két adatot úgy dolgozta fel, hogy Poincot Péter Bécsben született, származását tekintve Pannonia superior szülőtte. A szöveget magát lehet kétféleképpen érteni: Bécsben született és pannóniai származású, vagy: Bécsben született, azaz pannóniai származású.

Quétif munkáját később Echard Jakab a *Scriptores Ordinis Praedicatorum* című híres művébe beledolgozta és János származására vonatkozólag azt írja: «... Petrum Poincot Viennensem Austrium superiori e Pannonia stirpe nobili oriundum»...¹

Quétif-Echard után Wetzer und Welte: *Kirchenlexikon*,² Hurter,³ Michelitsch⁴ azt írják, hogy Joannes a S. Thoma magyar nemesi családból származott, természetesen apai ágon.

Legújabb B. Reiser a *Cursus Philosophicus* előszavában, a solesmesi bencések pedig a *Cursus Theologicus* előszavában foglalkoznak a kérdéssel. Reiser különösebb érvelés nélkül úgy dönt, hogy belga származású.⁵ A solesmesi bencések ebben a kérdésben igen alapos tanulmányt végeztek. Szerintük nagyon valószínű, hogy burgundi származású.⁶ T. i. kimutatható, hogy Burgundiában élt ebben az időben egy Poincot nevű

¹ Quétif-Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, II. 538.

² Wetzer und Welte: *Kirchenlexikon*², 1886. VI. 1770.

³ Hurter, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*.³ III. 915.

⁴ A. Michelitsch, *Kommentatoren zur Summa theologica des hl. Thomas von Aquin*, Graz, 1924. 23. Ugyanő: *Illustrierte Geschichte der Philosophie*, Graz, 1933. I. 497.

⁵ *Cursus Philos. Thomist.*, ed. Reiser, I. Praefatio VII.

⁶ *Cursus Theol.*, ed. Solesm., I. Praefatio VI.

nemesi család. Quétif adatát illetőleg rámutatnak arra, hogy Quétif Pannonia superior-t és Austria-t fölcserélve használja. Quétif csak azt akarja mondani, hogy Petrus Poinsoit Bécsben született, azaz Ausztriából származik. Pannonius-nak mondja azért, mert földrajzilag tájékozatlan volt.

A solesmesi bencések minden adatot felkutatnak és nagyon alapos munkát végeztek. A magam részéről azonban fenntartom, hogy Joannes a S. Thoma magyar származású. Igazuk van a solesmesieknek, Quétif valóban vegyesen használja Pannonia superior-t és Austria-t (ez feltűnő az idézett szöveg után következő részeknél), azaz földrajzilag tájékozatlan. Azonban soha sehol nem hívták Ausztriát Pannonia superior-nak, bár a római korban Vindobona még Pannónia területéhez tartozott. Éppen ezért Quétif szövege alapján joggal mondta Hurter, Wetzter-Welte, Michelitsch stb., hogy János magyar származású. Miért mond Quétif Pannóniát Ausztria helyett, amikor Ausztriát soha senki nem hívta Pannóniának; és miért teszi ezt éppen Quétif, az annyira higgadt és alapos történész? Tudtommal más osztrák személlyel kapcsolatban nem fordul elő, hogy Pannoniusnak mondanák; miért fordul ez elő éppen Joannes a s. Thoma-val? Pannónia említését és Ausztriával való összecserélését Quétifnél a következőképpen magyarázom. Két régi, bizonyára Joannes a S. Thoma-ra visszamenő hagyományról értesült Quétif. Az egyik szerint János pannóniai származású, és pedig e Pannonia superiore, a másik szerint Petrus Poinsoit, János atyja, Bécsben született. A két különböző hagyományt azután Quétif földrajzi ismeretek híjján összecserélte, illetőleg egyesítette. Az a hagyomány azonban, hogy János családja pannóniai származású, visszamegy Quétif elé és ettől különböző hagyományadat referálja, hogy János atyja Bécsben született.¹

Mindezek után egyelőre is joggal fenntartható, hogy Joannes a S. Thoma magyar származású. Amit Quétif 1667-ben írt, hogy azért vitatkoznak sokat származásáról, mert «gentis suae quantumvis inclitae iam et superbae, posset augere famam», teljes értékében igazolja ma a teológia történetére vonatkozó kutatás, amikor a salamancai iskolának és Joannes a S. Thomanak roppant jelentőségét felfedezte és napról-napra jobban kidomborítja. Örömmel vallom, hogy Joannes a S. Thoma-t a magyar géniusz adta a teológia virágkorának, illetőleg a Summa theologica magyarázatának.

A salamancai iskola szellemét ülteti át a trienti zsinat utáni virágkor idején Prágába a kiváló elméjű *Nazarius Pál* († 1645), Rómába *Ferre Vince* († 1682). Nazarius terjedelmes és alapos Summa-kommentára a teológus számára ma is értékes olvasmány. Egészen a salamancai iskola irányában van a spanyol sarútlan karmeliták *Cursus theologicus Salmanticensis-e*. Megjelent Salamancában 1631-től 10 főlíó kötetben. Első kötet (1631) tárgyalja az Isten-tant. Isten létezésének bizonyítását egészen a bölcselőtre bízta. Második kötet (1636) első része Szentháromság-tan, második része angelologia. Harmadik

¹ Joannes a S. Thoma származására vonatkozó további kutatásaimról és a meglepőnek ígérkező eredményekről később fogok teljes részletességgel beszámolni.

kötet (1644) a I^aII^{ae}-t magyarázza az erényekig bezárólag (q. 1—70), negyedik kötet (1655) folytatja a bűnről szóló quaestioik (q. 70—89) kommentálását, ötödik kötet belefolytatódik a kegyelemtanba (q. 90—111). Az ötödik kötet először jelenik meg Lyonban 1679-ben, ekkor egyúttal kiadják az előző 4 kötetet újra. Hatodik kötet (1679) befejezi a kegyelemtant (q. 111-től végig). Hetedik kötet (1679) szől de fide et spe, nyolcadik (1679) de caritate et statu religioso, kilencedik (Lyon 1687) de incarnatione, tizedik és utolsó pedig (Köln 1691) befejezi a megtestesülés tanát. A részleges erkölccsant (II^aII^{ae}) és az egész szentségtant a dogmatikától már különvált erkölccstanba utalja. A tárgyalás menetét illetőleg a Summa quaestio-ja tractatusokra, ez pedig disputatiókra oszlik. A disputatiók keretén belül következik a dubiumok sora, melyek között a Summa articulusai is helyet kapnak. A Summa articulus rendesen egész rövid magyarázattal van ellátva. Kiadták később Párizsban 1871—1885-ig húsz negyedréti kötetben. Scheeben szerint¹ a sarutlan karmeliták Cursus-a a tomista iskola legnagyobbzásabású és legteljesebb műve.

A salamancai iskola jelentőségét a tomizmus, sőt az egyetemes teológia története szempontjából nem lehet eléggé nagyra értékelni. Jelentőségét a következőkben lehet összefoglalni:

1. Állandósítja a Caietanus által bevezetett Summa magyarázatot a teológiai képzés keretében a Sententiák könyveinek kommentálása helyett. Folytatja Caietanusnak a Summa-magyarázatban követett módszerét. Magáévá teszi Caietanus Summa-magyarázatát tartalmilag is, amennyiben az ú. n. ágostonos és nominalista elemektől megtisztította Szent Tamás értelmezését. Így a salamancai iskola a tomizmus *történeti folytonosságát* tekintve összekötő láncszem Caietanus és a trienti zsinat utáni teológia között. A XIII. század végén kezdődő Szent Tamás-értelmezés hagyományait és értékeit folyósítja a XVII. század hittudományának.

2. Mint megszervezett iskola biztosítja a tomizmus *fejlődésének folytonosságát*. Minden következő generáció a megelőző által lerakott pillérekre és falakra épít tovább. Eleve nem lehetséges, hogy már klasszikusan megfogalmazott igazságok kiessenek és azokat újra keressék. Nem fordul elő, hogy valaki kidolgozzon olyat, amit valaki már különben kidolgozott. Az iskola üzemszerűsége lehetővé teszi a munkamegosztást és ennek következtében a specializálódást, viszont az egész iskolát átfogó szellem biztosítja a specializálódás mellett az elvi egyöntetűséget. Mivel az iskola átteszi a hangsúlyt az egyénről a közösségre, a tomizmus sorsa még függetlenebbé válik az egyének sorsától,

¹ M. Josef Scheeben, Handbuch der kath. Dogmatik I. Freiburg, 1874. 449

mint előbb volt. A salamancai iskolát megelőzőleg is volt tomista iskola egyöntetű, élő tradícióval, hiányzott azonban a tulajdonképpeni iskolai szervezettség.

3. Az egyetemes hittudomány szempontjából pedig a salamancai iskola a trienti zsinattól 1660-ig tartó virágkor megindítója és mindvégig egyik legjelentősebb központja.¹

A salamancai iskolát és jelentőségét (eltekintve a nyomtatásban is megejelent művektől) a mult század végén megindult történeti kutatás fedezte fel. A felvilágosodás kora szakított Szent Tamással, úgy hogy kb. 100 évig a Summa feledésbe ment, a tomista iskola elnémult, a tomizmusnak századokon keresztül élő tradíciója megszakadt. Ha az ember a XIX. század elejéről egy dogmatikai, vagy erkölcsstudományi kézikönyvet a kezébe vesz, első tekintetre nyilvánvaló, hogy a hittudományos mult kiesett és ezzel együtt úrrá lett a teljes tanácsatlanság és tájékozatlanság. Amikor a felvilágosodás kora után szerény keretek között meginduló bölcséleti és hittudományos megújulás Szent Tamás alapján kereste az eligazodást, újra meg kellett találni a Summát. Azonban a tájékozódást kereső teológia Szent Tamás különböző értelmezésén nem tudott eligazodni, mert nem tudta az egymástól eltérő értelmezési módokat beleállítani a történet folytonosságába. Az ellenmondó Summa-kommentárokat egy síkban látta. A történetet nem is tudta volna kinyomozni, hiszen igen sok jelentős adat és láncszem hiányzott. A skolasztika anyagának feldolgozására irányuló erőteljes törekvésnek, amely a mult század vége óta nem fogyó erővel tart, egyik rugója éppen az volt, hogy nem tudtak Szent Tamás különféle értelmezésén kiokosodni.

Francisco Vitoria neve Scheebennél még nem fordul elő. A salamancai iskola jelentőségét Scheeben nem ismerte. Az újskolasztikus bölcsélet kiváló mestere, Victor Catherin még szintén tájékozatlan Vitoriát illetően, mikor így ír: «Während der hl. Thomas und seine älteren Schüler, wie Silvester von Ferrara und Fr. Viktoria, sich nur gelegentlich für das aristotelische Moralprinzip aussprechen, haben die späteren Scholastiker das meist eingehend getan. So namentlich G. Vazquez, Fr. Suarez, Lessius . . .»² A felfedezés a vatikáni könyvtár nagy prefektusának, Ehrle bíborosnak elévülhetetlen érdeme, aki 1884—85-ben először hívta fel a tudományos világ figyelmét a kutatás új területére.³ Azóta a spanyol dominikánus L. G. A. Getino és V.

¹ M. Grabmann, Geschichte der kath. Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit, Freiburg, 1933, 144—146.

² V. Cathrein, Moralphilosophie, Freiburg, 1904. 166—167.

³ Fr. Ehrle, Die vatikanischen Handschriften der Salmantizenser-Theologen des 16. Jahrhunderts. Von Vitoria bis Bañez. Ein Beitrag zur Geschichte der neuen Scholastik. Katholik, Mainz, 1884—1885. Ehrle úttörő cikkei kiegészítik

Beltrán de Heredia vetette rá magát a salamancai iskola kézirati anyagának feldolgozására. Munkatársukul szegődött a fiatal freiburgi magántanár, Fr. Stegmüller. Beltrán de Heredia tervbe vette Vitoria Summa-kommentárának kiadását, kezdte a II^a II^{ae}-hoz írt kommentárral. Ez utóbbi öt kötetre van tervezve. Az első kötet de fide et spe, a második de caritate et prudentia, a harmadik és negyedik de iustitia, az ötödik a tractatus de fortitudine-től a II^a II^{ae} végéig. Eddig megjelent az első két kötet Salamancában 1932-ben Commentarios del Maestro Fray Francisco de Vitoria O. P. a la Secunda secundae de Santo Tomás címmel a «Biblioteca de Teólogos Españoles» kiadványsorozat keretében. Az előbb idézett munkámban tüzetes kutatás tárgyává tettem a vatikáni könyvtárban található kéziratok alapján, hogy a salamancai iskola az erkölcsiség mivoltának kérdésében hogyan kapcsolódik bele a tomista iskola folytonosságába. Ha a részletmunka a megkezdett energiával folyik tovább, akkor nemsokára meg lehet írni a spanyol skolasztika összefoglaló történetét.

Minél jobban töltik ki a legújabb kutatások a történelmi folytonosság hiányait, annál jobban igazolják, hogy a salamancai iskola Caietanuson keresztül a tomista mult gyökeréből táplálkozott, hogy a Szent Tamásig visszamenő tradíciót nem megváltoztatta, hanem világosan körvonalazta és konzerválta. Egyben mindig új és új oldalról világítják meg, hogy a trienti zsinat utáni teológiai virágkor a Szent Tamásban való megújulásból született.

10. §. A salzburgi bencés iskola.

A teológia történetében az 1660—1760-as évekkel határolt század az epigonok kora. A hanyatlást jelzi és jellemzi a teológia arkitektonikus szintézisének szétesése, régebben összehordott kincsek raktározása, forgalombahozása, aprópénzre való felváltása és aprópénzként való elvesztegetése. Ebből a süllyedő korból biztató oázisként emelkedik ki a századot átfogó salzburgi bencés iskola. Elég felnyitni Reding Ágoston, Mezger Pál vagy Wenzel Alfonz valamelyik kötetét, a trienti zsinat utáni nagy teológusok üde lehelete árad az elsárgult és feledésbe ment fóliókról. A késői virágzásnak, az őszbenyúló nyárnak fogódzópontja, magyarázata Szent Tamás.

Az alapvetés és megindulás visszanyúlik 1660 elé.¹ A salzburgi

ma a következő munkák : J. March S. J., Los manuscritos Vatianos de los teólogos Salmantinos del siglo XVI. Madrid, 1930. Beltrán de Heredia, Los manuscritos de los teólogos de la Escuela Salmantina. La Ciencia Tomista, 1930. II.

¹ Rupert Mittermüller O. S. B., Beiträge zu einer Geschichte der ehemaligen Benediktineruniversität Salzburg, 1889. Magnus Sattler O. S. B., Collectaneen-Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benediktineruniversität Salzburg, Kempten,

Szent Péter apátja 1617-ben a bajor és sváb bencés kolostorokkal meg-egyeztést hozott létre, melynek értelmében átvették a Salzburgban alapítandó új egyetem vezetését. Az egyetem szellemét a kölni egyetem mintájára Szent Tamás inspirálta, azaz a tanítás normájaként Szent Tamást jelölték meg. A doktori promóció alkalmával az avatandónak a Szentírás mellett Szent Tamás művét is érintenie kellett és egyben meg kellett ígérnie, hogy a szellemi élet irányát illetőleg hű marad Szent Tamás tanításához. A római Angelicum avatásán ez a szertartás ma is megvan.

Az egyetem tanárai először filozófiát, később teológiát tanítottak. Bár általában rövid ideig tanárkodtak, irodalmi munkásságuk meglepően gazdag. Az egyetem irodalmi hagyatékához úgyszólván valamennyien hozzájárultak. A tomizmus története szempontjából rendkívül fontos, hogy a salzburgi bencés iskola Szent Tamásnak azt az értelmezését honosította meg, amit Caietanustól kiindulólág a salamancai spanyol domonkos iskola dolgozott ki. Így a salzburgi iskolának különös jelentősége, hogy a XVI. és XVII. század folyamán lerögzített Szent Tamás-magyarázatot belefolytatja a XVIII. századba.

A salzburgi iskola írói a bölcséletben Szent Tamáshoz ragaszkodnak, illetőleg ahhoz a peripatetikus rendszerhez, amelyet Szent Tamás Aristoteles-kommentáraitól és Joannes a S. Thoma Cursus Philosophicus Thomisticus-ából ismernek meg. A logikában szólnak a hármas értelmi tevékenységről (egyszerű megértés, ítélet és következtetés és ezeknek szóval való kifejezése), majd a logika tárgyáról (második intentio, azaz *ens rationis cum fundamento in re*) és az általános problémájáról, végül az antepredicamentumokról, predicamentumokról és postpredicamentumokról. Aristoteles logikai művei (*Analytica priora et posteriora*, *Perihermeneias*) és Porphyrius *Isagoge*-ja az előadás kerete. A fizikában kiindulnak a testek benső alkotóelvének kérdéséből, majd magyarázzák a változást, időt, helyet. A továbbiakban részletesen írnak a lelketlen testekről Aristoteles *De generatione et corruptione* című műve, és a lelkes testekről *De anima* című könyve alapján. A lélektan hol bele van kapcsolva a fizikába, hol önálló bölcséleti disciplinaként szerepel. A metafizika vizsgálja a való fogalmát, tulajdonságait és elveit.

A teológiai irodalom egyes alkotásai tágabb értelemben vett Summa-kommentárok. Míg a régi nagy magyarázók egybekapcsolták az *expositio formalist* és *magistralist*, addig a salzburgiak az előbbit egészen elhagyják. Nem a Summa szövegét veszik alapul, nem kutat-

ják finom tapintással Szent Tamás eredeti elgondolását, eszmeszövé-
sét és arkitektonikus kiépítését, hanem az expositio magistralis kere-
tében foglalkoznak az egyes kérdésekkel és pedig úgy, hogy állás-
foglalásukat Szent Tamás írásai, elsősorban a Summa, illetőleg a törté-
netileg kialakult tomista iskola hagyománya határozza meg. Jellemzi
őket a janzenistákkal és protestánsokkal, továbbá a skotistákkal és
molinistákkal folytatott erős polémia. A bevezetőkhöz nagy alapos-
sággal dolgozzák ki a hittudomány sajátos módszerét. Hangsúlyozzák
a hittudomány sajátos jellegét, amennyiben alanyilag hitből kiinduló
és hitre támaszkodó ismeret, tárgyilag pedig a kinyilatkoztatás.
A teológia — szerintük — a hívő ismeret tudományos feldolgozása.
Erősen foglalkoztatja őket a kérdés, vajjon a hittudomány benső
mivolta szerint természetfölötti készség-e (entitative) vagy csak ere-
detét és gyökerét tekintve. A többség az előbbi mellett dönt. Mikor
a kinyilatkoztatásról és annak forrásairól (Szentírás, írott és íratlan
hagyomány), a hitszabályról (az Egyház tekintélyjellegű tanítása,
zsinati és pápai döntések) és a teológia bizonyítékainak egyéb lelő-
helyéről írnak, Melchior Cano *Loci theologici* című munkája szerint
igazodnak. A tárgyalási menet folyamán egyöntetűen elhagyják a
teremtéstant (I^a, q. 44—49) és minden átmenet nélkül kezdik az
angelológiát. Az emberről szóló quaestiókat (I^a, q. 75—102) a bölce-
letbe utalják. Az isteni kormányzás is elmarad (I^a, q. 103—104)
a teremtéstanral együtt. Az angelologia után áthidalás nélkül az ember
végső céljáról szóló kérdés (I^a II^{ae}, q. 1) következik. Az etikai rész-
ben részletesen kidolgozzák a kegyelemtant és itt erősen polemizálnak
a molinistákkal. A praedeterminatio physica és a gratia ab intrinseco
efficax kérdésében a tiszta tomista tanítást képviselik. A lelkiismeret
tárgyalása általában aránytalanul megnő, az erények szerint haladó
részletes erkölcsstan (II^a II^{ae}) viszont roppant összezsugorodik. Sok-
szor az erénytanból nem marad más, mint a hit, remény, szeretet
három isteni erénye. A szentségstanban foglalkoznak a szentségek haté-
konyságának kérdésével, egyébként túlságosan kidomborodik a kazu-
isztikus és jogi vonatkozás. Az eschatologia szintén egyöntetűen elma-
rad. A kihagyásokat és a Summában megvalósított nagy egység meg-
szakítását a didaktikus szempont követelte, amennyiben a kihagyott
kérdéseket vagy előzőleg a bölcséletben tárgyalták, vagy önálló
teológiai disciplina foglalta le a maga számára. A gyakorlati szem-
pontnak áldozatul esett Szent Tamás egyik alapvető és az egész
teológiát átfogó gondolata, a teremtmények kiindulása Istenből és
visszatérése Istenhez.

A salzburgi iskola kiemelkedő Summa-magyarázói: *Reding Ágoston*,
Mezger Pál, *Peri Jácint*, *id. Renz Placid*, *Babenstuber Lajos* és

Wenzel Alfonz. A salzburgi iskola jellegzetes vonásait, gondolati hangsúlyát, eszmei színezését lássuk az egyes szerzőkkel kapcsolatban.

Reding Ágoston († 1692) egyike a legkiválóbb íróknak, bár csak három évig tanít Salzburgban (1655—1658). Tanítványaira roppant nagy hatással van, valamennyien mesterüknek választják. Főműve: *Theologia scholastica*,¹ mély logikával megírt nagyszabású munka.

A szöveget tractatusokra, quaestiokra, articulusokra és controversiákra osztja. A controversia közepén nagyobb betűkkel hozza a tételt. Megelőzőleg apró betűkben ismerteti a különböző véleményeket, a tétel után szintén apró betűkben következik a bizonyítás és az ellentétes vélemények visszautasítása. Könyve eléggé áttekinthető, bár igen bő anyagot hoz össze. Iránytűje Caietanus és Joannes a S. Thoma. Sokszor hivatkozik is rájuk.

A spanyol karmelita Petrus Cornejo hatása alatt merész dialektikával különböztet Istenben léttartalom és természet között (*disctinctio virtualis, seu rationis cum fundamento in re*). Isten metafizikai lényege a léttartalmat tekintve a magátólvalóság (Bañez), a természetet tekintve az örökké tényleges megértés (Joannes a S. Thoma és Nazarius; tr. 1, q. 2, a. 2, contr. 2). A későbbiek joggal utasítják vissza Reding túlzó különböztetését. Az isteni tudásról szólva tanítja: «nulla est futurorum contingentium veritas determinata, nisi ex vi decreti divini» (tr. 1, q. 5, a. 4, contr. 2). A scientia mediát részletesen tárgyalja és nemcsak spekulatív érvekkel támadja, hanem történetileg is, amennyiben Szent Ágoston és Szent Tamás tanításával és elveivel szembefordul. Az erkölcsiség mibenlétét illetőleg a salamancai iskola szellemében ír, azonban Szent Tamástól eltér, amikor az erkölcsiség közelebbi normájául a lelkiismereti ítéletet jelöli meg. A probabilizmus mellett tör lándzsát, de óvatosan vonja meg alkalmazásának határait. Nem szerencsés, hogy a vallásosság érényét a három isteni érény után hozza (10. k.) elválasztva az igazságságtól (12—13. kötetek). A részleges erkölccstan színtelenebb, mint a többi rész. Másik művében (*Oecumenici concilii Tridentini veritas inextincta*, 1684, I pars, 389) a tomista-molinista vitában odáig megy, hogy szerinte a trienti zsinat a *motio Dei* kifejezéssel a tomista *prae-determinatio physica*-t akarta lerögzíteni. Reding nagyszabású *Theologia*-ja a későbbi írók mintája lett, úgyhogy a további műveken nem nehéz felismerni Reding vázlatos vonásait.

A másik kiemelkedő alkotás *Mezger Pál* († 1702) *Theologia scholastica Salisburgensis secundum viam et doctrinam D. Thomae* című

¹ Kiadta Einsiedeln-ben, ahol a bencés kolostor apátja volt, 1667-ben 13 keskeny fólió-kötetben. Több kötet egybefűzve jelent meg, így a mű külső kötést tekintve 4 hatalmas kötet.

munkája.¹ Mezger, akit Mabillonhoz baráti viszony fűz, 1668-tól tanít Salzburgban filozófiát, 1673-tól pedig teológiát.

A Theológiához írt előszóban kijelenti: «Nostrae doctrinae principes sunt... Augustinus et Thomas... Hos sequor duces, quos Nostra S. Facultas Theologica... sequentes elegit». Nevezettek kivül ritkán hivatkozik más tekintélyre, de Joannes a S. Thoma és Gonet neve többször előfordul. Szerkezetileg nehézkesebb, mint Reding (tractatus, disputatio, articulus, paragraphus, numerus), különben világosabb és határozottabb. Felállítja a tételt, hogy bizonyos értelemben magától értetődő állítás az a mondat, hogy Isten van, amennyiben mindenki természetszerűleg és rövid következtetés útján felismeri a teremtmény és Teremtő kapcsolatát (tr. 1, disp. 2, a. 1, § 1, n. 4). Csak kifejezésben tér el Szent Tamástól, tartalmilag nem. Isten metafizikai lényegét a magátólvalóságban és örökké tényleges megértésben látja egyszerre, bár Reding különböztetését elveti. Az erkölcsiség mibenlétének kérdésében (moralitas consistit in relatione actus ad voluntatem; tr. 4, disp. 9, a. 1, § 3) eltér a salamancai iskolától. A lelkiismereti ítéletet szintén az erkölcsiség közelebbi szabályául állítja fel és a ratio rectát elhallgatja. Az isteni előreindításról olyan világosan és részletesen ír, hogy ebben a kérdésben egyike a legalaposabban megírt kézikönyveknek. Nemcsak Szent Ágoston és Szent Tamás alapján érvel a közbülső tudás (scientia media) ellen, hanem a Szentírásból is. A törvényről szólva beiktatja kelleténél nagyobb terjedelemben és jelentőségben a privilégiumokat. A hit erényével kapcsolatban fejti ki az Egyházzól szóló tanítást.

Peri Jácint Quaestiones theologicae in universam Summam D. Thomae Aquinatis című könyvét² korábban sokat használták. Mezgerrel szemben semmi lényegesen újat nem nyújt. Valójában csak a I^a II^{ae}-ig jutott el (az ötödik kötet a törvényről és kegyelemről szól). Perinél még jobban előtérbe tolu a kazuisztikus elem. A gyakorlati kazuisztika szempontja más szempontot erősen háttérbe szorít. Az elvektől hordott átfogó egység nála elhomályosul.

Id. Renz Placid nem tanított ugyan Salzburgban, de írásai szellemtörténetileg a salzburgi iskolához tartoznak. Írt egy háromkötetes filozófiát, amely több kiadást ért el és egy teológiai kézikönyvet.³ Utóbbi unokaöccse, ifj. Renz Placid adta ki a szerző halála után.

A kérdés súlypontja nála is eltolódik. Például az Isten-bizonyí-

¹ Kiadta Augsburgban, 1695-ben (1719^a) 4 főlő kötetben.

² Megjelent Steyerben, 1719—1732-ig 5 főlő kötetben.

³ Theologia ad mentem Angelici Doctoris D. Thomae, Augsburg, 1741. 12 részben és 6 kisoktáv kötetben.

tással igen röviden végez, viszont az Isten metafizikai lényegének kérdése hosszan foglalkoztatja (29—141. oldalig). Theológiája könnyen kezelhető, világos és rövid kézikönyv.

Babenstuber Lajos († 1726) 1690-től bölcseletet, 1695-től pedig erkölcsstant tanít Salzburgban. Bölcseleti munkája¹ a salzburgi iskola legkitűnőbb filozófiai alkotása. Mint teológus, kevésbé szerencsés kezű. Irt egy hatalmas erkölcsstant,² amely tárgyi elrendezés és módszer szempontjából már eltér a Summától és pedig nem az erkölcstudomány előnyére. Könyvének sorrendje: lelkiismeret, emberi cselekedetek, az erkölcsiség mivolta, törvény, isteni erények, majd a parancsok szerint haladó részletes erkölcsstan, a befejező rész pedig (majdnem az egész könyv fele: 723—1214) a szentségtan. A vázlatos bemutatás alapján is feltűnő a Summától való eltérés. Észrevehető valami a hanyatlás korának jellegéből. A központi igazság nincs a tudományos feldolgozás központjában, viszont alárendelt jelentőségű tételek, levezetett igazságok az érdeklődés központjába tolulnak. Így csak mellékesen említi, hogy az erkölcsiség lényege a cselekvésnek az erkölcsi szabályokhoz való hozzámértsége. Az erkölcsiség mivoltáról több mondanivalója nincs. Annál terjedelmesebben foglalkozik a következő kérdéssel, ami az erkölcsiség forrásainak címén ismeretes. A probabilizmusnak szintén periferiális jelentőségű kérdése a tárgyalás homlokterébe kerül. A hittel kapcsolatos nehéz spekulatív kérdések kiesnek, megmarad az idevágó kazuisztika.

Babenstuber egyébként termékeny író, sok kisebb dolgozata van.³ Kár, hogy a tomista iskola mind jobban tornyosuló irodalmától nem látja meg Szent Tamás Summa Theologicáját.

Wenzel Alfonz († 1743) főlíó-kötetei⁴ méltó záróakkordja a salzburgi teológiai iskolának abban az időben, amikor a nyolcad-, negyed-, sőt tizenhatodréti kiadások kezdtek forgalomba jönni.

Controversiáiban igazodni akar de Aguirre József spanyol bencésbíboroshoz († 1699), Szent Anzelm híres kommentátorához, továbbá a korában sokat olvasott Pérez Antalhoz († 1694), aki a Summát a jezsuita iskola szellemében értelmezi, és salzburgi elődeihez, Reding-

¹ Philosophia Scholastica Salisburgensis, Augsburg, 1706. 4 főlíó kötet. Több kiadást ért.

² Ethica supernaturalis Salisburgensis, sive Cursus Theologiae Moralís, Augsburg, 1718. 1 főlíó kötet.

³ Gratia divina, Salzburg, 1706. Quaestiones theologicae de matre Dei (1706). Vindiciae praedeterminationis physicae (1707). Vindiciae vindiciarum, vindiciae vindicis (1712). Werner szerint (Geschichte der katholischen Theologie, München 1866. 94) írt egy teljes teológiát is (Universa theologia, Salzburg, 1720. 8 negyedréti kötet), ehhez azonban a könyvtárainkban nem tudtam hozzájutni.

⁴ Controversiae selectae ex universa theologia scholastica ad mentem D. Thomae Aquinatis, Regensburg, 1723. 4 főlíó kötet.

hez és Mezgerhez. Ezeket a neveket a bevezetőben külön említi is. Beosztása áttekinthető (pars, controversia, quaestio, paragraphus). Isten metafizikai lényegének kérdésében Caietanus mellé áll (substantia omnino immaterialis, radicaliter intellectiva). Isten a biztosan bekövetkező esetleges jövőt egyszerű előre meghatározó végzéseiben, a feltételesen bekövetkező jövőt pedig az alanyilag feltétlen, tárgyilag feltételes végzéseiben ismeri meg (P. 1, contr. 8, q. 5—7). Igazolja, hogy Capreolusból nem lehet a fizikai előreindítás ellen érvelni. A gyakorlatilag biztos lelkiismereti ítélet kialakításának kérdésében probabilista. A harmadik kötetben a kegyelemről tárgyal. A segítő kegyelem mivolta szerint isteni erőindítás, ami átmeneti, azaz nem teljes tartalmú minőség kategóriájába sorozható be (quaedam qualitas incompleta, fluida, habens per se modum motionis; p. 8, contr. 2, q. 2). Hatékonyága a kegyelem benső természetén fordul és nem az akarat hozzájárulásán (contr. 4, q. 2). Wenzel alapos teológus, általában a kérdés lényegét veszi célba és erősen polemizál. A salzburgi tomista iskola utolsó jelentős Summa-magyarozója.

A salzburgi bencés iskola a Tridentinum utáni teológiai virágkor folytatódása az epigon-korban. A virágzás ismertető jegyeit Schütz Antal nyomán¹ a következőkben lehet összefoglalni. Jellemzi az iskolát külsőleg az alkotás monumentalitása. Bámulatos termékenységgel írnak. Gyors egymásutánban vonultatják fel a nehéz főliókat. A salzburgi iskola irodalmi hagyatéka egy főképp főliókból álló tekintélyes könyvtár. Tartalmilag felöleli a hittudomány minden feladatkörét. Valamennyien művelik a bölcséletet, mint a spekulatív és apologetikai teológia lépcsőzetét. A Szentírásra és történelemre, mint a pozitív dogmatika forrására, illetőleg pillérére, feltűnő figyelemmel vannak. A polémia fegyverzetével, amelyet a Tridentinum utáni kor kiélezett és kifinomított, fáradságot nem ismerve mennek harcba a hitbeli tévedésekkel és ellentétes teológiai irányokkal szemben. A harcias légkör dacára is hittudományos munkásságuk központja a spekulatív dogmatika. A hit félhomályába belevilágítanak az értelem fáklyájával, kijelölik a hitigazság helyét a tiszta észigazsággal szemben, nyomatékozzák a hívő ismerés és hittudomány természetfölötti jellegét és tartalmát. Megtalálják a kapcsolatot a hittudományos multtal, első sorban Szent Tamás iskolájával, különösképpen Caietanusszal és a salamancai iskolával.

A salzburgi iskola Szent Tamás-értelmezésében két körülmény, módszertani szempontból kevésbé szerencsés. A szintetikus, központi gondolatváz, amely a legkisebb részt, a periferiának minden

¹ Schütz, A hittudomány jelen fázisa és feladatai, Theologia (hittudományi folyóirat), Budapest, 1934, I. 1—12.

mozzanatát eleven, összefogó egységbe kapcsolja, elhomályosul, sőt nagyrészt eltűnik. Kommentárai egymással összefüggésbe nem hozott, önálló kérdések foglalatának benyomását keltik. Oka a didaktikus szempont, azaz bizonyos diszciplinák kiválása. A gyakorlati szempont megköveteli ugyan, hogy egyes kérdések részletes tárgyalása elmaradjon, de a részleteket átvilágító egység mindemellett fenntartható, sőt fenntartandó. Sőt éppen azért, mert egyes traktátusok kikapcsolása veszélyezteti az összefüggés egységét, különös gonddal kellett volna kidolgozni a részek kapcsolatát és ki kellett volna domborítani a részek mögött meghúzódó, minden gondolat-ízet átfogó alapvető egységet.

Továbbá nem annyira Szent Tamás lebeg szemük előtt, mint inkább Szent Tamás magyarázó. A XVI. és XVII. század kommentátorai valahogy inkább jutnak szóhoz, fontosabb szerepet játszanak, mint Szent Tamás. A Summa-magyarázat nem veheti tudatlanra azt a mérhetetlen kincset, amelyet a századok folyamán a Summát magyarázó legkiválóbb géniuszok összegyűjtöttek. Mindazonáltal a legnagyobb kommentátorok is elsősorban tolmácsok, akik Szent Tamás örökértékű gondolatait az egymást felváltó korok igénye szerint akarják folyósítani. Éppen a Summa-komentárok tanulmányozása teszi egyre világosabbá, hogy Szent Tamás óta a legmagasabban szárnyaló szellem, a legmélyebben látó metafizikus sem Szent Tamás. Aki a Summát magyarázza, annak tekintetbe kell vennie, hogy a változó korok legnagyobb teológusainak lelkében hogyan rajzolódtak ki Szent Tamás gondolatai, de a kommentárok mögött elsősorban Szent Tamást kell meglátni és folyton hozzá, a forráshoz visszatérni. Ezzel adódik a Summa-magyarázat korszerű megújulása. Mert így azt is kérdezni kell, hogy mit mondanak Szent Tamás östermékeny gondolatai a ma teológusának. Fel kell tenni a kérdést, hogy mit mond Szent Tamás ma és nekem!

Az előbbi módszertani hibákkal összefügg az elrajzolás, mellékérdések jelentőségének aránytalan megnagyítása. Amikor a salzburgi iskola egyes műveit ismertettem, erre a körülményre rámutattam. A nagy, elvi igazságok mind jobban kiszorulnak a tudományos érdeklődés központjából és a gyakorlati alkalmazás, a kazuisztikus elaprózás, a jogi vonatkozások kidolgozása lép előtérbe. A salzburgi iskola napjának leáldozása idején alapvető metafizikai elvek röviden fogalmazva, kifejtés és a tárgyalással való összefüggés nélkül találhatóak néhány fejezet élén. A felvilágosodás kora nem követett el erőszakot, amikor ezeket az elveket a fejezetek éléről leradirozta.

A salzburgi bencés iskolán is beteljesedett az emberi történelembe kitörülhetetlenül beleírt sors, a fellendülés, virágzás és hanyatlás

törvénye. Félretették Szent Tamást, akihez nagy mestereik olyan hangsúlyozottan ragaszkodtak. A XVIII. század második felében nehezen akadt már vállalkozó a Szent Tamás ünnepén elmondandó beszédre, hiszen Szent Tamás olyan keveset jelentett számukra. A bölcséleti és hittudományi kar 1791-ben elhatározta, hogy március 7-ének ünnepélyes megülnését eltörli éspedig azzal az indokolással, hogy idejét multa és a növendékeknek nem válik javára. 20 évre rá a híres salzburgi egyetem bezárta kapuit.

A Szent Tamással való szakítás nem a hanyatlás oka, amint azt Mittermüller után Michelitsch¹ beállítja, hanem következménye és jele. A salzburgi tomista iskola elsoványodásának konkrét okát a kor meddőségében látom.

Minden virágbaborulásnak feltétele bizonyos magasabb hőfokú légkör. A teológia számára ezt megteremti egyrészt a hitélet általános elmélyülése a lelkekben, másrészt a kor erőteljes szellemi élete, amelylyel való kölcsönhatásban megtermékenyül a teológiai gondolkodás. A félműveltség anyajegyével megszületett felvilágosodás, a gallikanizmus és jozefinizmus nevével fölülbélyegzett egyházpolitikai harcok betemették a lelkekben a hitélet mélyebb forrásait és igényeit. A Leibniz-Wolff-féle racionalista bölcsélet, majd az ezekkel egy síkban mozgó, Kant nevéhez fűződő kritizmus lehetetlenné tette a hittudomány számára a szellemi kicserélődést és kölcsönhatást. A salzburgi bencés iskola visszahozta az epigon-korban a Tridentinum utáni virágkor álmát, de a történelem titokzatos törvényszerűségével bekövetkezett általános süllyedettségen nem tudott változtatni. Amikor a felvilágosodás és racionalizmus tudományt és lelkiséget egyaránt inficiáló szelleme Európa országaiban általánosan szétterpeszkedett, a salzburgi egyetemnek be kellett csuknia kapuit. Először lettek üresek a hallgatók padjai, csak azután a tanárok katedrái.

A salzburgi egyetem előadó termeiből tekintsünk ki más országok egyetemeire és főiskoláira, mi volt ott a Summa Theologica sorsa a salzburgi iskolával egyidőben?

A salzburgi tomista iskola megindulását közvetlenül inspirálja a Tridentinum utáni virágkor és az epigonkor mesgyéjén élő kiváló francia tomista, *Gonet János* († 1681). A bordeauxi akadémián tanított teológiát. Megörökítette nevét a *Clipeus Theologiae Thomisticae* című hatalmas (5 főlíó kötet) munkájával. A *Clipeus* a tomista iskola legnagyobb alkotásai közé tartozik. Ennek megfelelően óriási hatása volt. Először Bordeauxban jelent meg 1659-ben, az egész epigonkor folyamán egymásután adták ki újra, így Toulouseban, Párizsban,

¹ Michelitsch, *Illustrierte Geschichte der Philosophie*, Graz, 1933. I. 525.

kétszer Kölnben, Lyonban, majd háromszor Antwerpenben. A harmadik antwerpeni, összesen kilencedik kiadás 1733-ban jelent meg.

Teológiai kézikönyvnek a Clipeus nagyon terjedelmes, azért elhatározta egy rövidebb összefoglalónak a kiadását. Élete vége felé megszerkesztette a Clipeus clipeolusát és a teológiai képzést szem előtt tartva kiadta *Manuale thomistarum seu totius theologiae brevis cursus* címen Bordeauxban 1678-ban egy fólió kötetben. Érdekes megjegyezni, hogy a toulousei rendtartomány (ide tartozott Bordeaux is) provinciálisa ebben az időben a híres Massoulié volt, ő adta az engedélyt a nyomtatáshoz.

A Clipeus beosztása eléggé áttekinthető. Felosztja az egész anyagot tractatusokra, disputatiókra és articulusokra. Gonet disputatioja megfelel kb. a Summa quaestiojának, Gonet articulusa a Summa articulusának. Egy articulus általában három paragrafusból áll. Az első (*praenotanda ad resolutionem*, vagy: *quibusdam praemissis sententiae referuntur*, stb. címmel) a megoldáshoz szükséges fogalmakat tisztázza, vagy a különböző megoldási lehetőségeket taglalja; a második (*vera sententia statuitur*, vagy: *difficultas resolvitur*, stb. címmel) megformulázza a tételt és a lehetőséghez mérten több bizonyítékkal alátámasztja. A harmadik (rendesen *solvuntur obiectiones* címmel) az ellentétes véleményeket cáfolja. Ez egy articulus általános képe. Ehhez a kerethez nem tartja magát szolgálai módon, hanem az anyaghoz mérten a paragrafusok száma és tartalma változik.

Az első kötet tárgya az Isten-tan, másodikik az isteni előre-rendelés, Szentháromságtan, angyal és ember teremtése, a harmadik a I^a II^{ae}-t magyarázza egész a törvényig bezárólag, a negyedik kötet nagy alaposággal tárgyalja a kegyelemtant és a három isteni erényt, majd hozzácsatolja a négy sarkalatos erényt a kapcsolt erényekkel (ez utóbbi rész vékony 50 oldal) és a megtestesülés tanát, az ötödik kötet szentségtan.

A Clipeus kiválóságait a következőkben lehet összefoglalni. Bár az *expositio formalis* szintén elmarad, eléggé tartja magát a Summa menetéhez. Ez nem elsősorban a quaestio és articulusok sorrendjére vonatkozik, hanem a Summa egységes rendszerének megőrzésére és kidomborítására. Így például a nyolcadik tractatus előtt (2. kötet) jelzi, hogy a Summában következő teremtéstant a bölcséletben szokták tárgyalni, azért az általános teremtéstán mellőzésével áttér az angyalok és ember teremtésére. A harmadik kötet elején, amikor a I^a után áttér az ember végső céljára, az erkölcsstani részt összekapcsolja az előzőkkel és áttekintést ad az egész teológiáról. Kiemeli az egész hittudományt átfogó eszmét: kiindulás Istenből és vissza-

térés Istenhez. Ennek keretében helyezi el az erkölcsant, kegyelem-
tant, megtestesülést és szentségeket.

Általában megbízható, ma is elfogadott hittudományos tanítást képvisel egyoldalúságok nélkül. Például igen szabatosan határozza meg a hittudomány jellegét, helyét, tartalmát, hibátlanul képviseli azt a két pólust, t. i. a hittudomány formai szempontját (objectum formale sub quo) és az elme metafizikai erejét, melyek körül «mint gyújtópontok körül elhelyezkedik a hittudomány ellipszises erőtere» (Schütz). Szolid érvekkel bizonyítja Vazquezzel szemben, hogy csak az tehet szert a hittudomány készségére, akinek természetfölötti, kegyelemből fakadó hite van, bár a hittudomány nem benső természeténél fogva természetfölötti készség, hanem csak objective, extrinsece, radicaliter et originative. Éppen ezért a tévhitűek hittudománya lényegesen más, mint a katolikus értelemben vett hittudomány (tr. proem., a. 3. § 3).

A spekulatív módszer mellett nem hanyagolja el a bizonyítás pozitív anyagát, művébe bőségesen beleépíti a Szentírást, egyházi döntéseket, korához mérten kitűnően ismeri a patrisztikát és skolasztikát. Jellemzi őt továbbá a nem mindig túlságosan tapintatos polémia.

Gonet előtt áll a már eléggé elhalkult salamancai iskola roppant méretű tradíciója. A salamancai tanítás ősi nagysága lebilincseli és fenntartás, klauzulák nélkül csatlakozik hozzá. A Tridentium utáni hittudomány és az epigonkor határán átmenti a legnagyobb tomista iskola tanítását az epigonkor számára. A salzburgi iskolának is első-sorban Gonet közvetíti a tomista multat. Gonet a salamancai iskola hagyományát újra lüktető jelenné teszi.

A délfraanciaországi Gonet Jánost felváltja az epigonkor végén az északfranciaországi Douai-ban működő *Billuart René Károly* (†1757). A douai-i domonkos kollégiumban folytatott tanári működését tükrözi vissza ma is ismert főmunkája: *Summa S. Thomae hodiernis academiarum moribus accomodata*.¹

Billuart korában az Unigenitus-bulla újra felkavarta a tomista-molinista vitát, ez magyarázza meg erős polémiáit.² Summájában szembesíti Szent Tamás tanítását Descartes-tal. Bár beosztásban is eltér Gonetől,³ a szellemi irányt tekintve Billuart a salamancai

¹ Megjelent először Liège-ben 19 kisktáv kötetben 1746—1751-ig. Kiadták másodszer 1769—1780-ban, harmadszor 1827—1830-ban, negyedszer 1904-ben Párizsban 10 oktáv kötetben.

² V. ö. következő munkáit: *Le thomisme vengé de sa prétendue condamnation par la constitution Unigenitus* (1720); *Le thomisme triomphant par le Bref Demissas preces de Benoît XIII.* (1725.)

³ Billuart a megtestesülés tanát elválasztja a szentségtantól és beiktatja a teremtéstan után. A *Christologia* után áttér a kegyelemtanra, majd az erkölcsantani rész következik.

iskolát és Gonet Jánost folytatja. Míg más tomista Summa-kommentárok ebben az időben az erkölcsstani részt, különösen pedig a részleges erkölcsstani feltűnően mostohán tárgyalják és ezt a területet átengedik a kazuisztikus kézikönyveknek, addig Billuart a 10 kötetből három és felet szentel az erkölcsstannak. Éppen az erkölcsstani rész a legértékesebb is, úgy hogy idevágó kérdésekben érdemes ma is megnézni Billuartot. Gonet ott állt a salzburgi iskola bölcsőjénél, Billuart pedig tanuja volt a süllyedésnek. Billuart Summa-kommentárának az kölcsönöz jelentőséget, hogy a salamancai tomista hagyományt átviszi a román nyelvű országokban a XVIII. és XIX. századba. Sőt mivel az 1904-es kiadás még néhány év előtt is Rómában elég olcsón volt megszerezhető, viszont a régebbi, Billuartnál kiválóbb teológusok munkái nehezen hozzáférhetők, ma is sokan jobb híjján Billuart szerint tájékozódnak.

Németországban a szerény keretek között tengődő tomizmus székhelye még mindig a kölni egyetem. Ismételten kiadják a Theologia Universitatis Coloniensis-t (először jelent meg 1638-ban). A kölni «Theologia» az egyetem által hivatalosan előírt tétéleket állítja össze. A tomista tanítás rövid, tömör összefoglalása.

Itáliában *Gotti Lajos Vince* († 1742) képviseli az epigonkorban a tomizmust. Salamancában tanult, tanított Mantuában, a római S. Maria sopra Minervában, majd a bolognai egyetemen a controversia fideitanszéken rendes tanár. A zágrábi káptalan által alapított és a magyar király fennhatósága alatt álló Collegium Illyro-Hungaricum magyar növendékei is hallgatói voltak.

Summa-kommentára¹ megírására az a gondolat indította, hogy egyéb teológiai cursusok «juvenes paene jejunos dimittant», úgyhogy a növendékek a végén a katolikus és protestáns tanítás közötti különbségekkel sincsenek tisztában. A tractatus isagogicusban a hittudomány fogalmával foglalkozik Melchior Cano Loci theologici-ja alapján kb. olyan sorrendben és terjedelemben, mint korának többi Summa-kommentára. Egyébként nagyjából ugyanúgy halad, mint a salzburgi iskola kiváló kommentárai. Ezeket különben értékben nem haladja meg. Érdemes figyelni arra, hogy Gotti is Salamancából hozza át a tomista tanítást Itáliába.

A felvilágosodás korába belenyúlva *Gazzaniga Péter O. P.* († 1799) Szent Tamás tanítását képviseli a bécsi egyetemen. Azonban Szent

¹ Gotti, *Theologia scholastico-dogmatica iuxta mentem D. Thomae Aquinatis*, Bologna, 1727—29, Venetiis, 1750^a; 1763^a. Egyéb munkái: *De vera ecclesia Christi* (Romae 1719); *De eligenda inter dissidentes christianos sententia adversum Joannem Clericum* (a remonstránsok ellen; Romae, 1734); *De vera inter christianos eligenda religione*; *Colloquia theologico-polemica*, stb.

Tamás eredeti eszmevilágát annyira elszegényíti, megcsonkítja és kilugozza, hogy műveiben a Summa Theologica vonásaira alig lehet ráismerni. Művei² már nem tekinthetők Summa-kommentároknak. A felvilágosodás korában Bertieri gondoskodott Gazzaniga műveinek újabb kiadásáról.

11. §. Szent Tamás a legújabb kor filozófiájában és teológiájában.

Az epigonok századában a cartesianizmus és janzenizmus bomlasztották a Tridentinum utáni hittudományt, amint a nominalizmus és álmissztikus fraticelli-mozgalom felmorzsolta a XIII. század egyre jobban megcsodált és azóta még vissza nem tért teológiai virágkorát. Az 1760-al kezdődő, felvilágosodásról elnevezett korszak telet hozott. A hittudományos multtal megszakadt a kapcsolat, Szent Tamást és Summáját a feledés takarta be, a hittudomány sajátos jellege és lelke veszendőbe ment. A politikai, egyházpolitikai, kulturális sülyyedettség mélypontra juttatta a klérus és hívek lelki életét, ezzel együtt a hittudomány is elsorvadt.

Az új szellemi tavaszodás azonban nem váratott magára sokáig. Kijózanítólag és új életre serkentőleg hatott a XIX. század elejével kezdődő és mindmáig véget nem ért történelmi nagytakarítás, amely elhordja egy kiélt és meddő multnak rom- emlékeit, hogy az ősi ember-talajból új élet fakadjon. A magáraeszmélésnek csalhatatlan jele az általános, kínzó szellemi éhség, amelyről A. Weiss, az Apologie des Christentums jeles szerzője beszél Benjamin Herderről írt életrajzában. Az ifjabb nemzedék — írja 1889-ben — nem tudja értékelni azt a jótékony szellemfordulást, amely a legújabb időkben bekövetkezett. Ahhoz végig kellett csinálni azt a nyomorúságot, amely a kb. 30 évvel ezelőtt meginduló új fordulat előtt ránknehezedett. Szörnyű éhségtől gyötörve léptünk be az egyetem előadótermébe. Ott azonban köveket kaptunk kenyér helyett. Lenyeltük ezeket is, de jól nem laktunk, mert azt a filozófiát medve-gyomor sem emésztette volna meg. Gyomrunktól vontuk el a garast, hogy könyvekre teljen. Keresgeltünk a könyvkiadók katalógusaiban, amihez azonban így jutottunk hozzá, az még elviselhetlenebb volt, mint az egyetemi előadás. A végén sok vívódás után Isten-veledet mondtunk a böleseletnek és belevetettük magunkat a történelmi studiumokba és a filológiába.²

¹ Gazzaniga munkái: De Deo, eiusque proprietatibus, Vindobonae, 1763; Dissertationes de creatione rerum ex nihilo (1777); Praelectiones theologicae (1763—66; 4 oktáv kötet); Praelectiones de Deo uno et trino (1770); Praelectiones de sacramentis in genere, baptismo et confirmatione (1794), stb.

² A. Weiss, Biographie von Benjamin Herder, 1889. 104. Idézve Michelitschből (Illustrierte Geschichte der Philosophie, Graz, 1933. II. 728—29.).

A teológia XIX. századi nekilendülését jellemzi először is a bölcelet szerepének és jelentőségének előtérbelépése. Az ancilla hagyta el először úrnőjét, a bölcelet kezdett először idegen utakon járni. Bűnhődnie kellett abban, amiben vétkezett. Visszakanyarodóban is a bölceletnek kellett először nyomatékoznia a Szent Tamáshoz való visszatérést, a hittudomány az általa vetett alapokon kezdett újra kiépülni. A bölcelet előtérbe nyomult, hogy a teológia számára az útkészítés munkáját elvégezze. Jellemzi továbbá a középkori bölceleti és hittudományos elvekhez való visszatérés hangsúlyozása. Innen kapta a XIX. század fellendülő bölcelete és teológiája az újskolasztika nevet. Az újskolasztika nem annyit jelent, hogy vissza kell idézni a visszahozhatatlan multat, hogy vissza kell forgatni a történelemnek csak jövőbe forduló kerekét, hanem hogy a holtpontra jutott filozófiának és teológiának a mult rétegeibe betemetett gyökerekből kell újra rügybe és bimbóba fakadnia. Harmadik jellegzetes vonás az eklektikus sebződések. Az idealista, vagy empirista agnoszticizmus, a hitet tagadó naturalista korszellem gigantikus ütközése a katolikumból élő hittudománnyal, magával hozta az eklektikus félmegoldásokat. Végül jellemzi ezt a korszakot, hogy az Egyház tanító tekintélyével és szerető gondoskodásával a felvilágosodás marazmusából életre ébredő teológia mögött áll, mint biztató és megsegítő. Segítségé nemcsak abból áll, hogy megtévesztő válaszutakon megnyugtató biztossággal dönti el az irányt, hogy súlyos belső vajadásokban segíti a szerencsés szellemi kibontakozást, hogy a küzdelem nehézségei közepette biztosítja a győzelmes jövőt, hanem hogy egyben hitbéli előterjesztésével (szepőlötelen fogantatás 1854, a vatikáni zsinat dogmatikai konstitúciója de fide catholica, de ecclesia Christi) új munkateret biztosít és új feladatot jelöl ki az izmosodó teológia számára.

Az újskolasztikus korszak első biztató jele *Vincenzo Buzzetti* († 1824). A vicenzai szemináriumban Szent Tamás szerint tanít bölceletet és teológiát.¹ Művei kéziratilag maradtak csak fenn, jeléül annak, hogy a bárka ablakán kieresztett galamb olajág nélkül tért vissza. Az erőteljesebb újskolasztikus kezdeményezés jegyében működnek *Ludovico Taparelli S. J.* († 1862), *Matteo Liberatore S. J.* († 1892) és *Caietano Sanseverino* († 1865).²

Taparelli, palermói tanár jogi és szociális vonatkozásokban

¹ Il filosofo canonico Vincenzo Buzzetti nel primo centenario della morte celebrato dall' Università cattolica del S. Cuore e dal Seminario vescovile di Piacenza. Piacenza, 1925.

² August Pelzer, Les initiateurs italiens du néothomisme contemporain. Revue Néoscolastique de Philosophie XVIII. (1911). 230 skk.

irányítja rá a figyelmet Szent Tamásra. Irodalmi megnyilatkozása nem maradt élénk visszhang nélkül.¹ 1850-ben megindítja Rómában a *Civiltà cattolica* című folyóiratot és pedig azzal a rendeltetéssel, hogy az újskolasztika eszmevilágát minél szélesebb körben megismertesse. *Liberatore*, nápolyi tanár a *Civiltà cattolica* második megalapítója és munkatársa. Bölceleti művei² nyomatékosan jelzik a szellemi pálfordulást, mert úgy fogadják, mint az aszott föld a langyos esőt. Egymásután vezetik be az iskolákba. Az eredeti latint csakúgy, mint a német és olasz fordításokat sorozatosan adják ki. A cartesiánusból tomistává lett *Sanseverino*, nápolyi tanár pedig nekiveti vállát a Szent Tamástól távoljáró modern bölceleti szisztémáknak,³ továbbá a tájékozódást keresők figyelmét ráirányítja Szent Tamásra.⁴ Taparelli példáján buzdulva megindítja Nápolyban a *La scienza e la fede* című folyóiratot. A római S. Maria sopra Minerva domonkos kollégium, valamint a legtöbb olasz és spanyol domonkos kolostor hű maradt mostoha időkben is Szent Tamás tanításához. A XIX. század elején csakúgy, mint előtte és azután, Szent Tamás elvei szerint tanították a filozófiát és a *Summa* szerint a teológiát. Azonban a kolostor falain kívül a tomizmusnak nem volt polgárjoga. A kolostor falai közé internált skolasztika nem értesült a falakon kívül történetekről és éppen ezért nem is termékenyült meg az újabb hittudományos feladat vállalására. A tavasz leheletére azonban ők is porondra lépnek. A római dominikánus kollégium tanára, *Giacinto de Ferrari* 1851-ben kiadja a *Philosophia thomisticat*, 1858-ban pedig harmadik kiadásban jelenik meg a dominikánus *Salvatore Roselli* († 1783) *Summa philosophica ad mentem D. Thomae Aquinatis* című ügyes bölceleti összefoglalása.

Németország is érzékenyen reagál a gondolatra, hogy a megfeneklett bölceletet a dicsőséges múltú skolasztika elvei alapján kell megreformálni. A filozófia így nyujthat megbízható alapot annak a teológiának, amely termékeny indításokat és szempontokat várt a patrisztikától. A multa való ráutaltság tudatából születik meg Németországban a történeti teológia és ennek lelkes felkarolója, a híres tübingeni iskola. Az 1817-ben Tübingenbe áthelyezett teológiai fakultás és a karnak 1819-ben megindított lapja, a *Theologische Quartalschrift* a történetietlen felvilágosodással szemben hangsúlyozza a tör-

¹ Taparelli, *Saggio teoretico di diritto naturale*, Palermo, 1840—41. 2 k.

² *Liberatore*, *Institutiones logicae et metaphysicae*, Nápoly 1840—42. 2 k.; 1857°. Olaszul először 1848-ban; 1852^s. *Ethicae et iuris naturae elementa*, 1846, 1864^s. *Della conoscenza intellettuale*, Roma, 1857—58, 2 k.; németül 1861. *Principii d'economia politica*, 1889; németül 1891.

³ *I principali sistemi della filosofia sul criterio*, Nápoly, 1850—53.

⁴ *Philosophia christiana cum antiqua et nova comparata*, Nápoly, 1863—67. 5 kötet.

téneti anyag és ennek sajátosságait figyelembe vevő történeti módszer fontosságát és éppen történeti úton jut el a skolasztika megbecsülésére és megbecsültetésére. A tübingeni iskola megpróbálja kidolgozni a dogmatikai ismeretelméletet, a kinyilatkoztatást felölelő hittudomány alapját, és pedig az újabb német bölcelet methodikájának értékesítésével (Sebastian Drey, † 1853), hidat ver a patrisztika és jelenkor között, megrajzolja a protestáns racionalizmussal szemben az Egyház imponáló képét (Johann Adam Möhler, † 1838), először ír monografiát a skolasztika történetére vonatkozóan (Skotus Erigenáról 1835-ben) és ezzel megnyitja a középkor eszmei küzdelemtől feszülő gondolatvilágát (Staudenmayer, † 1856), Szent Ágoston és Szent Tamás szerint új utakra tereli a kazuisztikában elsenyvedt erkölcstudományt (Probst, † 1899), megkísérli nézni a katolikus dogmákat nemcsak a keresztmetszet összefüggésében, hanem a kialakulás hosszmetében is (Kuhn, † 1887), magára ölti az egyháztörténet, vallástörténet, természettudomány, filológia szaktudományos fegyverzetét (Schanz, † 1905), gazdag regiszterű irodalmi munkásságával megsejteti kívül- és belülállókkal a katolikus hittudomány igazi nagyságát. Minél jobban ismertetik meg és ismertetik el a skolasztikát, annál monumentálisabb arányokban és annál plasztikusabban rajzolódik ki az egész skolasztika fölött Szent Ágoston és Szent Tamás alakja.

Nem jön meg az igazi tavasz kellemetlen böjti szelek nélkül. A XIX. század szellemi megújódása magával hozta a különféle eszmei áramlatok ütközését, viharát és keverődését. A kinyilatkoztatást tagadó naturalista eszmeáramlat és a kinyilatkoztatásból kiinduló hittudomány viharos mérkőzésének velejárója a szellemi keverődés. A kompromisszumos eklekticizmus eltérő formát öltött Németországban és a román országokban.

Németországban *Georg Hermes* († 1831) Kant és Fichte filozófiájával akarja megvetni a dogmatika alapját. Oda jutott, hogy a hit mértékéül a természetes emberi értelmet állítja fel, úgyhogy a természetfeletti hit kegyelem segítségével létrejött, tartalmában természeti elemekből álló észhit. A dilettáns bécsi magántudós, *Anton Günther* († 1863) Descartes racionalizmusának és Hegel dialektikájának fogalmaira akarja átépíteni a hittudományt és így a hitet végelemzésben természeti megismerés elemeire vezeti vissza. A német, racionalista színezésű eszmei keveredés tehát a modern bölcelet hatása alatt túlzottan hangsúlyozza az értelem erejét a természetfölötti kinyilatkoztatással kapcsolatban. A racionalista alaptévedés végigvonul azután a Szentháromságtan, christologia, megigazulástan, eredei bűn stb. fejezetein. A német katolikus hittudomány kilábalt

a hermesianizmus és güntherianizmus racionalista kamaszkorából. Az utóbbival különösen az újskolasztikus mozgalomhoz csatlakozó *Jakob Clemens* († 1862) veszi fel a tudományos harcot.¹ A katolikus hittudósoknak biztos irányt mutat a hermesianizmus (XVI. Gergely 1835-ben) és güntherianizmus (IX. Pius 1857-ben) egyházi elitélése.

Az eszmei keveredés román országokban fideista színezetű és tradicionalizmus, később ontologizmus neve alatt ismeretes. A tradicionalizmus a természetfölötti kidomborításával akar a vallási indifferentizmus és naturalizmus ellen küzdeni. A természetfölötti hangsúlyozásával azonban odáig mennek, hogy szerintük a kinyilatkoztatás, áthagyományozás nemcsak a természetfölötti, hanem a természeti igazságok megismerésének is forrása. Az értelemnek nincs természettől adott ereje metafizikai, erkölcsi és vallási igazságok megismerésére. Ezt vallották *de Bonald* († 1840), *Bonnetty* († 1879), az *Annales de la philosophie chrétienne* megalapítója, *de Lamennais* († 1854) és az olasz *Ventura* († 1861). Olasz földön nagyobb kelete volt a tradicionalizmussal rokon ontologizmusnak, bár szerzője francia (*Malebranche*, † 1715). Az ontologizmusban látja a szellemi jobbrafordulás biztosítékát az olasz *Gioberti* († 1852) és a nemes szívű, komoly törekvésű *Rosmini* († 1855). Az ontologisták felcserélik a dologi rend és az ismerés rendjének sorát. Ami a dologi rendben első, az első az ismerés rendjében is. Továbbá szerintük a véges valóságból nem lehet következtetés útján sem eljutni a végtelen Isten biztos ismeretére. Az Isten-ismeret alapja egy közvetlen, intuitív, értelmi Isten-látás, minden egyéb természeti ismeret is ebből indul ki és erre támaszkodik. Mind a tradicionalizmus, mind az ontologizmus szembetalálta magát a skolasztikával, mely szerint az értelemnek megvan a természettől adott képessége biztosan megismerni következtetés útján Isten létét, a lélek halhatatlanságát és egyéb metafizikai, vagy erkölcsi igazságot. Mindkettőt a támadás tüzebe veszi *Liberatore*,² *Cornoldi S. J.* († 1892), a domonkos bíboros *Tommaso Zigliara* († 1892),³ *Alberto Lepidi O. P.* († 1925).⁴ A skolasztikus tradíciókon haladó teológusokat biztosítja a helyes útról a római Szentszék (a tradicionalizmust 1834-ben és 1840-ben XVI. Gergely pápa, az ontologizmust, illetőleg rosminianizmust 1885-ben XIII. Leó pápa ítéli el.) Mindennemű eklekticizmusra, szellemi keveredésre, egyben a katolikus hittel szemben álló összes

¹ J. Clemens, *Die spekulative Theologie Anton Günthers und die katholische Kirchenlehre*, Köln, 1853.

² *Liberatore*, *Degli universali*, Roma, 1883—84.

³ T. Zigliara, *Saggio sui principii del tradizionalismo*, Viterbo, 1865. Zigliara frt ezen kívül egy ma is eléggé ismert bölcséleti kézikönyvet: *Summa philosophica in usum scholarum*, Romae, 1876. 3 k; Paris, 1927¹².

⁴ A. Lepidi, *Examen philosophico-theologicum de ontologismo*, Löwen, 1874.

modern áramlatra végzetes csapást mér X. Pius pápának a modernizmus ellen 1907-ben kiadott Lamentabili decretuma és Pascendi körlevele, amelyben elítéli a pantheizmust, naturalizmust, pragmatizmust, pszihologizmust, indifferentizmust, liberalizmust stb.

Az 1850-es év lezárja, főleg Németországban, az előkészítő periodust. Amilyen fokban a hermesianizmus és gүнtherianizmus vitájától tisztult a szellemi légkör, ugyanolyan mértékben lépett előtérbe Szent Tamás alakja. A tomizmus úttörője az említett Clemens mellett *Plassmann* († 1864), aki a római sopra Minerva domonkos kollégiumban ismerte meg a tomista eszmevilágot és «Die Schule des hl. Thomas von Aquin zur genaueren Kenntnisnahme und weiteren Fortführung für Deutschland neu eröffnet»¹ című munkájával felhívta a figyelmet Szent Tamás filozófiájára. Bár könyve Németországban erős ellenkezésre talált és nehézkes nyelvezete, továbbá beosztása miatt a kritikát meg is érdemelte, a tomizmus ügyét azonban előbbre vitte. *Karl Werner*, bécsi tanár († 1888) a skolasztika történetére vonatkozó sorozatos dolgozataiban ügyes tollal mutatja be a fejlődés belső dinamikáját. Művei közül kiemelkedik Szent Tamásról szóló három kötetes munkája (*Der hl. Thomas von Aquin*, 1858. 3 k.). *A. Rietter*, müncheni tanár megírja a Scheeben által nagyrabecsült munkáját: *Die Moral des hl. Thomas von Aquin* (1858). Az eichstätti főiskolán a nemeslelkű *Fr. Morgott* († 1900) a tomista iskola képviselője. Kedves, megnyerő képet festett róla tanítványa, a ma élő egyik legnagyobb Szent Tamás ismerő, *M. Grabmann*.² Amikor Morgott a bölceleti tanszéket átvette, előde Roselli *Summa philosophica*-ját ajándékozta neki és mint tanárnak figyelmébe ajánlotta. Már első irodalmi megnyilatkozásában³ alapos Szent Tamás-ismerőnek mutatja magát. Püspöke kíséretében résztvesz a vatikáni zsinaton. Rómában megismerkedik és barátságot köt a római tomistákkal, így Satolli-val és Talamo-val. A római tartózkodás megerősíti tomista orientációjában. A természetfölötti beállítású dogmatika és az alapjául szolgáló tomista bölcelet győzelemre juttatásában elvitathatatlan érdemei vannak *Joseph Kleutgen* jezsuitának († 1883), aki két nagyszabású munkájában⁴ a skolasztikus filozófiát és teológiát forrásokra támaszkodva, világos és nagy összefüggéseiben mutatja be. Egyben polemikusan támadja Hermest és Günthert, továbbá a skolasztikával hadilábon álló kiváló tübingeni moralistát, Hirschert. Kleutgen kivívja a sko-

¹ Megjelent 1857—62-ben, 5 k., befejezetlen.

² M. Grabmann, *Franz von Padua Morgott als Thomist*, Paderborn, 1900.

³ F. Morgott, *Geist und Natur im Menschen*, 1860.

⁴ J. Kleutgen, *Theologie der Vorzeit*, 1853—60. 3 k.; *Philosophie der Vorzeit*, 1860—63. 2 k.

lasztika elismerését a falakon kívül és belül. Nagy érdeme, hogy a természetfölötti tartalmát és értékét beleállította a német teológia köz-tudatába. Kleutgen élete végén azzal a gondolattal foglalkozik, hogy *Institutiones theologiae* címmel egy nyolc kötetre tervezett *Summa theologiae*-t ír Szent Tamás szellemében és a modern viszonyokat szem előtt tartva. Csak az első kötetig jutott el.¹ A további munkában az apoplexia és a halál akadályozta meg. A tomizmus története szempontjából említésre méltó, hogy az *Aeterni Patris* körlevél kiadásában Kleutgen XIII. Leó pápa meghitt munkatársa.

A Kleutgen által megkezdett munkát befejezi tanítványa, *Joseph Scheeben* († 1888), a XIX. század legnagyobb német dogmatikusa. Scheeben a diadalmasan megindult újszolasztikából nő ki és ha nem is tartozik mindenestül és kimondottan a tomista iskolához, a *Summa Theologica* szelleme hatja át egész munkásságát. A hit és tudás, teológia és bölcelet, természet és kegyelem egymáshoz való viszonya az a kérdés, amellyel kapcsolatban a XIX. század megújuló teológiája sebeket kapott. A hermesianizmust és güntherianizmust elintézi ugyan Clemens, Scházler, Kleutgen tudományos polémiája és a Szentszék közbe-lépése. De Clemens és Kleutgen munkájára Scheeben teszi rá a koronát, a kérdést végérvényesen ő dönti el, amennyiben a nagy teológusokat jellemző imponáló felsőbbiséggel pozitív megoldást ad. Egész teológiai gondolkodásának központi eszméje: bemutatni a természetfölöttiről szóló tanítást teljes tartalmában. Megmutatni, hogy milyen jelentősége van a keresztény tudományban és a keresztény életben. Scheeben meggyőződése szerint a természetfölöttiről szóló tanítás, ha egész terjedelmében és mélységében nézzük, átfogja az egész kereszténységet minden vonatkozásában, megadja a kereszténységnek igazi, isteni, sajátos és titokzatos jellegét, egyben központja a hittitkok csodálatos rendszerének. Ez az alapeszme húzódik végig munkáin (*Natur und Gnade*, Mainz, 1861; *Die Herrlichkeiten der göttlichen Gnade*, 1862. 1913; *Die Mysterien des Christentums*, 1865). Teológiai munkásságát betetőzi dogmatikája: *Handbuch der katholischen Dogmatik*.² A patrisztikai (különösen görög atyák), középkori és Tridentinum utáni teológiai irodalom alapos ismeretét eredeti, sokszor merész spekulatív látással egészíti ki. Bensőséges kegyelmi életet, *theologia affectivát* élő lelkében frigyre lép a metafizikai és a teológiai gondolkodás. A katolikus hittartalom szerves egységét és az emberi őstudatban kigyúló értelmi elvekkkel való összefüggését úgy tükrözi vissza dogmatikájában, mint német nyelven rajta kívül senki más.

¹ J. Kleutgen, *De ipso Deo*, 1881.

² Első kötet megjelent 1874-ben, második kötet 1878-ban, harmadik kötet első része 1882-ben, második része 1887-ben.

Egy évre azután, hogy Scheeben Dogmatikájának második kötete megjelent, újabb csoda ejti bámulatba a tudományos világot, XIII. Leó pápa Aeterni Patris kezdetű körlevele. A körlevél szerint Szent Tamás aurea sapientiája van egyedül hivatva arra, hogy a kibontakozást kereső bölcséletnek kiindulópontja, támasza és hordozója legyen. Ezzel burkoltan adva van, hogy Szent Tamás Summa Theologicája a katolikus hittudomány ígéretekkel teljes mintaképe. XIII. Leó pápa félreérthetetlenül figyelmeztet arra, hogy a Szent Tamással való mélyebb és elevenebb kapcsolat biztosítja elkövetkezendő korok számára is a hittudomány egyedül járható útját és a hittudományos célkitűzések és törekvések teljességét. A körlevélnek, az újszolasztika Magna Chartájának jelentőségét nem könnyen lehet túlbecsülni. A félúton járó bölcselők és hittudósok zsákutcában találják magukat, a kívül állók megtorpannak a meglepetéstől, a mind jobban Szent Tamáshoz kanyarodó újszolasztika pedig határtalan önbizalmat merit belőle, hogy győzze a nagy feladatot és teljesejék rajta a nagy várakozás. XIII. Leó pápa elrendelte egyúttal Szent Tamás műveinek új, kritikai kiadását, mely róla az Editio Leonina nevet viseli.

Az Aeterni Patris kezdetű apostoli körlevelet előkészítette már 1855-ben a Bonnetty által aláírt tétel: «Methodi, qua usi sunt S. Thomas, D. Bonaventura et alii post ipsos scholastici, non ad rationalismum ducit». Majd 1864-ben IX. Pius pápa a Syllabusban elítéli az állítást: «Methodus et principia, quibus antiqui Doctores scholastici theologiam excoluerunt, temporum nostrorum necessitatibus scientiarumque progressui minime congruunt». XIII. Leó pápa utódai pedig az Aeterni Patris tartalmát nem csorbitják, ellenkezőleg részleteiben kiélezik és kidomborítják. X. Pius pápa a modernizmust elítélő Pascendi körlevélben azt mondja: «Aquinatem deserere, praesertim in re metaphysica, non sine magno detrimento esse». Majd 1914-ben kiadott Motu proprio-jában kijelenti, hogy tévúton járnak azok, akik a bölcséletben Szent Tamás elveit és főbb tételeit helytelenül magyarázzák, vagy tudatlanra veszik.¹ Továbbá elrendeli, hogy mindazokon az egyetemeken és hittudományi főiskolákon, amelyek az apostoli Szentszék engedélyéből akadémiai fokozatot adhatnak, a Summa Theologica szövegekönyv legyen, a tanárok előadásaikon a Summát magyarázzák és gondjuk legyen arra, hogy a növendékek a Summát megszeressék.² A Motu proprio hatása alatt különböző

¹ «Nunc vero . . . edicimus . . . longissime a s. Doctore aberrare eos, qui, quae in ipsius philosophia principia et pronuntiata maiora sunt, illa perverse interpretentur aut prorsus contemnant.» A. A. S., 1924. VI. 338.

² «Nos volumus, iubemus, praecipimus, ut qui magisterium s. theologiae obtinent in Universitatibus, magnis Lycaeis, Collegiis, Seminariis, Institutis, quae habeant ex apostolico indulto potestatem gradus academicos et lauream in eadem

intézetek vezetői a szemináriumok és egyetemek Kongregációja elé tétéleket terjesztenek fel azzal, hogy ők ezeket tanítják és védik, mint Szent Tamás bölceleti elveit és főbb tétéleit. A Kongregáció gondosan felülvizsgálja a tétéleket és miután a Szentatya jóváhagyását megkapta, kijelenti, hogy a benyújtott tétélek, szám szerint 24, Szent Tamás elveinek és főbb tétéleinek megfelelnek.¹

X. Pius halála után a Motu proprio-ra vonatkozólag kételyekkel fordulnak a Kongregációhoz. A Kongregáció üléseire meghívják Mercier bíborost is, aki a háború közepette Rómába érkezik. A határozatot a Szentatya, XV. Benedek pápa elé terjesztik, majd jóváhagyás után 1916-ban Szent Tamás ünnepén kihirdetik, melynek értelmében a Summa Theologicát az iskolai előadásokban nemcsak támpontul, hanem kézikönyvként kell használni,² a 24 tételt pedig biztos irányító szabálynak tekintsék, «proponantur veluti tutae normae directivae.» Az Egyházi Törvénykönyv pedig kánonai közé felveszi: «Philosophiae rationalis ac theologiae studia et alumnorum in his disciplinis institutionem professores omnino pertractent ad Angelici Doctoris rationem, doctrinam et principia, eaque sancte teneant». (can. 1366).

Dicsőségesen uralkodó XI. Pius pápa Studiorum ducem kezdetű körlevelében újólag felhívja a keresztény bölcselőket és teológusokat: ite ad Thomam. Azt óhajtja, hogy a teológia tanárai Szent Tamás írásait sokat forgassák, forgatva megszeressék és hogy a tanárok szeretete Szent Tamás magyarázatain keresztül átáradjon a növendékekre.³ Majd a szerzetesrendek vezetőihez intézett levelében elődeinek Szent Tamás követésére vonatkozó intézkedéseit kifejezetten megújítja.⁴ Amikor csak alkalma nyílik hangsúlyozni Szent Tamás

disciplina conferendi, Summam Theologicam s. Thomae tamquam praelectionum suarum textum habeant et latino sermone explicant: in eoque sedulo ponant operam, ut erga illum auditores optime afficiantur.» U. o. 340.

¹ A. A. S., 1914. VI. 383 skk. A 24 tételt magyarázattal ellátva kiadta Guido Mattiussi jezsuita, aki a kongregáció megbízásából a tétéleket megfogalmazta, először a Civiltà cattolica-ban, majd külön kiadványként: Le 24 tesi della filosofia di S. Tomaso d'Aquino, Roma, 1917, 1925^a. Franciára fordította Levillain (Torino 1926). V. ö. E. Hugon, Les vingt-quatre thèses thomistes⁴, Paris, 1927.

² «Dubium circa Motu proprio . . . : I. Utrum Summa Theologica habenda sit in scholis ut textus consultationis, vel uti textus praelectionis? Ad I.: Uti textus praelectionum ita ut prae manibus habeatur et explicetur Summa Theologica una cum aliquo textu, qui ordinem logicum quaestionum indicet et partem positivam contineat.» A. A. S., 1916. VIII. 156—57.

³ . . . magistri «cum Doctorem Aquinatem, scripta eius die multumque volutando, adamare coeperint, amoris huius fragrantiam cum alumnis disciplinae suae, ipsum Doctorem interpretando, communicent». A. A. S., 1923. XV. 323.

⁴ A. A. S., 1924, XVI. 144.

tanításának fontosságát a mai teológiai képzés szempontjából, mindig megteszi.¹

Bár a római Szentszék nyilatkozatai és az egyházi előírás nem vonatkozik kizárólagosan Szent Tamásnak arra az értelmezésére, amelyet a történetileg folytonos tomista iskola képvisel, a 24 tételen kívül XV. Benedek pápa kijelentése eléggé jelzi, hogy a tomista iskola Szent Tamás eredeti és ősi értelmezését képviseli, amikor Thiesling Lajos dominikánus generálishoz ezt írja: «Atque huic ordini laudi dandum est non tam, quod Angelicum Doctorem aluerit, quam quod nunquam, ne latum quidem unguem, ab eius disciplina discesserit»², XI. Pius pápa pedig ezeket a szavakat a Studiorum Ducem kezdetű körlevélben idézi és ezzel magáévá teszi.³

Az Aeterni Patris kezdetű körlevél és az apostoli Szentszék egyéb irányítása és előírása a tavaszba bontakozó katolikus hittudományok lendületet ad. Már a megindulás külső keretei is imponálnak. Cornoldi jezsuita az Aeterni Patris után megalapítja a római és bolognai Szent Tamás-Akadémiát, ez utóbbi folyóirata a *La scienza italiana* (később *La scuola italiana* néven). A fribourgi dominikánus egyetem tanárai a francia rendtársak közreműködésével 1893-ban magas színvonalú folyóiratot indítanak meg a tomista gondolat terjesztésére *Revue Thomiste* címen. A munkatársak között ilyen nevek szerepelnek, mint Coconnier, Schwalm, Gardeil, Sertillanges, de Munnynck stb. D. Mercier (utóbb érsek és kardinális) fáradozása folytán létrejön 1894-ben a híres louvaini Institut supérieur de philosophie (École Saint Thomas d'Aquin), amely belső életét, munkásságának eredményét a *Revue néo-scholastique*-ban ismerteti meg a tudományos világgal. A milánói katolikus egyetem sem akar a többi mögött maradni, 1908-tól kezdve megjelenteti a *Rivista di filosofia neoscholastica*-t. A párizsi Institut catholique folyóiratának (*Revue de philosophie*) tomista szellemét biztosítja P. Peillaube szerkesztése, továbbá J. Maritain és a korán elhunyt P. Rousselot neve. A Sorbonne a Szent Tamás-magyarázat számára tanszéket emel. A le saulchoir-i dominikánus főiskola, amelynek a hódító meggyőződésű P. Gardeil a regense, elsőik között kapcsolódik bele a tomizmus új életébe és 1908-tól kezdődőleg kiadja a neves *Revue des sciences philosophiques et théologiques* című folyóiratot. A római S. Maria sopra Minerva dominikánus kollégium, amelynek Caietanus is tanára volt és ahol Plassmann, Grabmann, Commer előadásokat hallgathattak, 1909-ben kibővíti

¹ Így a toulouse-i Institut catholique rektorához írt levélben. A. A. S., 1927. XIX. 54.

² A. A. S., 1916. VIII. 397.

³ A. A. S., 1923. XV. 324.

kereteit. Új, modern épületbe költözik, felveszi az Angelicum nevet, átalakul Collegium Internationale-vá és szívesen felveszi rendes hallgatói sorába a különböző szerzetesrendek és különböző országok egyházmegyéinek növendékeit. A már végzett teológusok, felszentelt papok számára cursus superior-t nyit, hogy magasabb szellemi műveltségüknek megfelelő módon vezessék be őket Szent Tamás rendszerébe, hogy otthon, mint tanárok, patinás verettel képviselhessék Szent Tamást. Az Angelicum kapuin keresztül be lehet tekinteni a nagy tomista iskola leghensőbb üzemébe. A német nyelvterület számára Ernst Commer, a S. Maria dell'Anima volt vicerektora, később münsteri, breslauer, bécsi tanár, gondoskodik tomista folyóiratról *Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie* (1886—1913) címen, amely a német újskolasztikus gondolatvilág kialakításában igen jelentős szerepet töltött be. 1914-től a *Divus Thomas* nevet veszi fel. Jelenleg a freiburgi dominikánus egyetem két tanára szerkeszti. Ettől a *Divus Thomastól* különbözik a hasonló nevű piacenzai publikáció. Hazánkban a nagyérdemű Kiss János az újskolasztikus feladat megoldására megindítja 1886-ban a *Bölcséleti Folyóiratot* (később *Religio*) és 1893-ban megalapítja az Aquinói Szent Tamás Társaságot. Ezek nagy általánosságban a külső keretek.

Az Aeterni Patris nyomán megindult belső, tudományos munka egyik monumentális fejezete a skolasztika történetének, nevezetesen a feledésbe ment, rendezetlen kézirati anyagnak feldolgozására irányuló kutatás. Úttörők ezen a téren *H. Denifle* O. P. (†1905)¹ és *Franz Ehrle* S. J. bíboros, a vatikáni könyvtár akkori praefectusa. Megindítják az *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters* (7 kötet, 1885—1900) című kiadványsorozatot és ebben közlést a történeti forrásokat és forráskutatásaikat. Mind a 7 kötet maradandó értéket képvisel. Valamivel később *Clemens Baeumker* (†1924) megindítja a *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* című sorozatot, amelyről a kutatások mai állásáról szólva megemlékeztem.

A történelmi kutatás nemcsak a skolasztika történetét teszi érdeklődés és csodálat tárgyává kívülállókról is, hanem a bölcsélet és hittudomány spekulatív feldolgozását is mérhetetlenül megtermékenyíti. U. i. betekintést nyit a skolasztika problémáinak születésébe és kialakulásába, megvilágítja a vitatott kérdések összefüggését, századok felhalmozott szellemi kincsét napvilágra hozza, az örök értéket szétválasztja a kortörténeti adalékoktól. Ezenfelül megfesti

¹ M. Grabmann, H. Denifle O. P., *Eine Würdigung seiner Forschungsarbeit*, Mainz, 1905.

a nagy skolasztikusok tudományos egyéniségének igazi képét. Hogy mindez milyen értéket képvisel a spekulatív bölcséleti és teológiai munka számára, azt fölösleges hangsúlyozni.

A történeti kutatással karöltve a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején az Aeterni Patris és a körlevelet követő egyházi előírások hatása alatt újra polgárjogot nyert a Summa-kommentár irodalmi műfaja. A dogmatikai kézikönyvek nemcsak címükben viselik ezt a nevet, hanem beosztást és tartalmat tekintve valóban Summa-kommentárok is. Elsőnek *Fr. Satolli* († 1910-ben, mint bíboros), a Propaganda tanára, adja ki egyetemi előadásait *In Summam theologicam D. Thomae Aquinatis praelectiones* (1884. skk., 5 k.) címen. A nagy jezsuita teológusnak, *Louis Billot*-nak († 1931) elévülhetetlen érdemei vannak a Summa-magyarázat terén. *Commentarius in Primam, Primam Secundae, Secundam Secundae et Tertiam S. Thomae*¹ (Romae, 1893-tól) című köteteivel nemcsak bevezeti a Gregoriánára a Szentszék óhájának megfelelően a Summa Theologica magyarázatát, hanem eredeti, a tomizmus és molinizmus között közvetítő rendszerével új fejezetet is nyit a jezsuita teológiában. Különben Billot a Pascendi körlevél megszerkesztésében X. Pius pápa munkatársa. A jelen század első évtizedének híres dogmatikusa, *Laurent Janssens* O. S. B. († 1925), a római San Anselmo egykori tanára és rektora, maradandó értékű Summa-kommentárban² a modern kérdések kitűnő ismerője. *Lépicier* bíboros, a Propaganda volt tanára, szintén Summa-kommentár formájában ír dogmatikát.³ *Enrico Buonpensiere* O. P. *Commentarius in Primam Partem Summae theologiae S. Thomae Aquinatis* (Romae, 1902) című könyve nemcsak tartalmilag emlékeztet erősen Caietanusra, hanem az *explicatio formalis* kidomborításában is. *Ed. Hugon* O. P. († 1929), az Angelicum tanára, *Cursus philosophicus thomisticus* mellet dogmaticát is ír, amelyben a Summa dogmatikus quaestióit megbízhatóan kommentálja.⁴ A művelt francia nagyközönség számára francia nyelven magyarázza a Summát *Thomas Pègues* O. P.,⁵

¹ Billot a Summa-kommentárának 10 kötetében (*De Deo uno et Trino, De Verbo incarnato, De ecclesia Christi* 2 k.; *De ecclesiae sacramentis* 2 k.; *De virtutibus infusis, De gratia Christi, Quaestiones de novissimis, De personali et originali peccato*) feldolgozza az egész dogmatikát. Több kiadást ért el.

² L. Janssens, *Summa theologica ad modum Commentarii in Summam theologicam S. Thomae, Friburgi*, 1899 skk, 8 k.

³ A. M. Lépicier, *Institutiones theologiae speculativae ad textum S. Thomae Aquinatis concinnatae*, Paris, 1902 skk, 24 k.

⁴ E. Hugon, *Tractatus dogmatici ad modum Commentarii in praecipuas quaestiones dogmaticas Summae theologiae D. Thomae Aquinatis*, Paris, 1922, 1927^a, 3 k.

⁵ Th. Pègues, *Commentaire français littéral de la Somme Théologique de Saint Thomas d'Aquin*, Toulouse 1906-től. Eddig 21 kötet jelent meg.

még szélesebbkörű olvasóközönséget tartva szem előtt, kiadja a Summa rövid foglatát katekizmus formájában is.¹

A vitatott tomista tételek újra szőnyegre kerülnek. A louvaini dominikánus, A. M. Dummermuth († 1918) Schneemann és Frins jezsuitákkal vitába szál a praemotio physica kérdésében.² Művei Capreolus Libri defensionum-a XIX. században és modern köntösben. A spanyol Norberto del Prado († 1920) bátor, következetes, klasszikus veretű tomista. Két maradandó értékű művében³ a szigorú tomista iskola szellemétől áthatva Suarez iskolájával szembeállítja az alapvető tomista tradíciót. De gratia et libero arbitrio című könyvének első kötete a I^{ae}-hez írt kommentár (q. 109—114).

A tomista iskola összefoglaló művek mellett monografiákat is ad spekulatív kérdésekről. A korán meghalt Reg. Schultes († 1928) tomista kézzel nyúl hozzá a dogmafejlődés nehéz kérdéséhez (Introductio in historiam dogmatum), De ecclesia catholica címmel pedig apologetiai kézikönyvet ír. A ma élő legnagyobb teológusok egyike, Reg. Garriou-Lagrange O. P. Le sens commun (Paris, 1909. 1922³) és Dieu, son existence et sa nature (Paris, 1914. 1928⁵) című munkáiban eredeti módon szembesíti a tomista tanítást a modern idealista és empirista agnoszticizmussal, nevezetesen Bergson és Le Roy evolucionista pantheizmusával. De revelatione című (Paris, 1921²), csakhamar szétkapkodott kétkötetes művében mesterien építi föl a theologia fundamentalis-t. Ebben a modern francia Szent Tamás magyarázókat atyjának, A. Gardeil-nek⁴ nyomain halad. Garrigou egyik kiválósága, hogy a katolikussal szembenálló iskolákat és gondolatmeneteket rendkívül világosan rendszerezi és mindenütt rámutat a tévedések genesisére. A mai tomista iskolára ráütötte Garrigou tanári és irodalmi működése révén zseniális szellemének pecsétét. A francia nagyközönség számára közelhozza Szent Tamás alakját és tanítását A. D. Sertillanges⁵ és Etienne Gilson,⁶ a párizsi Sorbonne Szent Tamás-értelmezője.

A német egyházi és világi olvasóközönség számára avatott kézzel rajzolja meg Szent Tamás személyét és tanítását az európai

¹ Pègues, La Somme Théologique de St. Thomas d'Aquin en forme de catéchisme pour tous les fidèles, Toulouse, 1918.

² Dummermuth, S. Thomas et doctrina praemotiois physicae, Paris, 1886 ; Defensio doctrinae S. Thomae Aquinatis de praemotioe physica, Löwen, 1895.

³ Del Prado, De veritate fundamentali philosophiae christianae, Fribourg, 1911 ; De gratia et libero arbitrio, 1907. 3 k.

⁴ A. Gardeil, La crédibilité et l'Apologétique², Paris, 1912 ; Le Donné révélé et la Théologie², Paris, 1915.

⁵ Sertillanges, St. Thomas d'Aquin⁴, Paris, 1922 (németül 1928-ban).

⁶ E. Gilson, Le thomisme. Introduction au système de St. Thomas d'Aquin³ Paris, 1927.

tekintélyű *M. Grabmann*,¹ aki Plassmannhoz hasonlóan a sopra Minerva kollégiumban tanulta meg megismerni Szent Tamást. *Jos. Mausbach*, münsteri tanár († 1931) pedig sokszor kiadott *Katholische Moraltheologie* című három kötetes művében a tomista iskola szellemében írja meg a katolikus erkölcsstudományt.

Idők jele, hogy nemcsak a hivatásos bölcelet és hittudomány keresi Szent Tamással a mindig mélyebb és igazibb kapcsolatot, hanem művelt világiak is szükségét érzik a Summának. A vívódással teljes jelenben Szent Tamás metafizikai megalapozású, transzcendens világnézetében keresik a megingathatatlan támpontot és a jövőt hordozó orientációt. Ennek az igénynek kerül elébe a *Summa Theologica* legújabb francia és német fordítása. A *La Revue des Jeunes-vállalkozás* a nagyközönség kezébe adja francia nyelven a Summát nyelvi és elvi magyarázatokkal ellátva. 1925-től kezdve eddig 34 kötet jelent meg Desclée-nél. Francia nyelven megvolt már a legújabb vállalkozás előtt is a *Summa* francia fordítása (Drioux és Lachat-féle fordítások). A legújabb fordítás előnye, hogy olcsó, könnyen kezelhető, zsebben hordható kis kötetekben jelenik meg és hogy az ügyes francia fordítás mellett hozza a latin eredetit is. Német bencések és domonkosok szintén hozzáfogtak a *Summa* lefordításához (első vállalkozás), hogy a világi közönség is kezébe vehesse Szent Tamást. Eddig két kötet jelent meg (Pustet, Salzburg, 1931-óta). A modern *Summa*-fordítások igazolják Ferrariensist: Szent Tamás valóban «homo omnium horarum».

Magyar földön *Prohászka Ottokár* és *Trikál József* irányította rá a figyelmet először a középkorra és a skolasztikára. *Prohászka Ottokár* Szent Tamásról, Assisi Szent Ferencről, Danteról stb. elmondott előadásaiiban géniuszának roppant fényzőrójával megvillantatta néhány pillanatra a középkor legnagyobbjait. De az a néhány pillanat felejthetetlen és kitörülhetetlen nyomokat hagyott. *Trikál József* «Bevezető a középkori keresztény bölcelet történelmébe» (Budapest, 1913.) című könyvével és a *Religio*-ban, *Katholikus Szemlében* stb. megjelent tanulmányaival belopja a magyar művelt közönség lelkébe a skolasztika szeretetét, mert a középkor fönsége, szépsége, vajúdása és érett megpihenése intuitív lelkében jelenné varázsolódik. *Schütz Antal* bölceleti kézikönyvével² Szent Tamás eszmevilágának filozófiai kulcsát adja úgy, hogy a modern bölcelet új kérdésfeltevését, megállapításait, módszerét és eredményeit szervesen beleépíti a tomista filozófia épületébe. A *Klasszikus Ferences Theologia* című könyvében

¹ M. Grabmann, *Thomas von Aquin. Eine Einführung in seine Persönlichkeit und Gedankenwelt*, München, 1925; *Einführung in die Summa Theologiae des hl. Thomas von Aquin*, Freiburg, 1928.

² Schütz, *A bölcelet elemei Szent Tamás alapján*, Budapest, 1927.

(Budapest, 1927.) betekintést nyújt a skolasztikus alkotás üzemébe. Dogmatikájában a katolikus hittudományt monumentális egységbe foglalja. Szellemi rokonság szempontjából Scheeben Dogmatikáját lehet mellé állítani. Forma szerint nem Summa-kommentár, de a Summa elvi gerendázatát, arkitekturáját, módszerét, mindazt, ami örök a Summában, bensőségesen asszimilálja és a lelki megfogomás plaszticitásával fejezi ki. Egyúttal teljes nyíltsággal számot vet az exegézis, dogmatörténet, egyháztörténet stb. mai állásával, a XX. század vallási érdeklődésével, általában a szellemtörténeti mával. Rámutat a kinyilatkoztatott igazságból forraszó élet folyton fel-frissülő gazdagságára, a katolikus dogma örök időszerűségére. A kegyelemtől hordozott keresztény élet és a teológiai spekuláció úgy forr össze Schütz könyvében, hogy a kettőt nem lehet szétválasztani, amint a valóságban sem lehet keresztülerőszakolni a szétválasztást a keresztény élet elsorvasztása és kinyilatkoztatott igazság meghamisítása nélkül. Hogy Dogmatikája mit jelent a magyar közönségnek, arra eléggé rámutat az, hogy a második kiadást várja. *Kecskés Pál* hézagpótló munkájában¹ a skolasztikának és az újskolasztikának az őt megillető helyet biztosítja. *Horváth Sándor*, *Kühár Flóris* és *Erdey Ferenc* művei² más-más oldalról lebbentik fel a skolasztikát takaró fátyolt.

A sok név, cím és adat azt mutatja, hogy a legújabb kor virágba szökkenő teológiája még az épülendő dóm köveit hordja, még a részletmunkánál és anyaggyűjtésnél tart. De bőségesen igazolja azt is, hogy Szent Tamás visszavonhatatlanul bevonult a jelen kor teológiájába és gondolatvilágába. A modern Szent Tamás-értelmezés elveket, szellemi irányt, alapvető tájékozódást illetőleg hozzákapcsolódik a XVI. század salamancai iskolájához és ezen keresztül Caietanushoz. Nem véletlen, hogy a jelen évtizedben lát napvilágot Francisco de Vitoria Summa-kommentárának első, Joannes a S. Thoma Cursus-ainak legújabb kiadása. Nem véletlen továbbá, hogy XIII. Leó pápa Szent Tamás Summája mellé kiadatta Caietanus kommentárát és hogy a római Angelicum Caietanus halálának negyedik centenáriumáról nem feledkezett meg, úgyhogy ebből az alkalomból Caietanus kisebb műveinek kiadását indította el. Természetesen itt nem szolgálai másolásra van szó. Ennek bizonyosságául elég felütni akármelyik modern tomista művet.

Ha a tomista iskolát emberi elemeiben, történelmi vonatkozásaiban nézzük, világosan fel lehet ismerni a hegynek, majd völgynek haladó görbékéből kialakuló történelmi hullámvonalat. Ha azon-

¹ Kecskés Pál, *A bölcelet története főbb vonásaiban*, Budapest, 1933.

² Ezekre vonatkozólag l. Kecskés Pál *bölceletörténetének irodalmi utalásait*.

ban a tomista tanítást önmagában, saját jellegében és törvényszerűségében nézzük, elvonatkozva az esetleges és időbeli mozzanatoktól, akkor szervesen zárt, kifelé, az új számára mégis mindig nyitott, öntörvénye szerint folyton jobban teljesülő tomista tradícióval állunk szemben. A Caietanustól kiinduló és rajta keresztül az ősi tomista iskolához kapcsolódó salamancai iskola Joannes a S. Thoma által kiegészített tradíciója a tomista iskola általánosan elfogadott tanítása és közkinccse. Caietanustól mindmáig a tomista iskolában központi jelentőségű bölcséleti és teológiai kérdéseket illetőleg nincs tapogatózás, ingadozás, vargabetű.

Mindazonáltal a tomizmus nem merevült meg élettelenül, hanem az egymást felváltó korok számára folyton új mondanivalója van. Eszerint a tomizmus nem vonja ki magát a fejlődés törvényszerűsége alól sem. A tomista iskola fejlődése Caietanus óta abban áll, hogy a bölcselő és a teológus a változó idők és viszonyok változó kérdéseivel és problémáival kapcsolatban új oldalról világitanak rá a Summára, annak őstermekeny alap gondolataira és ki nem merített gazdagságára. A Summában közvetve és burkoltan található gondolatokat közvetlen kérdésfeltevésben bogozzák, továbbvezetik és új összefüggésbe hozzák. Beleépítik a Summába az újonnan kialakult tudományok metodikáját és problematikáját. Alkalmazzák Szent Tamás örök és változhatatlan elveit az újabb pszichológiai, ismeretelméleti, erkölcsi és szociáletikai kérdésekre. Caietanus mondta, hogy akárhányszor is olvassa is a Summát, mindig új kincsekre talál. Ezeket a szavakat nemcsak a legkiválóbb szellemek ismételik el a maguk részéről egészen a legújabb időkig, hanem igazolja a gondolkodás egyetemes története is, amennyiben a Summa-magyarázat a változóan kialakuló történelmi gondolatvilággal való érintkezésben Szent Tamás művének mindig újabb mélységeire nyit és annak magasságairól rámutat minden idők bölcséleti és teológiai gondolkodásának örök orientációjára. Mivel a Summában minden idő örök emberi gondolkodása talál rá önmagára, a Summában megtalált kincs kinek-kinek személyes kincse. Éppen ezért a Summa-magyarázat nem köti gúzsba, nem mechanizálja el a szellemet, hanem a végtelen távlatok számára tágranyílt szemet és biztos szárnyat ad.

Ibrányi Ferenc.

Hogyan oldja meg a tomizmus a kantianizmus ismeretelméleti alapproblémáját?

Kant ismeretelméletének a kiindulópontja a következő: Bizonyos, hogy minden megismerésünk a tapasztalattal *kezdődik*, mert minden megismerésünk adott érzéki anyagnak, külső tárgytól nyert benyomásoknak a feldolgozása. De nem bizonyos, hogy azért minden ismeretünk a tapasztalattól is *származik*. Mert habár megismerésünk *anyaga* tisztán a külső tárgyaknak ránk gyakorolt hatásaira vezetendő vissza, könnyen lehetséges, hogy ennek az anyagnak az *elrendezését*, a benne felismerhető vonatkozásokat, kapcsolatokat, okozati összefüggéseket, klasszifikációs rendszerességeket, egyáltalában az összes benne felismerhető *rend*-elemeket, mi tesszük hozzá. Mert amit mi érzékiileg megismerünk, az csak az *egyes* tulajdonság, az egyes jelenség, az egyes adat. Az összefüggés, a kapcsolat, ami megismerésünkben az adatok között fennáll, nem érzékelhető, az tehát nem adottság, hanem a mi megismerőképességünknek a műve.

És hogy ez így van, azt megerősíti az a másik megfontolás, hogy a tapasztalattól ugyan azt az ismeretet meríthetjük, hogy valami így vagy úgy *van*, de sohasem azt, hogy valaminek szükségszerűen *így kell lennie*. *Adva* csak tények lehetnek, de sohasem ezeknek a tényeknek a szükségszerűsége; már pedig a megismerésünk anyagát összekötő és rendszeresítő elvek és szabályok mind úgy adódnak megismerő öntudatunkban, hogy egyúttal azoknak szükségszerűségét ismerjük fel. Az okság elve, a szubstancia fogalma úgy van meg öntudatunkban, hogy egyúttal azt is tudjuk, hogy minden esetben, akármelyik adott tulajdonságra vagy változásra vonatkozólag áll az, hogy ennek szubstanciája van, azaz valami olyan létalap, mely ennek a megfigyelhető adatnak a hordozója és oka, azaz valamilyen más valóság, mely ezt az adottat létrehozta. Igaz, hogy az, amire rámondjuk, hogy ez ennek a megfigyelt változásnak a szubstrátuma, ez ennek a megfigyelt változásnak az oka, megint érzéki adat. De maga az az elv, melynek alapján mi ezt a másik adatot *kerestük*, mellyel az előbbi ilyen (szubstanciális vagy okozati) viszonyban áll és az a tudat, hogy ilyen más adatnak *kell lennie*, ilyen szubstanciális vagy okozati viszonynak

mindenképpen fenn *kell* állnia, és maga az a szükségszerű kapcsolat, melyet mi a két adat között megállapítunk, ha azt szubstanciának vagy oknak minősítjük, *már nem adat*. Mivel pedig adva csak tények lehetnek, de nem azoknak a szükségszerűsége, az ilyen általános és szükségszerű elvek a tapasztalatból nem származhatnak. Adva csak a megismerésünk anyaga lehet, nem az ezt az anyagot elrendező és összekötő szabályok, a megismerésünk *formája*. Ez a szellemi öntevékenységnek a műve. Ez az, amit mi hozzáteszünk a tapasztalathoz.

Igaz, hogy nekünk így *kell* gondolkodnunk ; igaz, hogy az érzéki anyagot csak úgy tekinthetjük egy objektív valóság kifejezésének, ha benne valamit feltételezünk, ami a mindenkori változás állandó szubstrátuma, a mindenkori tulajdonság hordozója (a szubstanciát) és hogy ezt a valóságot csak úgy tekinthetjük egységesnek, rendezettnek, ha minden egyes változásról azt tételezzük fel, hogy a többiekkel szükségszerű kapcsolatban áll (a kauzalitás elve). De mi az, ami minket arra késztet, hogy az érzéki anyagot egyáltalában így, rendezett egységként fogjuk fel? Maga az érzéki *adottság*? Semmiesetre sem — hanem a mi szellemünk szükséglete, mely ezt az adottságot rendezettnek *akarja* tekinteni, mert a rend a szellem természete.

A szellem az érzéki anyagot szellemivé akarja tenni, ezért úgy *kell* a szellemnek azt felfognia, hogy rendezettnek tekintse, erre pedig szükséges, amint láttuk, a szubstancia fogalma és a kauzalitás elve. Az érzéki adatokban ezeknek nyoma sincs. Az ész a szubstancia kategóriáját ott alkalmazza, ahol észreveszi, hogy egyes tulajdonságok változnak, míg mások állandóan fennállanak, és ezt a változatlanul maradó csoportot mint a változások szubstrátumát tekinti — az ész a kauzalitás elvét alkalmazza, ahol egymásutániséget észrevesz, és a megelőző változást a következő változás okának tekinti, — de *észrevenni* csak a változatlanul fennálló tulajdonságokat vagy a változások egymásutániségát lehet, sohasem egy közöttük fennálló *belső*, szükséges kapcsolatot. Ezt az ész hozzáteszi. Így is *kell* gondolkodnia, ha az érzéki anyagot rendezett valóságként akarja megérteni. De ez nem jelenti azt, hogy ez valójában így is van, hanem csak azt, hogy a megismerő *alany*nak így *kell* gondolkodnia, ezek az elvek tehát, bár *szükségszerűen* érvényesek minden gondolkozó lényre vonatkozólag, mégis csak *alanyilag* érvényesek, azaz csak a megismerő lény gondolkodására vonatkozólag érvényesek, nem pedig magára a tényleges külső valóságra, az érzéki anyag ismeretlen létalapjára, a Ding-an-sich-re vonatkozólag. És ami Kant szerint a gondolkodás ezen alapelveinek szubjektivitását legjobban bizonyítja, az az a tény, hogy végső alkalmazásukban, utolsó visszavezetésükben *belső* ellentmondásokra is vezetnek. Az okság (kauzalitás) elve azt mondja, hogy minden

valóságnak oka van. Ha mi ezt az elvet végiggondoljuk, akkor vagy egy végtelen okozati láncolatot vagyunk kénytelenek feltételezni — ami lehetetlen, mert akkor a végteleneen keresztül az okozati láncolat nem is jutott volna az adott, okozatilag megmagyarázandó valósághoz; vagy pedig — a szokásosabb feltevés — egy olyan végokot tételezünk fel — az Istent, — melynek magának már további oka nincs; de ezzel viszont magának az okozati elvnek ellentmondunk, mely szerint minden valóságnak oka van. Ez az antinómia — ahogy Kant ezt a dilemmát nevezi — szerinte legjobban bizonyítja azt, hogy a kauzalitás elve egy olyan szabály, mely az adottságok rendezésére szolgál, de melynek alapján magára az adottság belső lényegére következtetnünk nem szabad.

Kant szerint tehát annak a problémának a megoldása, hogy hogyan létezhetnek a megismerésünkben szükségszerűen érvényes alapelvek, melyeket az érzéki adottságból soha nem meríthetünk, az, hogy ezek az elvek nem is érvényesek a valóságra nézve, hanem csak a mi szubjektív gondolkodásunknak a szükséges alapszabályai. Ebből a megoldásból, — melyet Kant egyedül helytállónak tekint — indul ki az egész Kant-féle szubjektivizmus.

Mi a tomizmus válasza erre a problémára? Igaz, hogy Aquinói Szent Tamás soha nem vetette fel ezt a problémát ilyen formában és így a műveiben nem is várhatunk tudatos, határozott választ erre a problémára. De ha jogosnak tekintjük Aquinói Szent Tamás filozófiai álláspontját, melyet a kantiánus szubjektivizmussal és a modern szubjektivizmus legkülönbözőbb árnyalataival szemben, melyek mind Kanttól származnak, egy határozott realizmus jellemez, akkor fel kell tételeznünk, hogy az ő rendszere egy ilyen válasznak az összes elemeit tartalmazza és a mi feladatunk csak az, hogy ezeket az elemeket kidolgozzuk és a problémára alkalmazzuk. Nem szabad azonban hinnünk, hogy már ezeknek a megismerési alapelvek evidenciája elegendő válasz a problémára azért, mert Aquinói Szent Tamás, amikor már realista álláspontjára helyezkedett, csak erre az evidenciára szokott hivatkozni. Hiszen a gondolkodási elveknek az evidenciája, Kant szerint, a szubjektivitásuknak legjobb bizonyítéka; mert hogyan lenne evidens a gondolkodás részére egy olyan elv, mely a gondolkodás alapfeltétele és a megismerő szubjektum szellemi struktúrájának szükséges része? Az, ami nélkül gondolkodni nem tudok, *nekem* természetszerűen evidensnek látszik akkor is, ha csak az *én* gondolkodásomra vonatkozólag érvényes, azaz szubjektive és nem a tárgyra vonatkozólag, azaz objektive. Az evidenciára tehát csak akkor szabad hivatkoznunk, ha már megismerésünk objektív voltát más úton bizonyítottuk, mert különben azzal éppen a kantiánus gondolatmenetekbe jutunk bele.

Ott kell keresnünk a választ, ahol Aquinói Szent Tamás nem hivatkozik gondolkodási alapelvek evidenciájára, hanem annak az *okát* kutatja. Ezt pedig akkor teszi, amikor mondja: (Quaestio De anima art. 5.) Oportet praexistere intellectum agentum habitui principiorum *sicut causam ipsius*. A habitus principiorum az emberi léleknek az a habitusa, mely a gondolkodási alapelveket magában tartalmazza és amelynek működése a gondolkodási alapelvek alkalmazása, ugyanaz tehát, amit Kant a megismerő szubjektum szellemi struktúrájának nevez. Ennek tehát — Aquinói Szent Tamás szerint — az intellectus aenstól kell származnia. Mi az intellectus agens? Az a képesség, mely az érzéki anyagból «abstractio» útján kiemeli a formát, a lényegét, a quidditast, úgy hogy az aztán az intellectus possibilisre, a tulajdonképpen felvevő megismerő képességre tudjon hatni. Mert — amint szintén Szent Tamás mondja — quidditas rei est primum et proprium objectum intellectus (I. q. 85 a. 5.). Ismeretes, hogy Aquinói Szent Tamás felfogása szerint az absztrakció nem bizonyos számú esetekben megfigyelt *közös* tulajdonságoknak a kiemelése, hanem — akár egy esetben is — a lényeges tulajdonságok közvetlen felismerése. És ezzel a felfogással megegyezik Aristoteles felfogása is, amikor az Analytikájában azt mondja, hogy az *εἶδος*-t, a formát, nem azok a tulajdonságok képezik, melyek az összes megfigyelt esetekben jelen vannak, — *κατηγορούμενα κατὰ παντός* — hanem csak azok, melyekről megértettük, hogy szükségszerűen, a maguk lényegénél fogva, az illető *εἶδος*-hoz tartoznak — a *κατηγορούμενα καθ' αὐτά*. A forma felismerése tehát bizonyos tulajdonságoknak szükséges, lényeges kapcsolatban való felismerése — vagy talán még inkább magának annak a kapcsolatnak a felismerése, mely ezeket a tulajdonságokat szükségszerű egységgé fogja össze. Aristoteles a *Metaphysika* VII. könyvében hasonlatnak a syllabát használja. Éppen úgy, ahogy a *ba* szótag nem azonos a *b* és az *a* összegével, sem nem az *ab* szótaggal, mert a *b* és az *a* ilyen *szintézisét* képezi és mert benne a *b* és az *a* fogalma csak azért szerepel, mert ennek a szintézisnek az eleme, és csakis annyiban szerepel benne, amennyiben eleme — épp úgy nem mondható a forma bizonyos tulajdonságok összefoglalásának, ha eltekintünk attól a belső, lényeges kapcsolattól, mely ezeket a tulajdonságokat szükségszerű egységgé köti össze, és helyesebben azt mondhatjuk, hogy a forma megismerése ennek a *kapcsolatnak* a felismerése és csak közvetlenül a benne össze-foglalt tulajdonságoké.

A forma azonban azonos a szubstanciával. Az ész a szubstancia fogalmát ott alkalmazza, ahol ilyen egységet, ilyen szükségszerű kapcsolatban álló tulajdonságcsoportot észrevesz. A szubstancia fogalma tehát nem — ahogy Kant mondja — azokra a tulajdonságokra vonat-

kozik, melyek több esetben *közösek*-nek, vagy egy hosszú változáson keresztül állandóknak bizonyultak, hanem azokra, melyek ilyen formális, eidetikus egységet képeznek. Ez a tomista ismeretelméletnek az alapelve.

Hogyan lehet azonban ebből az okság elvét levezetni? Térjünk vissza a tapasztalatra. Az eidetikus egységgel együtt, vele egy konkrét, egyéni valóságban összekötve vannak adva olyan tulajdonságok is, melyek az eidetikus egységbe nem tartoznak. A forma, konkrét megvalósultságában, olyan tulajdonságoknak a hordozója is, melyek a formán belül szükségszerűen nincsenek meghatározva — és maga a forma konkrét megvalósulásának a *hic et nunc* létezése sem eidetikus mozzanat, azaz olyan, mely magából a formális egységből levezethető volna. Úgy az *accidens* tehát, mint a formának konkrét létezése, nem formális mozzanat és mégis a konkrét formával együtt van adva. Másrészt — magának a formának a megismeréséből — tudjuk azt, hogy megismerni annyit tesz, mint valamit egy eidetikus egységnek mozzanataként megérteni. Amíg egy tulajdonságot ebbe az eidetikus kapcsolatba nem tudunk belehelyezni, addig nem mondhatjuk róla, hogy megismertük. Fel kell tételeznünk tehát, hogy az az adottság, melyet mi az első, közvetlen forma-megpillantásnál, az *intellectio quidditatis*nál nem tudunk belefoglalni a jelen forma kapcsolatába, szintén eidetikusán megérthető, azaz egy *másik* formális egységnek a kapcsolatába tartozik. Ez a *másik* forma az adott tulajdonságnak vagy a forma konkrét fennállásának az *oka*. Ez nem szubjektív feltevés, mint Kantnál. Mert Kant felfogása szerint összefüggést, *belső* kapcsolatot létesítünk olyan adatok között, melyek *mint adatok* csak *külső* viszonyokban állnak — hiszen szerinte az állandó fennállás egyidejű változás mellett a szubsztancia fogalmának, a változásra következő változás az okság elvének az alapja — itt pedig csak egy olyan összefüggést és *belső* kapcsolatot tételezünk fel az *egész* adott valóságban, amelyet a valóság egyes részeiben *tényleg* mint szükségszerű eidetikus egységet felismerünk. A mi feltevésünk csak az, hogy az *egész* adottság úgy eidetikus egységben ismerhető meg, mint ahogy az első, közvetlen *intellectió*ban annak egy része *tényleg is* megismerhető, — hogy tehát az egész érzéki anyag, ha nem is az első megismerési aktusban, de legalább egy további gondolkodási lépéssel — ez a lépés éppen az okság elve — az *intellectus agens* tárgyává válhassék. Az okság elve tehát az az eszköz, mely az első *intellectió*ban csupán *adott* adatokat eidetikus mozzanatokká teszi, mely tehát az *intellectus agens* kiterjesztését *ezekre az adatokra is* lehetővé teszi. Ilyen értelemben mondja Szent Tamás, hogy az *intellectus agens* az okság elvének az eredete.

És a Kant-féle antinómia? A most kifejtett tomista felfogás

szerint az okság elve nem azt mondja, hogy minden tárgynak, minden valóságnak oka van, hanem csak azt, hogy az a valóság *is*, mely az első megismerési aktusban a megismert formán kívül adva van, valamilyen *más* eidetikus egységből vezetendő le és mint egy *más* eidetikus egység mozzanata ismerhető meg. Hogy tehát egy végokhoz jussunk, ahhoz nem szükséges, hogy az okság elvét megszegjük; ellenkezőleg, magától értetődik, hogy az okság elve nem alkalmazható egy olyan lényre, melynek minden mozzanata, a saját létezése *is*, már magában a formában meg van adva. Hiszen az Isten subsisitens létezés, *esse est forma eius, existentia, essentia* és *substantia* összeesnek benne.

Az *intellectus agens* természete az eidetikus megismerés. Az eidetikus egységet az első, közvetlen intellektióban felismeri, a második, racionális funkciójában, az okság elve révén, létrehozza, amennyiben eidetikus egységre vonatkoztat olyan adatokat is, melyek az első intellektióban a formán kívül maradtak. Az a meggyőződés, mely ennek a működésének az alapját képezi az, hogy minden adottság végeredményben eidetikus mozzanatként felfogható kell hogy legyen, hogy minden csupán *adott* létezés végeredményben mégis egy *formának* a hatása. Megismerésének célja és ideálja a forma és a valóság egybeesése. Teljesen következetes tehát, hogy az okozati láncolat elején egy olyan lény álljon, melyben a forma és a létezés egybeesése, amit az *intellectus agens* egész működésében feltételez, mint valóság meg is van adva. Sőt ennek a lénynek a létezése az, ami az *intellectus agens* működését igazolja és feltevésének jogosultságát bizonyítja. Mert amikor az *intellectus agens* az okság elve révén a valóság és a forma egybeesését keresi, akkor tulajdonképpen azt a lényt keresi, melyben mint végokban, a létezés a formával egybeesik és akkor éri el megismerésének célját és ideálját, amikor az Istenre talál.

Ivánka Endre.

Martin Grabmann.

Az idén töltötte be hatvanadik életévét a skolasztika történetének a jelenleg élők között kétségtelenül legkiválóbb művelője, Martin Grabmann, a müncheni egyetem tanára. Több mint harminc esztendőre visszatekintő működése nagyszerű folytatása annak az új történelmi perspektívát nyitó kutató-munkának, melyet félszázad előtt Denifle, Ehrle, Baeumker kezdtek meg. A reneszánsz hagyományoktól elszakadó, magában bízó szelleme s később a felvilágosultság történelmi műveltséget nélkülöző kora által feledésbe merített középkor művelődési viszonyairól, bölceletéről, misztikájáról, teológiájáról való ismereteink köre azóta tágult hatalmas méretekben, amióta a középkori szerzők eredeti műveit napfényre hozta a történelmi kutatás s a munkásságukat irányító szellemi erők életébe bepillantást enged. Ennek a nemcsak a mult ismeretére vonatkozólag, hanem a bölceleti gondolkodás egységes problémakörénél fogva a keresztény bölcelet, sőt az újkori bölcelet alakulási tendenciáinak a megértéséhez is nagy-jelentőségű kutatásnak a terén Grabmann munkássága alaposság és terjedelem tekintetében egyaránt oly teljesítmény, amely mellett nem haladhatunk el megemlékezés nélkül.

Grabmann kezdettől nagy igényeket állított a saját kutató munkája elé. A skolasztikus tan történelmi kibontakozására irányuló érdeklődését nem elégitették ki a már kiadott források, kutató szenvedélye különös előszeretettel vonzotta a még ismeretlen kéziratok tanulmányozásához. Pedig a középkori kéziratok paleográfiai, filológiai s általános művelődéstörténelmi szempontból egyaránt nehéz feladatok elé állítják a kutatót. Azonban Grabmann a tudományos aszkézis ritka odaadásával s hatalmas munkabíráásával győztesen emelkedett e nehézségek felé. Fáradhatatlanul kutató keze nyomán lépten-nyomon új adatok, korábban ismeretlen szerzők művei kerültek elő a német, olasz, francia, spanyol levéltárak átkutatatlan anyagából. S a kutató munkára való öntudatos reflexió közben születnek meg a skolasztikus forrásmunkák kutatási módszerére vonatkozó, iránymutató értekezései.

A forráskutatás alaposságával együttjár Grabmannal az írói munkásság ritka termékenysége és nagyvonalúsága. Kutatásai a patrisztikus kortól a skolasztika hanyatlásáig terjedő ezer esztendőnek

széles keretei közt mozognak. A skolasztika megértéséhez nélkülözhetetlen Szent Ágoston tanulmányoktól kezdve, Grabmann a keresztény középkor minden korszakának alapos ismerője s szellemtörténeti ismereteinket mindegyikre vonatkozólag eredeti felfedezésekkel és megállapításokkal gazdagította. Kutatásainak jelentékeny része a ferences iskolának s általában a skolasztika ágostonos irányának forrásaira s eszmetartalmának fejlődésére derít fényt. De époly értékes adatokat szolgáltatott a latin Aristoteles-fordítások történetére vonatkozólag s biztos vonásokkal jelölte meg az arisztotelizmus előrenyomulásának az útját. Brabanti Siger több művének a felfedezésével együtt a latin averroizmusra vonatkozó kutatást vitte jelentékenyen előbbre. Kutatásainak a központjában azonban Szent Tamás áll, az ő bölcselétének egyes részleteit megvilágító írásai mellett különösen a művei eredetiségére és keletkezésük sorrendjére vonatkozó irodalomtörténeti kutatásai képeznek nagy értéket. Grabmann kutatásai nemcsak a középkori bölcsellettörténetet gazdagították, hanem a forrásanyag többnyire szétválaszthatatlan egybefonódottsága következtében a középkor teológiájára és misztikájára vonatkozó ismereteket is jelentékenyen gyarapították.

Mélyre látó bölcselő ingéniuma szerencsésen egészíti ki Grabmann tudós egyéniségének historikus alapvonását s megóvja a széleskörű kutatással járó szétszóródottság veszedelmétől. Nagyon is tudatában van annak, hogy az anyaggyűjtés még nem azonos a céltudatos kutatással s hogy egy egyoldalú historizmus nem pótolhatja a rendszeres bölcsélet által támaszott követelményeket. Munkássága voltaképeni célját és betetőzését kezdettől fogva a szintézisben, az eszmetörténeti összefüggések feltárásában látta. Ez a szempont biztosítja a skolasztikusok tudományos célkitűzéseit, forrásait és módszereit történeti folytonosságban vizsgáló első nagy műve, a «Die Geschichte der scholastischen Methode» belső egységét, melynek eddigi két kötete a további folytatást várja. S ugyancsak az irányító eszmékhez simuló fejlődést követi nyomon a katolikus teológia multjának nagyobb részét átfogó, nemrég megjelent műve, a «Die Geschichte der katholischen Theologie seit dem Ausgange der Väterzeit».

Tisztelői a jelentős évforduló alkalmából közel 1500 oldalra terjedő, két kötetes emlékművel ajándékozták meg («Aus der Geisteswelt des Mittelalters», Aschendorff, Münster), melyben több mint hetven, különböző nemzethez tartozó szerző adja közre a skolasztika irodalomtörténete, bölcselete és teológiája terén végzett legújabb kutatásai eredményét. A hatalmas munka írói tekintélyes részben Grabmann tanítványai. Bizonyára, a körülötte kialakuló, egyre jelentékenyebb kutató iskolát tekinti a jubiláns eddigi munkássága egyik legbiztatóbb eredményének.

K. P.

Az Aquinói Szent Tamás társaság működése.

Kiss János ügyvezető alelnök váratlan halála megakasztotta a Társaság működését. Mintegy félevesi szünetelés után 1931 március 11-re közgyűlést hívott egybe az elnökség, melynek első száma volt dr. Rott Nándor megyéspüspöknek, a Társaság védnökének a megemlékezése dr. Kiss János alapító elnökről.

Emlékbeszédében személyes élményeit felelevenítve, Kiss János emberi egyéniségének alapvonását a jóságban jellemezte. Hangsúlyozta, hogy évtizedeken keresztül érintkezve vele, nem emlékszik oly esetre, hogy Kiss János valakiről rosszat mondott volna, vagy az ellenkező nézetet lebecsülte volna. A saját álláspontját önérzetesen védte, de az ellenfélnek is megadta a megillető tiszteletet. Ez a nemes, emelkedett lelkület kétségtelenül a természetfeletti életből merítette a tetteit irányító meggyőződést. Kiss János buzgó lelkű pap volt, odaadó szeretettel embertársai iránt, akinek egyetlen szenvedélye az igazság védelme volt. Az igazság szolgálatában fejtette ki bámulatos méretű tevékenységét. Az első volt hazánkban, aki az Aeterni Patris enciklika elveinek megvalósításaiért sikra szállt. Kiss János működésének főbb mozzanatait ismertetve, különösen kiemelte minden nehézséget legyőző kitartását és áldozatkészségét. Róla el lehet mondani, hogy nem volt semmi igénye a földön; vagyont nem keresett, csak magasabb célokat. Reméljük, hogy körünkből való távozásával megtalálta egész életén át tudatosan követett rendeltetését, az örök Igazság szemléletét. A keresztény bölcséletnek az utolsó évtizedekben tapasztalt örvendetes fejlődése mellett is Kiss János úttörő életmunkája oly teljesítmény, melynek láttára alázatossá válunk és fokozottan érezzük az örök Igazság iránti kötelességünket.

A közgyűlés közönségére mély hatást tett emlékbeszéd után dr. Kecskés Pál megbízott alelnök ismertette a Társaságnak a legutolsó közgyűlés óta kifejtett működését. Dr. Pataky Arnold a számvizsgálói jelentést terjesztette elő a Társaság 1930 március 5-től 1931 március 6-ig terjedő pénztári forgalmáról. Bevételek: Áthozat a múlt évről 590.39 P, tagsági díjakból 685.— P, takarékbetét után kamat 28.81 P, összesen 1.304.20 P. Kiadások: meghívók nyomdaköltsége 105.04 P, postai és irodai költség 183.65 P, postatakarék-jutalék 2.43 P, sajtó-

közlemények 25.72 P, az elhunyt ügyvezető alelnök hagyatékát illeti 183.53 P, vegyes kiadások 5.—, P, összesen 505.36 P. Maradvány: 798.83 P.

Ezután *dr. Schütz Antal* elnök előterjesztésére a közgyűlés az elhunyt ügyvezető-alelnök örökébe *dr. Kecskés Pál* rendes tagot, egyetemi ny. rk. tanárt választja meg, kit a püspök-védnök szívélyes szavakkal üdvözöl az alelnöki tisztség átvétele alkalmából. Az elnökség előterjesztésére, a közgyűlés egyhangúlag a Társaság rendes tagjainak sorába választja *dr. Tichy Gyula* esztergomi, *Szekfű Ignác* és *dr. Mezgár Lajos* székesfehérvári teológiai tanárokat.

A közgyűlés utolsó tárgyaként *dr. Kecskés Pál* «Augusztinizmus és tomizmus» c. értekezését olvasta fel. Kiindulva azoknak az újabb törekvéseknek a bírálatából, melyek főképp az ismeretelméleti különbségek alapján a skolasztikus bölcseleten belül a tomizmustól függetlenített ágostonos irány kifejlesztésén fáradoznak, elemezte a két ismeretelmélet belső problematikáját s egymáshoz való viszonyukat illetőleg a tomizmusnak az augusztinizmust a lényegben szervesen kiegészítő jellegére mutatott rá.

1931 május 20-án tartott felolvasó-ülésen *dr. Záborszky István* rendes tag, esztergomi teológiai tanár «Az isteni gondviselés tana a természetes ész világánál» c. tanulmányát mutatta be. A tanulmány a jelen közlönyben jelent meg. A másik előadó, *dr. Nánássy László Dezső* rendes tag, orvos, «A gondolkodás élettana és lélektana» címen tartott felolvasást, melyben a gondolkodás merően fiziológiai magyarázatának az elégtelenségére világított rá s a gondolkodás szellemi természetének megfelelő metafizikai magyarázat mellett foglalt állást. (Megjelent a Katolikus Szemle 1931 novemberi számában.)

* * *

1931 október 21-iki felolvasó-ülésen *dr. Knébel Miklós*, a központi papnövelde gondnoka tartotta székfoglaló előadását «A modern buddhizmus» címmel, melyben a modern teozófiai mozgalmak kifejlődését, az eredeti buddhizmushoz való viszonyukat vizsgálta s mindkettőt a keresztény világszemlélet alapján bírálta. *Dr. Lipták Lambert* rendes tag, premontrei főiskolai tanár «Pascal apológiája és a modern apológia» c. felolvasásában Pascal intuiciós iránya és a skolasztikus apologetika történeti beállítottságú iránya közt vont párhuzamot s a két módszer különbségét és egymást kiegészítő jellegét abban jellemezte, hogy az egyik az észről a szívhez, a másik a szívtől az észhez vezet.

1931 december 9-én két székfoglaló szerepelt a tárgysorozaton. Az egyiket *dr. Balassa Brunó* egyetemi magántanár, cisztercita-r. főiskolai tanár tartotta «Aristoteles a keresztény iskola felfogásának

tükrében» címen. Az iskolai élet szemszögéből világította meg azt az évszázados történeti utat, amelyet az európai keresztény életet folytonos befolyása alatt tartó nagy görög bölcs az iskolai tanításban megjárta. Sajnálattal állapította meg, hogy mire a XIX. század kutatásaiban kiformalódott Aristoteles hű történeti képe, az oktatás, a katolikust leszámítva, elfordult tőle. (Megjelent a Magyar Pedagógia 1932. évi 9—10. számában.) A másik székfoglalót *dr. Lacza István*, az esztergomi hittudományi főiskola tanára tartotta «A magántulajdon jogai és kötelességei» címmel. A magántulajdon hagyományos fogalmából kiindulva, annak egyéni és társadalmi jellegét tette vizsgálat tárgyává. Cáfolta a magántulajdon e kettős jellegét az egyik vagy a másik végleten tagadó tévedéseket: a kollektívizmust és az individualisztikus kapitalizmust. Állást foglalt a reformisták törekvései ellen, akik a magántulajdon közösségi jellegét az egyéni jelleg rovására megsemmisítik.

1932 február 17-iki felolvasó-ülésen *dr. Mattyasovszky Kasszián* rendes tag, bencés főgimn. igazgató «Az újabb fizikával kapcsolatos néhány metafizikai kérdéstről» c. értekezésében azt fejtegette, hogy nemcsak testi, hanem lelki ösztöneink is vannak. A fizikusok alkotta fizikai világkép nem érinti egyiket sem. A fizikai világkép változik, éppen azért bölcséletünket sem szabad hozzákötni. Egyébként a fizikai világképek nagy része, így a relativitás tanának a világképe is, önmagában véve nem ellenkezik a keresztény bölcsélettel, csak a hozzá nem értők akartak belőlük a támadáshoz tőkét kovácsolni.

Dr. Nánássy László Dezső rendes tag, orvos, «Az érzelmi jelenségek az orvostudomány és a keresztény bölcsélet megvilágításában» címen tartott előadást. Jellemezte az érzelmek színes és változatos világát, mely tudományos szempontból nehezen merithető ki. Hangsúlyozta az érzelmek szellemi természetű nyilvánulásait s arra a következtetésre jutott, hogy a modern orvostudomány megállapításai az érzelmekről nem cáfolják, hanem bizonyítják az emberi lélek szellemi természetét.

1932 március 9-én tartott közgyűlésen *dr. Rott Nándor* megyéspüspök, védnök tartotta az elnöki megnyitót, melyben hangoztatta, hogy amikor a Társaság Szent Tamás mellett megnyilatkozik, távol áll tőle épügy, mint a pápától és az Egyháztól a szolgáló ragaszkodás. X. Pius pápa megjelölte azokat az elveket, melyekkel szemben alapvetően világnézeti jelentőségüknél fogva ellenvéleménynek nincs hely, ez azonban korántsem köti meg a bölcsélet fejlődését. A tomizmusban összefoglalt, nagy elvekből levezetett tudásra napjainkban különösen nagy szükség van. Annyira atomizálódott a tudomány, hogy annak túlzásait csakis a szilárd világnézeti alapon álló szintetikus tudás képes ellensúlyozni. A keresztény bölcsülethez ragaszkodni tehát nem-

csak az Aquinói Szent Tamás Társaságnak kötelessége, hanem egyszerűen az egyetemes kultúrának is érdeke.

Dr. Kecskés Pál ügyv. alelnök ismertette ezután a Társaság működését. Ezzel kapcsolatban mint igen jelentékeny akadályozó körülményre mutatott rá a publikáció hiányára. A Társaságban tartott előadások 1930-ig a *Religió*-ban jelentek meg. Amióta a Társaság alapítójának és egy személyben a *Religió* szerkesztőjének a halálával az eddig is csak nagy áldozat és nehézségek árán fenntartott folyóirat megszűnt, a felolvasások folyóirati közlése megakadt és ezzel a Társaság életképessége is jelentékenyen megcsökkent. Kizárólag felolvasások tartásával a Társaság nem tehet eleget hivatásának. A publikáció által nyílik meg az út eszméink terjesztésére, s az irodalmi közlés ad az előadásoknak oly maradandó formát, melyért a felolvasók érdemesnek tarthatják fáradozásukat. Egy közlőny megindításának a tervével tehát feltétlenül foglalkoznia kell a Társaságnak. Ennek azonban elengedhetetlen anyagi előfeltétele a tagdíjak pontos befizetése. A Társaság semmiféle segílyt nem élvez, vagyonnal nem rendelkezik, így kizárólag a tagdíjakra van utalva. Ha ezek pontosan befolyának, lehetséges volna egy közlőny megindítása.

Majd az elnökség részéről javasolja, hogy a közgyűlés *dr. Kiss Albin* cisztercita-r. főgimn. igazgatót és *Nagy Lajos* nagykeri plébánost irodalmi munkásságuk elismeréséül tagjai sorába válassza. A közgyűlés az előterjesztéshez egyhangúlag hozzájárulván, az elnöklő püspök *dr. Kiss Albint* és *Nagy Lajost* a Társaság megválasztott tagjainak jelenti ki.

Dr. Pataky Arnold számvizsgáló a Társaság 1931 március 6—1932 március 9-ig menő pénztári forgalmát ismertette. Bevételek: áthozat múlt évről 798.83 P, tagsági díjakból 325.— P, takaréketét után 20.61 P, összesen 1144.44 P. Kiadások: meghívók 60.90 P, postai és irodai költség 83.64 P, postatakarék-jutalék 1.89 P, összesen 146.43 P. Maradvány 998.01 P. A közgyűlés a pénztár kezeléséért *Kecskés Pál* alelnöknek a felmentést megadja.

Végül *dr. Trikal József* rendes tag, egyet. ny. r. tanár «A keresztény bölcsélet helye a Nap alatt» c. tartott felolvasást, melyben kimutatta, hogy egyedül a keresztény bölcsélet Európa igazi bölcsellete. A keresztény bölcselők vetették meg alapját Európa tudományának, művészetének, társadalmi életének és egész szellemi világának, ők nevelték szellemileg erőssé és nagygyá Európát. Bacon, Descartes, Kant, Comte stb. nem pótolhatják a keresztény bölcséletet, mert a szkepticizmust és a relativizmust dédelgetik. Tudásuk fénye inkább csábító lidércfény s nem nappali világosságot árasztó tiszta fény. Egyedül a keresztény bölcsélet nevel igazi tudósokat és művészeket.

1932 április 27-iki felolvasó-ülésen két székfoglaló előadás szerepelt. Az egyiket *dr. Kerner István*, a központi papnevelde lelkiigazgatója tartotta «Nagy Szent Albert művelődéstörténeti jelentősége» címmel. Ismertette a nagy egyházdoktor tudományos pályájának főbb állomásait, méltatta őt, mint a tapasztalati természettudománynak korában egyedül álló, nagy képviselőjét s mint filozófust, ki az arisztotelesi bölcséletet a skolasztikába bevezette. Egyetemes műveltségét teológiai tudásával koronázta. (Megjelent a Magyar Kultúra 1932. évi június 20. számában.) *Nagy Lajos* plébános «Spengler történetbölcséletének bírálata» c. székfoglaló értekezésében azt bizonyította, hogy Spengler alapvető tévedése térmetafizikája. Nemcsak az abszolút tér, hanem a konkrét tér ideája sem tartalmazhatja a valóság és a kultúra ideálját, mert nem ad magyarázatot a kultúrtünemények összefüggéséről ugyanazon térkategórián belül, s nem fedi fel a végtelenbe törés különböző megnyilvánulásait összetartó érhálózatot. Az anyaghoz kapcsolódásban nyilvánul meg a spengleri filozófia negatív jellege és konstruálásra alkalmatlan volta. (Megjelent a Magyar Kultúra 1932. évi május 20. számában.)

* * *

1932 október 5-én tartott felolvasó-ülésen *dr. Lányi Ede* S. J. rendes tag, főiskolai igazgató, «A társadalmi igazságosság és a modern jogelmélet» c. előadásában párhuzamot vont a keresztény és a modern jogbölcsélet állásfoglalása között a szociális igazságosság ma annyira égető problémájára nézve. Magánál az alapproblémánál és annak alkalmazási területein kimutatta, hogy a két jogbölcséleti iránynak a legújabb időkig látott elidegenedését a mai világrengés megszüntette s a modern jogászvilág, az új alkotmányok szerzői lépésről-lépésre visszakanyarodnak a nagy keresztény bölcselők felfogása felé. Az ülés második előadója *dr. Noszlopi László* rendes tag, középiskolai tanár volt, aki «A farizeizmus (álszenteskedés) a modern erkölcsbölcsélet megvilágításában» c. felolvasásában a modern irodalom és szellemi élet területéről vett bőséges példákkal bizonyította, hogy az álszenteskedés elleni harc, a valóság tisztelete, az őszinteség akarása korunk főmozgatója. Részletesen leírta a farizeizmus (erkölcsi értékek hamisítása) és a hipokrizis (álidealizmus) fajait s kiemelte az álszenteskedés apokaliptikus természetét, mely együttjár a kultúrák végével, sőt — az Istenember jövendölése szerint — a világalkonnyal is. (Megjelent a Magyar Kultúra 1933. évi január 20. számában.)

1932 november 10-én *Hajós József* rendes tag, esperes-plébános «A mikrobiológia és az életelvűség» címen tartott felolvasást. A mikrobiológia újabb vizsgálódásait ismertetve rámutatott, hogy minden

oly kísérlet, mely az életet mechanikus-kémiai folyamatokból akarná magyarázni, eredménytelen maradt. Az egyetlen lehetőséget Driesch újabb vitalizmusa mutatja meg, melyet az aristotelesi tannal párhuzamba állítva behatóan ismertetett. Végeredményképen odanyilatkozott, hogy az állati életelv nem szellem, hanem egy átmeneti forma az anyagi és a szellemi világ között.

1932 december 14-én tartott felolvasó-ülésem *dr. Somogyi József* rendes tag, egyet. m.-tanár olvasta fel «A lelki átöröklés és a determinizmus» c. tanulmányát. Történelmi bevezetés után a modern átöröklés elméletet ismertette és fejtegette az átöröklés nagy jelentőségét az egyének és fajok sorsának kialakulásában és ezzel kapcsolatban az eugenetika szerepére is rávilágított. De azt is kifejtette, hogy az átöröklés nem egyedüli és determináló tényezője az ember sorsának, mert a lelki diszpozíciók kifejlődését a nevelés befolyásolja.

1933 február 8-iki ülésén *dr. Kiss Albin* cisztercita-r. főgimn. igazgató tartotta meg székfoglalóját «Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás ideatana» címmel. Lényegében J. Hessen, *Augustin's Metaphysik der Erkenntnis* c. legújabb munkájának megállapításaival polemizált és részletesen ismertette Szent Ágoston és Szent Tamás ismeretelméletét, kimutatta, hogy a két nagy egyházatya felfogásában nincsenek meg azok a kiegyenlíthetetlen ellentétek, melyeket Hessen sejt köztük. A második felolvasást *dr. Oetter György* rendes tag, teológiai tanár tartotta «Bűnbánat és szeretet» címmel. A pszichológiai és etikai jellemzés után a bűn mibenlétének fenomenológiai leírása során arra a következtetésre jutott, hogy a bűn Istenben etikai fájdalmat és utálatot vált ki, mely a bűnös emberből, amikor, mint személy szemközt áll a személyes Istennel, egyetérzést, utánérzést és együttérzést vált ki. A realizált együttérzésből támadó szeretet a bűnbánat legmélyebb alapja. (Megjelent a *Katolikus Szemle* 1933. évi májusi számában.)

1933 március 8-án a Társaság közgyűlést tartott *dr. Rott Nándor* megyéspüspök, védnök elnökle mellett. A püspök-védnök megnyitó beszédében Szent Tamás világgépének dualisztikus alapvonását jellemezte, mely a látható világ esedékes tárgyain túl abban az abszolút lényben találja meg a végső magyarázatot, mely mindennek végső oka. Ezzel a dualisztikus szemlélettel sikerül a tomizmusnak oly értékrendhez jutnia, mely a valóság lényegileg különböző tárgyai mindegyikének megadja az őt illető helyet s melyben az ember is tisztán látja rendeltetését. A Szent Tamás Társaságnak az a hivatása, hogy figyelemmel követte a jelen problémáit, felismerje a tomista világgépben azokra fellelhető megoldást.

A megnyitó beszéd után *dr. Kecskés Pál* alelnök olvasta fel jelen-

tését a Társaság utolsó közgyűlése óta lefolyt működéséről, melynek során egy közlöny kiadásának a szükségességét hangsúlyozta. Majd az elnökség részéről *dr. Jánosi József S. J.*, a katolikus főiskolai továbbképző tanfolyam ügyvezető igazgatóját s *dr. Tarnóczi János* segédlelkészt bölcséleti munkásságuk elismerésül a Társaság rendes tagjai közé való megválasztásra ajánlotta. A közgyűlés az előterjesztéshez egyhangúlag hozzájárulván, az elnöklő püspök-védnök a javaslatba hozottakat a Társaság megválasztott rendes tagjainak jelentette ki.

Dr. Pataky Arnold számvizsgáló a Társaság 1932 március 9—1933 március 7-ig menő pénztári forgalmáról tett jelentést. Bevételek: áthozat mult évről 998.01 P, tagsági díjakból 273.— P, takarékbetét utáni kamat 22.32 P, összesen 1293.33 P. Kiadások: meghívókra 97.79 P, postai és irodai költségre 94.54 P, postatakarék kezelési díjra 7.13 P, címtári beiktatásra 10.— P, összesen 209.46 P. Maradvány: 1083.87 P. A közgyűlés a számvizsgálói jelentést tudomásul veszi és *dr. Kecskés Pál* alelnöknek a pénztár kezeléséért a felmentést megadja.

Ezután az elnöklő védnök közli, hogy a Társaság tisztviselőinek megbízatása lejárt s így az alapszabályok 8. §-a értelmében 3 évre szóló érvénnyel a közgyűlésnek új tisztikart kell választani. Miután a határozatképesség megállapítást nyert, a védnök javaslatára a közgyűlés egyhangúan *dr. Schütz Antal* elnökké, *dr. Kecskés Páll* ügyvezető alelnökké, *dr. Pataky Arnoldot* számvizsgálóvá, *dr. Artnér Edgárt* titkárrá választja meg. A megválasztott tisztviselők nevében *dr. Schütz Antal* mond köszönetet a megnyilvánult bizalomért.

A tárgysorozat utolsó pontja *dr. Trikál József* rendes tag, egyet. ny. r. tanár «A keresztény bölcsélet jelentősége korunkban» c. felolvasása volt. Történetbölcséleti nyomozással mutatott rá arra, hogy a keresztény bölcsélet a lélek isteni szerkezetén nyugszik és a lélek Istentől nyert alkotóképessége öntudatra csak a keresztény bölcséletben jut. Ezért ez a bölcsélet, mely egyedül nevezhető európai bölcseletnek, bár egyes irányoknál hamis hanggal keverve, napjainkban egyre észrevehetőbben hallatja szavát. Szent Tamás bölcsélete nemzi ma is, mint egykor az egészséges bölcséletet és a boldog Európát. (Megjelent a *Theologia* 1934. évi 3. és 4. számában.)

1933 április 5-én a Társaság Canterbury Szent Anzelm születésének 900 éves emlékezetére ünnepi ülést tartott, melyen *dr. Serédi Jusztinián* bíbornok-hercegeprimás is megjelent. Az ünnepi ülést *dr. Schütz Antal* elnök előadása vezette be, mely Szent Anzelm tudományos jelentőségét méltatta. Utalt arra, hogy Szent Anzelm nemcsak a legvonzóbb szentek egyike, hanem mint tudós, Szent Ágostonnal és Szent Tamással ő az a harmadik pillér, amely azt a hatalmas vezetékert tartja, amely a klasszikus ókor szellemi kincseit a középkorral közli

s azon át abba a szellemi medencébe vezeti, amelyből ma merítünk. Szent Anzelm ott áll Szent Ágoston és Szent Tamás között. Szent Ágoston szellemét idézte fel s ezzel a történeti folytonosságot biztosította. A dialektikát a hit szolgálatába állította s ezzel megteremtője lett a skolasztikának. (Megjelent a Katolikus Szemle 1933. évi júniusi számában.)

Ezután *dr. Kűhár Flóris* rendes tag, egyet. magántanár «Szent Anzelm istentaná»-ról írt tanulmányát mutatta be. Szent Anzelm eszmei lendületének, eredetiségének a forrását az ész és a szív, a hit és a tudomány csodálatos találkozásából eredeztette. Az ő célja az volt, hogy egyetlen lánckövetkeztetéssel, *more geometrico* vezesse le az isteneszméből az Isten létezését és attributumait. Ebben a törekvésben megelőzte az újkor gondolkozóit, Spinozát, Hegelt. Lényeges pontokban kiigazította a szentatyák platonizmusból eredő felfogását, szembeszállt az ú. n. tagadó teológia túlzásaival s kimutatta, hogy a tiszta tökéletességek igaz értelemben vannak az isteni lényekben. (Megjelent a Pannonhalmi Szemle 1933. évi 2. számában és különlenyomatban.)

1933 május 10-én tartott felolvasó-ülésem *dr. Ibrányi Ferenc* rendes tag, egyet. m.-tanár «A Summa-magyarázat történeti fejlődése» c. terjedelmesebb tanulmányából olvasott fel részleteket. A tanulmányt jelen közlönyünkben hozzuk.

* * *

1933 október 18-án tartott felolvasó-ülésünket a nagy magyar filozófusnak, Pauler Ákosnak az emlékére szenteltük, kinek elhúnyta a Társaságra is gyászt hozott. *Dr. Schütz Antal* elnök emlékbeszédében kifejtette, hogy Pauler Ákos a Társasághoz nemcsak mint rendes tag, hanem elsősorban azon követelményeknek való megfeleléssel tartozott, melyek a Társaságot jellemzik. Objektivizmusa megfelel a skolasztika ismeretprogramjának, metafizikája eljut az Abszolútum ismeretéhez, melynek fogalmát teljesen a keresztény gondolkodásnak megfelelően határozta meg. A «*philosophia perennis*» gondolkodói közé tartozása alapján jogosan vallhatja őt magáénak a Szent Tamás Társaság. (Megjelent az *Athenaeum* 1933. évi 5—6. számában.) *Dr. Noszlopi László* rendes tag, egyet. magántanár «Pauler Ákos bölcelete» c. tanulmányában Pauler bölceletének három korszakát ismertette. Az elsőt a pozitívizmus és a kantianizmus közt állva, az igazság abszolút fogalmáért küzdött. A másodikban az értékeket külön választotta a valóságtól s a platonizmus éles formáját hirdette, aminek folytán metafizikája nem illeszkedhetett be teljesen rendszere egészébe. Ez megtörtént a harmadik korszakban, melyben az érté-

keket Istennel azonosította. Így érkezett el Szent Ágoston álláspontjához.

1933 november 8-iki ülésünkön két társadalombölcseleti előadás hangzott el. *Dr. Lányi Ede* S. J. rendes tag, főiskolai igazgató «Othmar Spann univerzalizmusa» c. előadásában Spann elméletét vizsgálva, a sok jó közül kiemelte bölcseleti mélységre való törekvését, a szaktestületi rendszer pompás vázolását. Kifogásolta, hogy platon-hegeli alapon filozófál, a tomisztikus anyag-forma- és rész-egész-elméletet helytelenül alkalmazza. Emiatt következetlenségekkel és súlyos tévedésekkel terheli meg rendszerét. Így elnyomja az egyént, s a vallást és az Egyházat, bármennyire tiltakozik is szóval ellene, az állam eszközévé alacsonyítja le. Az igazi univerzalizmus a keresztény szolidarizmus. *Dr. Lacza István* rendes tag, hittanár «Az egyéni jó és a közjó viszonya a keresztény társadalombölcseletben» címen tartott előadást. Azt bizonyította, hogy az egyéni jó és a közjó viszonyának helyes meghatározását a szélsőséges elméletekkel szemben csupán a természetjog alapján álló keresztény társadalombölcselet adja meg, mely nem a reakcióképen jelentkező szimptomák felületes szemléletéből indul ki, hanem az egyes társadalmi jelenségek és az egyéni lét metafizikai alapjai között fennálló és felismerhető kapcsolatok alapján mutatja ki az egyéni jó és a közjó harmónikus egymásrataltságát.

1933 december 13-iki ülés első előadója *dr. Zoltán Veremund* pannonhalmi főiskolai tanár volt. «Pascal valláskarakterológiai képe» című felolvasásában kiemelte, hogy Pascal elvontsága, élettávolsága, a matematikai tudományok iránti szeretete, tehetségének korai és hirtelen fellángolása és egyéb lélektani tények schizoid jellegre vallanak. A második előadó, *dr. Lencz Lajos* középiskolai tanár volt, ki «Aquinoi Szent Tamás a festészetben» című felolvasásában a korai és késői reneszánsz szellemi életében levő különbséget jellemezte, továbbá összehasonlította a klasszikus olasz festészetet a spanyollal. Rámutatott, hogy a Szent Tamást ábrázoló művészek finom lélekkel örökítették meg a tudományokkal foglalkozó szerzetesek eszményi szép életét.

1934 március 7-én tartott közgyűlésen a megjelenésben akadályozott püspök-védnök helyett *dr. Schütz Antal* elnökölt. Megnyitó beszédében történeti áttekintést nyújtva a bölcseleti gondolatközlés különböző formáiról, arra az eredményre jutott, hogy a gondolatközlésnek az akadémiákon kialakult formája, a tudós felolvasás, oly speciális témával foglalkozik, melyet még a szakemberek sem képesek mindig tökéletesen megérteni. Még nehezebb ily formának az alkalmazása oly tudományos társaságban, melynek nem kizárólag szakemberek a tagjai. Úgy gondolja, hogyha a Szent Tamás Társaság maga

elé tűzött célját egészében akarja megvalósítani, a jövőben a «divide et impera» elve alapjára kell helyezkednie. Ez azt jelenti, hogy a speciálisan tudományos tárgyú felolvasást és a szélesebb köröknek szánt ismeretterjesztő előadásokat külön kell választani. A nagyközönség számára előadásorozatokat kell rendezni, melyek előadói Nagy Szent Gergely tanácsát kövessék, azaz úgy közöljék a nem-tudókkal a dolgot, hogy a tudósoknak se válják terhükre. Emellett azonban a Társaság továbbra is kell, hogy pártolja a szakszerű és eredeti tudományos munkát. Minthogy azonban az említett nehézség miatt ezeknek felolvasás formájában való közlése nem bizonyul célravezetőnek, a szakkutatáson alapuló tudományos munkásságot a Társaság a jövőben tisztán az irodalmi térre korlátozza. Az elnökséghez beérkező dolgozatokat szakbizottság bírálja el s a Társaság megindítandó közlönyében a közlésre alkalmasnak ítélt munkákat közreadja. Végül a közgyűlés élénk helyeslése mellett azt a reményét fejezte ki, hogy a jelzett reform bevezetésével a Társaság új buzgósággal fogja szolgálni Szent Tamás szellemét.

Dr. Kecskés Pál ügyv. alelnök a Társaság működését ismertette, majd a rendes tagok sorába való választásra ajánlotta *dr. Ivánka Endre* egyet. magántanárt és *dr. Zoltán Veremund* pannonhalmi bencés főiskolai tanárt, kik értékes irodalmi munkásságukkal ezt kiérdemelték. A közgyűlés egyhangú hozzájárulása után az elnök *dr. Ivánka Endrét* és *dr. Zoltán Veremundot* a Társaság megválasztott rendes tagjainak nyilvánította.

Dr. Pataky Arnold számvizsgáló a Társaság 1933 március 7—1934 március 7-ig terjedő pénztári forgalmáról tett jelentést. Bevételek: áthozat múlt évről 1083·87 P, tagsági díjakból 305— P, takarékbetét utáni kamatból 25·27 P, összesen 1414·14 P. Kiadások: meghívókra 82·37 P, postai és irodai költségre 93·64 P, postai kezelési díjra 9·14 P, tagoknak megküldött előadás nyomdai és postaköltsége 38·08 P, teremhasználat 35— P, összesen: 258·23 P. Maradvány: 1155·91 P. A közgyűlés a pénztári jelentést tudomásul véve *dr. Kecskés Pál* alelnöknek a felmentést megadja.

Dr. Erdely Ferenc rendes tag, egyetemi magántanár «A modern kultúra válsága és Szent Tamás» c. tanulmányát olvasta fel, melyben a mai kultúra világnézeti szétesettségének és iránytalanságának a jellemzése nyomán arra mutatott rá, hogy a mai válságban is Szent Tamás bölcselete szolgálhat megbízható alapul a kibontakozáshoz, mely a középkor szellemi válságában is biztosította az egységes világnézet megalkotását.

1934 április 11-én tartott felolvasó-ülésem *dr. Kecskés Pál* ügyv. alelnök «Ehrle Ferenc S. J. emlékezete» c. felolvasásában a nagy kutató

elhunyta alkalmából a skolasztika történetére vonatkozó munkásságát ismertette és méltatta. *Jánosi József S. J.* «A gondolkodási formák problematikája a filozófiai világnézetekben» c. székfoglaló értekezését olvasta fel. Egy nagyobb tanulmány eredményeit összegezve a modern világnézet tan tipológiai elméleteit bírálta s relativisztikus feltevéseikkel szemben a bölceleti kutatás tárgyi bizonyosságra képes, tudományos jellegét hangsúlyozta. A tipológiai kutatás a gondolkodásba vegyülő alanyi elemek feltárásával a tudományos reflexiónak hasznos szolgálatot tesz, azonban nem tekinthető a kutatás befejezésének, hanem egy tudományos érvényre törekedő metafizika előkészítésének. (Megjelent «Világnézeti típuskutatás és filozófiai megalapozása» címen a Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadásában, Budapest 1934.)

1934 május 30-i felolvasó-ülésem *dr. báró Brandenstein Béla* egyetemi ny. r. tanár «Az ember világhelyzete» c. székfoglalót tartott, melyben megjelenésre váró bölceleti antropológiája összefoglalását nyújtotta. Az emberre vonatkozó tapasztalatok és az ember önmagáról alkotott felfogásának vázolása nyomán az ember mivoltát a szoros testi-lelki életegység és az örök elvek irányítása mellett alkotó szabad szellemiség összeszövődésének mutatta be. Ennek figyelembevételével azt a következtetést vontam le, hogy az ember a mindenségben a fizikai és a szellemi világ közt közvetítő, sajátos középhelyet foglal el.

* * *

Az 1934 őszi kezdett társulati év munkássága a megelőző közgyűlésen elfogadott új program jegyében folyt le. A «Bölcelet bevezető kérdései» c. egységes tárgykörből hat előadást tartottunk a következő sorrendben :

1934 november 14-én *Schütz Antal*: «Mi a bölcelet?»

November 28-án *Kecskés Pál*: «Bölcelet és szaktudomány».

December 12-én *Jánosi József S. J.*: «Bölcelet és világnézet».

1935 január 23-án *Trikál József*: «Bölcelet és művészet».

Február 6-án *Brandenstein Béla báró*: «Bölcelet és bölceletek».

Február 20-án *Schütz Antal*: «Keresztény bölcelet».

Az előadássorozat megjelent a «Szent Tamás Könyvtár»-ban, mint annak 1. száma. (Szent István-Társulat bizománya)

1935 március 6-án tartott közgyűlésünkön *dr. Rott Nándor* veszprémi püspök, védnök, elnökölt. Megnyitó beszédében párhuzamot vont a XII. és XIII. század filozófiája között. Rámutatott arra, hogy a XII. században feltűnő nominalizmustól a bölceletet Szent Tamás ismeretelmélete szabadította meg. A külvilág tárgyai és ismereteink közti elválaszthatatlan kapcsolat feltárásával a tomizmus megmentette a tudományt s megtisztította a bölceletet az álidealizmustól. Ezzel

a szélsőségeket bölcsen kiegyenlítő jellegével a tomizmus időfeletti értéket és hivatást képvisel.

Dr. Kecskés Pál ügyv. alelnök a Társaság munkásságáról szóló beszámolójában örömmel állapította meg, hogy az új munkarend megvalósította a hozzáfűzött reményeket. A Társaság előadássorozatát állandóan nagy közönség látogatta és feszült érdeklődéssel kísérte. Javaslatára a közgyűlés elhatározza az előadássorozat kiadását. Ezzel kapcsolatban az ügyvezető alelnök felújítja egy közlöny megindítására vonatkozólag korábban tett javaslatát. A közgyűlés elhatározza, hogy a Társaságban tartott s írásban beérkező tudományos értekezéseket lehetőleg évenként közre fogja adni s az évkönyv szerkesztésével az elnökséget bizza meg. A kiadványt a tagok illetményként kapják.

Dr. Pataky Arnold számvizsgálói jelentése szerint 1934 március 7-től 1935 március 5-ig terjedőleg a Társaság bevételei: áthozat a mult évről 1155·91 P, bevételi maradvány 22·03 P, tagsági díjakból 285— P, takarékbetéti kamat 24·73 P, összesen 1487·67 P. Kiadások: meghívók 57·68 P, postai és irodai költségek 48·20 P, postatakarék kezelési-díj 17·54 P, teremhasználat 30— P, összesen 153·42 P. Maradvány 1334·25 P. A közgyűlés a pénztári jelentést tudomásul veszi s dr. Kecskés Pál ügyv. alelnöknek a pénztár kezeléséért a felmentést megadja.

Dr. Ivánka Endre egyetemi magántanár tartotta meg ezután székfoglaló előadását «Hogyan oldja meg a tomizmus a kantianizmus ismeretelméleti alproblémáját?» címmel. Az előadást a jelen kiadványban közöljük.

Az Aquinói Szent Tamás Társaság tagjai.

Védnök: Dr. Rott Nándor veszprémi püspök.

*Alapító tagok:*¹ dr. Ambrus István, † dr. Ámon Pál, Ádám Iván, † dr. Babura László, † dr. Boromisza Tibor, Bősz Emil, Budapesti Kath. Kör, gróf Chotek Rezső, † dr. Csernoch János, dr. Csárszky István, Czier Ferenc, Darányi Ferenc, dr. Drahos János, dr. Erdey Ferenc, dr. Ernst Sándor, Fábián János, dr. Fehér Gyula, gróf Festetics Pál, † Fetser Antal, † dr. Forster Gyula báró, Fritzenschaft János, lovag dr. Fuchs Károly, Fehér Ilona, dr. Fuhrmann Ferenc, ifj. Gonda Béla, ifj. Gonda Béláné, dr. Hanauer Á. István, dr. Horváth Győző, Horváth Lajos, Högyész István, Hajós József, Horváth János, dr. Horváth Sándor O. Pr., † dr. Karácsonyi János, Kayser Lajos, Kegyesanítórend magyarországi tartománya, dr. Kecskés Pál, † dr. Kiss János, felsőludányi Kovách Tibor, † dr. Klinda Teofil, † dr. Kohl Medárd, Kohl Ferenc, dr. Kalmár Simon, dr. Láng Ince, Lucich Károlyné, Magdics István, Magdics Gáspár, † gróf Majláth Géza, gróf Majláth Gusztáv, gróf Majláth József, † dr. Mattyasovszky Kaszsián, † Mázy Engelbert, gróf Mikes János, † Mladoniczky Ignác, dr. Mihályfi Ákos, dr. Nékám Lajos, dr. Nemes Antal, dr. Notter Antal, † Novák István, gróf Pálffy Béla, herceg Pálffy Miklós, Papp Antal, dr. Pataky Arnold, Péller Pál, dr. Pfeiffer Miklós, † dr. Prohászka Ottokár, dr. Preszly Lóránd, Probáld Károly, † dr. Rada István, dr. Radnai Farkas, Razsovich József, dr. Révay Tibor, † dr. Robitsek Ferenc, dr. Rott Nándor, Ruzsinszky Irén, † Schiffer Ferenc, dr. Schütz Antal, Seyler Károly, Soltész Imre, Stöhr Géza, † dr. Szely Lajos, † dr. Székely István, Székes főkáptalan : Eger, Esztergom, Kalocsa, Székeskáptalan : Győr, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Nyitra, Pécs, Rozsnyó, Szatmár, Szepeshely, Székesfehérvár, Temesvár, Veszprém. Dr. Szmrecsányi Lajos, dr. Simon György, dr. Sántha Pál, Somsich Eszter grófnő, dr. Sinkó István, † Thym Adolf, dr. Tóth László, dr. Tauber Sándor, † dr. Takáts Menyhért, Töwer Vilmos, dr. Tóth József, dr. Vajó József, † gróf Vigyázó Ferenc dr., gróf Vigyázó Sándor, † dr. Walter

¹ Alapító tag az, aki a társaság céljaira egyszersmindenkora 100 arany-pengőt adományoz.

Gyula, gróf Wenckheim Géza, † dr. Werdenich Endre, herceg Windischgraetz Alfréd, dr. Wolkenberg Alajos, dr. Záborszky István, gróf Zichy Gyula.

*Rendes tagok:*¹ dr. Aistleitner József, dr. Ambrus István, dr. Angyal Pál, dr. Artner Edgár, Auer Jenő, dr. Balassa Brunó, dr. Bangha Béla S. J., dr. Baranyay Jusztin, dr. Bartha György, dr. Beliczky János, dr. Bochkor Ádám, dr. Bognár Cecil, P. Böle Kornél, O. P., dr. báró Brandenstein Béla, dr. Breyer István, Cavallier József, dr. Csárszky István, P. Csávossy Elemér, S. J., dr. Csepela Lajos, dr. Cziklay Aladár, dr. Czilek Balázs, dr. Dienes Valéria, dr. Dőry László, dr. Erdey Ferenc, dr. Egyed István, dr. Ernst Sándor, dr. Fallenbüchl Ferenc, dr. Felber Gyula, dr. Frey János, dr. Földes Béla, Frank Antal, dr. Gaál Sándor, dr. Gere Gábor, dr. Glattfelder Gyula, dr. Gróh Rezső, dr. Hadzsega Bazil, Hajós József, dr. Hanauer Á. István, dr. Hanuy Ferenc, dr. Horváth Sándor O. P., dr. Heller Farkas, Hollóssy István, dr. Hetényi Gyula, dr. Huszár Elemér, dr. Ivánka Endre, dr. Jánosi József S. J., dr. Kecskés Pál, dr. Kele István, dr. Kerner István, Kirschaneck Ödön, dr. Kis-Erős Ferenc, dr. Kis György, dr. Kiss Albin, dr. Kollár Gedeon, Komárik István S. J., Komócsy István, dr. Kornis Gyula, Kőrösi Albin, Kőszegi László, dr. Kőszeghy Mihály, dr. Krammer György, dr. Krüger Aladár, dr. Kühár Flóris, dr. Lakatos Géza, dr. Lacza István, dr. Lányi Ede S. J., Lengyel József, dr. Lippay Lajos, dr. Lipták Lambert, dr. Lotz Antal, Lukács Géza, dr. Lukesics József, dr. Madarász István, Magdics Gáspár, gróf Majláth József, dr. Marczell Mihály, Marosi Arnold, dr. Martin Aurél, dr. Mester János, dr. Mezgár Lajos, dr. Mihályfi Ákos, Nagy Lajos, dr. Nagy Sándor, dr. Nánássy László, dr. Nemes Imre, dr. Némethy Ernő, dr. Noszlopi László, dr. Notter Antal, dr. Nyisztor Zoltán, dr. Oetter György, Olasz Péter S. J., Paluscsák Pál O. Pr., dr. Pályi József, dr. Pataky Arnold, dr. Pécsi Gusztáv, dr. Pfeiffer Miklós, Pinzger Ferenc S. J., dr. Piszter Imre, dr. Saly László, dr. Schütz Antal, dr. Schütz Balázs, dr. Sinkó István, dr. Somogyi József, dr. Strommer Viktorin, Sulyok István, Szabó Szádok O. Pr., Szarvas Miklós S. J., dr. Szunyogh Xav. Ferenc, dr. Scheffler János, dr. Szabó Vendel, dr. Szentés Anzelm, Szekfű Ignác, dr. Tarnóczi János, dr. Tiefenthaler József, dr. Tóth Tihamér, Tower Vilmos, dr. Török Mihály, dr. Trikal József, dr. Turchányi Tihamér, Turi Béla, dr. Töttössy Miklós, dr. Várkonyi Hildebrand, dr. Vértesi Frigyes, dr. Vizsota Alajos, dr. Wahlner Béla, dr. Wiedermann Károly, dr. Wolkenberg Alajos, Zborovszky Ferenc S. J., gróf Zichy János, dr. Zoltán Veremund, dr. Zoltvány Irén.

¹ A rendes tagokat a közgyűlés választja. Évenkénti tagdíjuk 4 aranypengő.

*Pártoló tagok:*¹ Ambach Mihály, Andor Béla, Adamkovics Sándor, dr. Androsits István, dr. Augustin Béla, Baán Achill, Babics József, Ballon Lajos, dr. Baranyay József, dr. Baránszky Gyula, dr. Bartha György, Bartos Jánosné, Becker Vendel, Bednárz Róbert, Benkő Józsa, dr. Békefy Gyula, Berényi Etel, Biró Xav. Ferenc S. J., Bittermann Béla, Bozóky Bonaventura, dr. Bozsik Pál, dr. Bocskor Lóránd, dr. Csepela Lajos, Darányi Ferenc, dr. Dobák Ferenc, dr. Dombi Márk, dr. Doroghy Kálmán, dr. Dőry Ferenc, Drahovszky Viktor, Dubay Sándor, dr. Dvorzsák Dezső, dr. Ervin Gábor, dr. Faragó Pálné, Ferschich János, Forgács Vilmos, Fölsey Mária, Gaál Henrik, Gaál Henrikné, Garamy Tibor, Geher Gyula, dr. Hász István, Hadas László, Halnek Béla, Hantos Ferenc, Hegedüs Gyula, Horváth János, Horváth Lajos, dr. Hoós József, Hudyma Emil, Humay János, dr. Ivanovich Emil, dr. Kamocsay Jenő, dr. Kemény Aladár, Kerekes Béla, dr. keveházi Kováts Gyula, Kiss Gyula, dr. Kiss Istvánné, dr. Kiss Károly, dr. Klaucz György, Klemm László, dr. Koppány Mór, dr. Koperniczky Ferenc, Kovács Gyula, Kristinkovich Péter, Kroller Miksa, dr. Kujáni Ferenc, Kulcsár Kálmán, Kunwald Cézár, dr. Lencz Lajos, dr. Lindenberger János, Loós Vilmos, Lukács Béla, dr. Lukács Gábor, dr. Lutter János, Magdics István, dr. Magyarász Ferenc, Makovits Józsefné, Martényi Elemér, Melles Géza, dr. Mészáros Károly, dr. Mészáros László, Mészáros Ödön, Mieth István, dr. Mihályi Ernő, dr. Nékám Lajos, dr. Nékám Lajosné, Ohmacht Nándor, dr. Oswald István, dr. Oswald Istvánné, dr. Pákozdy Károly, dr. Peschky László, Pokorny Emánuel, Poósch Rudolf, Papp János, dr. Relkovic Davorka, Rédey Zoltánné, Reinichovszky György, Rosta Irén, Schäffer Ferenc, Scheirich Antal, dr. Schermann Egyed, dr. Sebes Ferenc, Somsich Eszter grófnő, Spettmann János, dr. Strausz István, Streit Ferenc, Szabó Klára, dr. Szalai Miklós, Szelényi Ödön, dr. Szele Józsefné, dr. Szende Arisztid, Szentesy Alfonz, Szende János, dr. Szentiványi Róbert, dr. Sziklay János, Szomolányi József, dr. Szőke Gyula, dr. Szőke Kázmér, dr. Székely István, Szilágyi Elemér, Szmazsenka Ervin, Schrotty Pál O. F. M., dr. Takáts István, dr. Tauber Sándor, Tamás Ferenc, Tóth János, Travicza Gizella, Trunkhahn Leopold, dr. Tuszka Ödön, Vargács Vilmos, dr. Vargyas Tivadar, dr. Vass Károly, dr. Várkonyi Fidél, dr. Vegele Lajos, Vezér Lajos, Vörös Gyula, Vinkovits Viktor, Vrablik Mátyás, Vuicskics Jenő, dr. Weber Pál, Wukasinosovits József, Zettner Sebő, Zimányi Gyula, Zimányi L. Mihály.

¹ Pártoló tag lehet bárki, aki évenként 4 aranypengővel járul a társaság céljainak az előmozdításához. Belépés az ügyvezető alelnök címére küldendő levélben jelenthető be.

**Az 1933. évi közgyűlés által három évre megválasztott
tisztviselők:**

Elnök: Dr. Schütz Antal egyetemi ny. r. tanár (Budapest, IV., Váci-utca 33).

Ügyvezető alelnök és pénztáros: Dr. Kecskés Pál egyetemi ny. r. tanár (Budapest, XI., Nagyboldogasszony útja 35).

Számvizsgáló: Dr. Pataky Arnold egyetemi ny. r. tanár (Budapest, VII., Damjanich-utca 44).

Titkár: Dr. Artner Edgár egyetemi magántanár (Budapest, IV., Prohászka Ottokár-utca 7).

TARTALOM.

	Oldal
<i>Kecskés Pál</i> : Kiss János.....	3
<i>Záborszky István</i> : Az isteni gondviselés tana a természetes ész világánál	11
<i>Ibrányi Ferenc</i> : Aquinói Szent Tamás Summa Theologicája a tomizmus történetében	25
<i>Ivánka Endre</i> : Hogyan oldja meg a tomizmus a kantianizmus ismeretelméleti alapproblémáját?	104
<i>K. P.</i> : Martin Grabmann	110
Az Aquinói Szent Tamás Társaság működése	112
Az Aquinói Szent Tamás Társaság tagjai	124

